

1476

1476
246

18D

સુધર્મા
પાઠ

206

(1476)

શ્રીજૈનધર્મશ્રુત્ય ગ્રંથમાલા [૩]

ગુજરાતના વીર મંત્રી

તેજપાલનો વિજય.

(ગોધ્રા, પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના
અપ્રકટ ઇતિહાસ સાથે)

લેખક:—

પં. લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી.

પ્રકાશક:—

અભયચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાંધી

હેરીસ રોડ, ભાવનગર (કાઠિયાવાડ).

વીર સં. ૨૪૬૧]

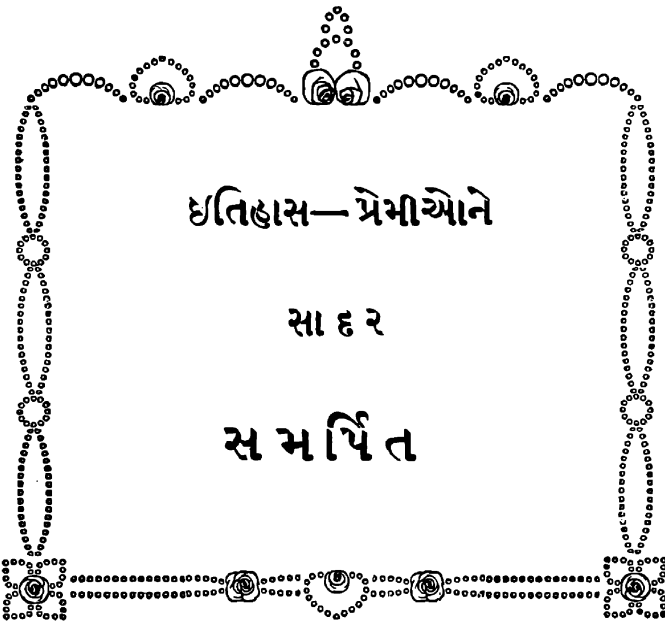
::

[વિક્રમ સં. ૧૯૯૧

મૂલ્ય ૦-૮-૦

પ્રથમાવૃત્તિ ૧૦૦૦

મુદ્રક : શાહ ગુલામચંદ લલ્લુભાઈ, શ્રી મહોદય પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ,
દાણાપીઠ-ભાવનગર.

ઇતિહાસ—પ્રેમીઓને

સા હ ર

સ મ ર્પિ ત

મંત્રીધર તેજપાલ, અનુપમા પત્ની સાથે

આખૂ લૂણસીહ-વસહીમાં મૂર્તિ.

[' આખૂ 'ના લે. પ્ર. ના સૌજન્યથી]

વિષયાનુક્રમણિકા.

મંત્રીશ્વર તેજપાળ, અનુપમા પત્ની સાથે (ફોટો ૧)	શ્રવે. જૈન સંઘો. ચાંપાનેરના રાજા જ્યસિંહથી સન્માનિત સોમદેવસૂરિ
વિષયાનુક્રમણિકા	૧-૨ જ્યસિંહ ચહુઆણુના રાજ્યમાં
નિવેદન	૧ મહિમૂદ બેગડાના ,,
સ્મરણાંજલિ	૨-૪ મદાકર પાતશાહના ,,
લેખકનાં સ્વં પત્ની (ફોટો ૨)	બાધરશાહ ,,
પ્રાસ્તાવિક	૫ થી ૪૬ સમ્રાટ અકબરના ,,
અંકોટ	૫ વિક્રમની ૧૭ મી સદીમાં ,,
ગોધ્રાના રાજા	૬-૮ ,, ૧૮ મી ,,
પાવાગઢ-ચાંપાનેર સાથે	ચાંપાનેરમાં નેમિજિન
શ્રવે. જૈનોનો ઇતિહાસ ૯-૪૬	વિક્રમની ૧૯ મી સદીમાં
વિક્રમની ૧૨ મી સદીમાં	અર્વાચીન ઉલ્લેખો
,, ૧૩ મી ,,	ચિટ્ટીશ સામ્રાજ્યમાં
પાવકગિરિના શિખર પર વીર	વિક્રમની ૨૦ મી સદીમાં
વિક્રમની ૧૫ મી સદીમાં	દિ. જૈનોનો પ્રવેશ
પાવાગઢમાં સંભવનાથ	ઉપસંહાર ૪૬
વિક્રમની ૧૬ મી સદીમાં	મં. તેજપાલનો વિજય ૧-૩૭
	પ્રસ્તાવ ૧-૪

મંત્રીશ્વરનાં સ્મારકો [ગિર- નારમાં, શત્રુંજયમાં, આખૂમાં, ભરૂચમાં]	૪-૭	ગોધ્રાનો ગઢ ગોધ્રામાંથી ગ્રહણ કરેલ રાજ-વૈભવ	૨૫ ૨૫
ઐતિહાસિક ઘટના-નિર્દેશક ૭-૮		અન્ય રાજની સ્થાપના	૨૬
ગોધ્રા, ધૂધુલ	૮-૧૦	જય-સ્મારક જિનમંદિર	૨૭
મંત્રીઓનો સંદેશ	૧૦-૧૨	વડોદરા, અકોટા, બનસરમાં સ્મારકો	૨૮ ,,
ધૂધુલનાં કોપ-વચનો	૧૨	ડભોઈમાં સ્મારકો	૨૮
મંત્રિદૂતનાં સાંત્વન વચનો	૧૩	રેવોરુ-સંગમ પર(ચાણોદમાં),	૩૦
ધૂધુલનું અભિમાન, દૂત, ભેટ ૧૪-૧૫		કુંભેશ્વર તીર્થમાં	,, ,,
વીરધવલની વિશિષ્ટતા	૧૫	પાવાગઢમાં સર્વતોભદ્ર	,, ૩૦-૩૩
ખીકુંઝડપનાર વીરતેજપાલ ૧૬-૧૭		ધોળકામાં પ્રવેશોત્સવ	૩૩
યુદ્ધની તૈયારી, મંગલાચરણ	૧૭	માનીનો માન-ભંગ	૩૪
પ્રસ્થાન, સેનાવ્યૂહ	૧૮	વિજયી વીરનું સન્માન	૩૫-૩૭
ધૂધુલ રણમેદાનમાં	૧૯-૨૧	ઐ. વિશેષ નામોની અનુક્રમણિકા	૩૯-૫૨
યુદ્ધ-પ્રારંભ	૨૧		
તેજપાલનું પ્રેતસાહન	,,		
તેજપાલ અને વીર ધૂધુલ	૨૩	લેખકની ૨૪ વર્ષની	
તેજપાલનો વિજય	૨૪-૨૫	સાહિત્ય-ડાયરી	૧-૮

નિવેદન

આ ઐતિહાસિક લેખ, પ્રારંભમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ‘જૈનધર્મ પ્રકાશ’ ના સુવર્ણ વિશેષાંક માટે લખવામાં આવ્યો હતો; પરંતુ ફા. શુ. ૧૫ સુધીમાં મોકલવા સૂચવાયેલ લેખ, અહીંથી ચૈત્રી પૂર્ણિમાએ જ પૂર્ણ કરી ભાવનગર મોકલી શકાયો હતો. જૈન ધર્મ પ્રસારક સભાના માનનીય પ્રમુખ શ્રીમાન શેઠ કુંવરજીભાઈએ તેની પહોંચ લખતાં તા. ૨૧-૪-૩૫ ના પત્રમાં તે તરફ સદ્ભાવ દર્શાવતાં જણાવ્યું હતું કે—“લેખ મળ્યો પણ બહુ મોડો મળ્યો. x હવે તો અંક પૂરો છપાઈ ગયો x x લેખ વાંચી ગયો છું. અત્યુપયોગી છે. પ્રયાસ ઘણો લીધો છે. પ્રસ્તાવના અસરકારક છે. હવે તો તેને જીખીલી અંક વિભાગ બીજામાં દાખલ કરશું. x x તેમાં યોગ્ય સ્થાને સમાસ કરશું. x x”

પરંતુ કુદરતના કોઈ અજ્ઞાત સંકેત પ્રમાણે ત્યારપછીના તા. ૨૮-૫-૩૫ ના પત્રમાં તેઓએ જણાવ્યું કે—“વૈશાખ-જેઠના અંકમાં જીખીલી સંબંધી હકીકત જ મુકવાની છે. x x એટલે એ અંકમાં તમારો લેખ નહીં આવી શકે. અજ્ઞાતના અંકમાં જરૂર મૂકશું.” અને અજ્ઞાતના અંકમાં આ લેખને સ્થાન આપવા ખાસ ઇચ્છા દર્શાવતાં x x ‘તે બધામાં આપના લેખને અગ્રપદ આપવાનું છે.’ વિગેરે તા. ૪-૬-૩૫ ના પત્રમાં પણ જણાવેલું; પરંતુ આ લેખ, ઉદ્દેશ પ્રમાણે વિશેષાંકમાં પ્રકટ ન થઈ શક્યો તો સામાન્ય અંકમાં મૂકાવવો યોગ્ય ન લાગતાં ‘અંકપ્રે પ્રસિદ્ધ કરવો’ એવો વિચાર થયો અને પરિણામે અંકાટ, ગોધ્રા, પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના મહત્વના અગ્રકટ ઇતિહાસ સાથે વિભૂષિત થઈને આ રીતે પ્રકાશમાં આવે છે.

—લેખક.

સ્મરણાંજલિ

“ અઘટિતઘટિતાનિ ઘટયતિ સુઘટિતઘટિતાનિ જર્જરીકુરુતે ।
વિધિરેવ તાનિ ઘટયતિ યાનિ પુમાન્ નૈવ ચિન્તયતિ ॥ ”

વિધિની વિચિત્ર ઘટનાથી સુઘટિત થયેલાં સ્નેહીઓ અઘટિત રીતે વિઘટિત થાય; ત્યારે વિઘ્નમાન વિવેકી સ્નેહી, તેનું મધુર કિંવા કરુણ સ્મરણ, શબ્દો દ્વારા શું વ્યક્ત કરી શકે છે ? તેમ છતાં, ભારતવર્ષના આર્ય સંજ્ઞનોએ અને સન્નારીઓએ પોતાનાં સ્નેહીઓનાં સંસ્મરણો અનેક રીતે કર્યાં છે. તેમના સ્મરણાર્થે તથા શ્રેય, પુણ્ય અને યશોવૃદ્ધિ માટે દાનાદિ અનેક સત્કર્તવ્યો કર્યાં છે, અનેક ચિત્રો, પ્રતિમાઓ, મૂર્તિયો, મંદિરો જેવાં સ્મારકો કરાવ્યાં છે. પવિત્ર પુસ્તકો રચાવ્યાં છે, લખાવ્યાં છે. તેમના અવિનાશી યશોદેહની રક્ષા કરી તેમને અમર બનાવવા શક્ય પ્રયત્નો અવશ્ય કર્યાં છે.

પ્રસ્તુત વીર મંત્રીશ્વર તેજપાલે પોતાના સમસ્ત સ્નેહી સંબંધી કુટુંબ-પરિવાર અને ઉપકારી સંજ્ઞનોનાં અપૂર્વ અદ્ભુત સ્મારકો કરાવ્યાં હતાં, તેમાં તેની પત્ની અનુપમાનું પણ વિશિષ્ટ સંસ્મરણ છે. અનુપમ સદ્ગુણ-શીલશાલિની, સત્કર્તવ્યોમાં પ્રેરનારી, સદ્ધર્મ-નિષ્ઠ, સાક્ષાત્ ^૧લક્ષ્મી જેવી અનુપમાના સ્મરણાર્થે શ્રીશત્રુંજયમાં

૧ “ તેજ:પાલ ઇતિ પ્રધાનનિવહેષ્વેકસ્વ મન્ત્રીશ્વર-
સ્તજ્ઞાયાઽનુપમા ગુણૈરનુપમા પ્રત્યક્ષલક્ષ્મીરભૂત ॥ ”

—પ્રબંધચિંતામણિ [પ્ર. ૪].

અનુપમ સરોવર કરાવ્યું હતું, અને આજુમાં તેના તથા તેના પુત્ર લાવણ્યસિંહ(લૂણસીહ)ના પુણ્યાર્થે, નેમિનાથનું અદ્ભુત શિલ્પકલા-મય મનોહર દેવાલય(લૂણસીહ-વસહી) રચાવ્યું હતું; ત્યાં દેવાધિ-દેવના પરમોપાસકરૂપમાં પોતાની તથા અનુપમાની મૂર્તિ પણ કરાવી હતી. જેનું ચિત્ર(ફોટો) અહિં પ્રારંભમાં મૂકવામાં આવ્યું છે; તેના અનુકરણરૂપે, ૩૫૦ વર્ષો પછી મોગલ શહેનશાહે પોતાની પ્રિયતમાના સ્મરણાર્થે કરાવેલ આગ્રાનો તાજમહાલ દષ્ટિગોચર થાય છે—એ ચિરસ્થાયી સ્મારકો સ્નેહીઓનાં અપૂર્વ સંસ્મરણો નથી શું ? તેમ સામાન્ય મનુષ્ય, યથાશક્તિ કરે તો તે શું અયોગ્ય લેખાય ?

આ સ્થળે દુઃખભર્યું આત્મ-નિવેદન પ્રકટ કરવાની કરુણ ફરજ ઉપસ્થિત થઈ છે. નામથી અને સદ્ગુણોથી ઉપર્યુક્ત અનુપમાનું સ્મરણ કરાવતી એક વ્યક્તિ, આશાભરી યુવાનીમાં પ્રવેશ કરતાં, ૨૨ વર્ષ જેટલી વયમાં—ગત વર્ષમાં (વિ. સં. ૧૯૯૦ આષાઢ વ. ૧૨) આ પંક્તિ-યોના લેખક સાથેનો ૮ વર્ષનો દાંપત્ય સંબંધ તજીને અકાળે પરલોક-પ્રવાસિની થઈ છે ! ભાવનગરની સ્મશાનભૂમિમાં ભસ્મીભૂત થતા એના દેહને દુઃખી હૃદયોએ અશ્રુભરી નજરે નીહાળ્યો છે !!

સજ્જન કુશલ ડોક્ટરોની તથા વૈદ્યોની કિંમતી સલાહોને અને દવાઓને, વિધિની પ્રતિકૂલતાએ, સફળ થવા દીધી નહિ, વડોદરાથી તલાંગ, ભાવનગર તરફ કરેલાં પ્રયાણોને અશુભ યોગવાળાં બનાવ્યાં; જેની જીવન-જ્યોતિને ઉજ્જીવિત રાખવા કરેલા ઉપચારોને, પ્રભુ-પ્રાર્થનાઓને, સંતોના શુભાશીર્વાદોને પણ દુર્દૈવે નિષ્ફળ કર્યાં, જેનાં માત-પિતા, બહેનો અને ભાઈ વિગેરેના તથા અન્ય સ્વજનોના અનેક પ્રયત્નોને સાર્થક થવા દીધા નહિ !!!

ક્ષય જેવી ભયંકર વ્યાધિએ જેના દેહને મહિનાઓ પર્યન્ત ઘેરી અતિક્ષીણ, સંતપ્ત કર્યો, એવી દુઃખમય વિષમ સ્થિતિમાં—

પ્રતિકૂલ સંયોગો વચ્ચે પણ જેના પવિત્ર આત્માએ ઉચ્ચ પ્રકારની શાંતિ, હિંમત, અદ્ભુત ધૈર્ય, વિવેક અને ડહાપણ દર્શાવ્યાં.

અતિક્ષીણ અશક્ત થયેલા દુર્બલ દેહે પણ, દાદરેથી પડતી પોતાની જે વર્ષની બાલિકા(ચિ. કૌમુદી)ને ઝીલી બચાવી લેવા જેણીએ ક્ષણ ભરી. અંતિમ દિને મૃત્યુ-શય્યાથી પણ જેણીએ સ્વજન-કુટુંબના શ્રેયમાટે ઐક્યની ભવ્ય શુભ ભાવના પ્રકટ કરી, સર્વ જીવો પ્રત્યે ક્ષમાપના કરી. પ્રભુ-પ્રાર્થના, તીર્થસ્તવન-શ્રવણ-સ્મરણ અને સ્વાધ્યાય-ધ્યાનમાં ચિત્ત એકાગ્ર કર્યું. લાભશ્રીજી જેવાં વયોવૃદ્ધ પૂજ્ય સાધ્વીજીનાં દર્શનનો અને અંતિમ આરાધનાનો સુયોગ મેળવ્યો.

મૃત્યુની આગાહી થતાં, ખોળામાં માથું મૂકી સદાને માટે વિદાય માગતી પત્નીને, જીવન બચાવવા અસમર્થ નીવડતો સ્વજન, અશ્રુ-જલાંજલિ સિવાય શું આપી શકે ? ઇષ્ટ જનના વિયોગનું આઘાતકારક વિષમ દુઃખ અનુભવતો સાચો પ્રેમી પણ અન્ય શું કરી શકે ?

જેનો નિર્દોષ આનંદી સ્નેહાળ સરળ સૌમ્ય સ્વભાવ નજર સામે તરવરે છે. જેની સાચી ટેક, સાચું કહેવાની હિંમત, વ્યવહાર-દક્ષતા અને જેના વિનય, વિવેક, વિદ્યા-કલા-પ્રેમ આદિ સદ્ગુણોને સ્નેહીએ સંભારે છે, જેનું કુટુંબ-વાતસલ્ય ભૂલાતું નથી; તેના વિયોગની વાર્ષિક તિથિએ (સ્વર્ગવાસની સંવત્સરીમાં) તેના આત્માને પરમ શાંતિ ઇચ્છતાં, નિવાપાંજલિરૂપ આ સ્મરણાંજલિ સમર્પુ છું. આ લઘુ કૃતિ જેની શુભ ભાવનાભરી પ્રેરણાથી પ્રકટ થાય છે, તે આત્માએ અધિકૃત કરેલા દેહની પ્રતિકૃતિની યોજના અહિં ઉચિત લેખાગે.

વિ. સં. ૧૯૯૧
આષાઢ વ. ૧૨
વડોદરા.

}

—લેખક.

અ. સૌ. અનુપમા (પં. લા. લ. ગાંધીનાં સદ્ગત પત્ની)

સ્વ૦ વિ. સં. ૧૯૯૦ આષાઢ વદિ ૧૨ સોમ.

પ્રાસ્તાવિક.

આ લેખ(પૃ. ૨૮)માં જણાવ્યા પ્રમાણે મંત્રીશ્વર
તેજપાલે વડોદરા પાસેના જે ઉત્કોટ-

અંકોટ પુરમાં આદીશ્વર જિનનું પવિત્ર ધામ
કરાવ્યું હતું, તે, વિક્રમની ૯ મી સદીમાં

અંકોટપુર નામથી જાણીતું ૮૪ ગામવાળા તાલુકા-પ્રગણાનું
મુખ્ય ઐતિહાસિક નગર જણાય છે. સમસ્ત મહાશબ્દો
(બિરૂદો-ટાઇટલો)ને પ્રાપ્ત કરનાર, મહાસામંતોના અધિ-
પતિ, સુવર્ણવર્ષ(સુવર્ણ વર્ષાવનાર), રાષ્ટ્રકૂટવંશી દ્વાટે-
શ્વર કુર્કરાજે શકનૃપ સં. ૭૩૪(વિ. સં ૮૬૯)માં વૈ.
શુ. ૧૫, સિદ્ધશમી આવાસથી વડપદ્રક ગામ(વર્તમાનમાં
શ્રીમંત સરકારની રાજધાની વડોદરા)ને માતા-પિતાના
તથા પોતાના આ લોક અને પરલોકના પુણ્ય-યશની અભિ-
વૃદ્ધિ માટે બ્રહ્મદાય તરીકે આપ્યાનો ઉલ્લેખ, તામ્રપત્રમાં
મળે છે. વલભી(વળા)થી વિનિર્ગત ભટ્ટ સોમાદિત્યના પુત્ર
ચાતુર્વિંદ્ય બ્રાહ્મણ ભાનુભટ્ટને ધાર્મિક ક્રિયાવૃદ્ધિ માટે અપાયેલ
ઉપર્યુક્ત વડપદ્રક ગામ, પહેલાં, આ અંકોટકના ચતુર્વેદી
બ્રાહ્મણને અપાયેલું હતું; તે સમયે આ અંકોટક(વડોદરાની
પશ્ચિમમાં)ની મુખ્યતાવાળી ચોરાશીમાં ગણાતું હતું.
[વિશેષ માટે જુઓ જ. બેં. સો. વો. ૮, પૃ. ૨૯૩ તથા
ઈ. એ. વો. ૧૨, પૃ. ૧૫૬]. હાલમાં જે નાનું ગામ અંકોટા
નામથી ઓળખાય છે. સમયની બલિહારી છે !!!

વીર મંત્રીશ્વર તેજપાદે વિક્રમની તેરમી સદીના
અંતમાં ગોધ્રાના જે ઘૂઘુલ રાજા પર
ગોધ્રાના રાજા વિજય મેળવ્યો હતો, તે કયા વંશનો
હતો ? અથવા તેના પિતા કે પૂર્વજ
કોણ હતા ? તે સંબંધમાં કોઈ ઉલ્લેખ મળી શક્યો નથી,
તેમ છતાં વિ. સં. ૧૨૭૪ માં ગોધ્રામાં રચાયેલા છકમ્મુ-
વએસ અપભ્રંશ ^૧ગ્રંથના ઉલ્લેખ પરથી જણાય છે કે ત્યાં
ચાલુક્યવંશનો કણ્હ(કૃણુ)રાજા હતો. એથી અનુમાન
થઈ શકે કે ઘૂઘુલ, તેનો પુત્ર યા વંશજ ઉત્તરાધિકારી હશે.

ગા. એ. સિરીઝ્માં પ્રકટ થનારા એ ગ્રંથમાં ગોધ્રા

૧ સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ અમિતગતિ મુનિની પરંપરામાં, માયુર-
સંઘમાં થયેલા ચંદ્રકીર્તિ મુનિના સહોદર શિષ્ય અમરકીર્તિ ગણિ
સારા કવિ થઈ ગયા, જેણે મં. પ્રા. અનેક ગ્રંથો રચ્યા હતા. તેઓ
ગોધ્રા નિવાસી નાગર કુલના, કણ્હઉર વંશના, ગુણુપાલ અને
ચચ્ચિણિના સુપુત્ર હતા. તેઓએ પોતાના લઘુબંધુ અંબપસાય-
(અંબા[આમ્ર]પ્રસાદ)ની પ્રાર્થનાથી વિ. સં. ૧૨૭૪ ના ભાદ્રપદ ૧૪
ગુરુવારે ગૃહસ્થોનાં ૫૮ કર્મોનાં ઉપદેશવાળો, અપભ્રંશ ભાષામાં ૧૪
સંધિમય છકમ્મુવએસો ગ્રંથ એક માસમાં રચ્યો હતો:—

ળાયરકુલ-ગયણદિણેસરેણ x x સુણિ કણ્હરવંસવિજયદ્વય ! x x

અંબવપસાણ ચચ્ચિણિપુત્તે ગિહિચ્છકમ્મપવિત્તિપવિત્તે ।

ગુણવાલહો સુણેણ વિરયાવિઝ અવરેહિ મિ(વિ) મણેણ સંભાવિઝ ॥

બારહ સયઈ સસત્ત-ચચારિહિ, વિક્કમસંવ્વચ્છરહો વિસાલિહિ ।

ગયહિમિ મહવયહો પક્ખંતરિ, ગુરુવાસરમ્મિ ચઠ્ઠસિવાસરિ ॥

એકે માસે એહુ સમત્થિઝ, સઈ લિહિયઝ આલસુ અવહત્થિઝ ।

અને ત્યાંના ચાલુક્યવંશી રાજા કણ્હ(કૃષ્ણ)નો પરિચય મળે છે કે:—

“ ગૂર્જર દેશનો મહીતટ(મહીકાંઠા) નામનો મધ્ય દેશ, બહુપ્રદેશવાળો છે. તે નગરો, આકરો અને શ્રેષ્ઠ ગામો-વડે ઘેરાયેલો છે. વિવિધ પ્રકારની સંપત્તિવડે સમૃદ્ધ છે.

ત્યાં ગોદહ(ગોદ્રહ-ગોધ્રા) નામનું નગર છે, તે વિચિત્ર દેવેશોના ધામરૂપ હોઈ જાણે સ્વર્ગ હોય તેવું જણાય છે. ત્યાં રહેલા શોભતા પ્રાસાદોની પંક્તિયો શરદ્ધતુનાં વાદળાંની તૃષાને(?) વહન કરે છે; અને ધ્વજાની ધુધરીઓના મધુર ધ્વનિવડે જાણે પોતાની અતિસિદ્ધ સમૃદ્ધિને દેવો પાસે કહે છે.^૧

અન્ય દેશમાંથી આવેલા લોકો જે નગરને જોઈને, પ્રમુદ્ધિત થઈને મનમાં માને છે કે-લક્ષ્મી-પ્રકાશવાળા, આ નગર આગળ, અન્ય નગરનું પ્રકૃષ્ટ વર્ણન કરવું એ ઉચિત નથી.

તે નગરને, ચાલુક્યવંશી, નય(નીતિ)નો જાણકાર, શ્રેષ્ઠ નરેન્દ્ર કણ્હ(કૃષ્ણ) પાલન કરતો હતો; જે બાહ્ય અને આંતર શત્રુઓનો વિધ્વંસક હતો તથા છ દર્શનોનું ભક્તિપૂર્વક સન્માન કરતો હતો. જાણે રાજમંડલમાં દેવત્વ

૧ “ અહ ગુજ્જરવિસયહો મજ્ઞિ દેસુ ણામેણ મહીયહ્ વહુપણસુ ।

ળયરાયર-વરગામહિ ણિરુદ્ધુ ણાણાપયારસંપંહસમિદ્ધુ ॥

તહિ ણયરુ અલ્થિ ગોદહ યણાસુ ણ સગ્ગુ વિચિત્તસુરેસધાસુ ।

પાસાયહ પંતિહ જહ સહંતિ સરયબ્બહો તિસાણં બહંતિ ॥

ધય-કિંકિણિ-કલરવેહિ સરિદ્ધિ ણં કહહ સુરહં પાસિ યહ્સિદ્ધિ ॥

ઉત્પન્ન થયું, જાણે ક્ષાત્રધર્મે દેહ દર્શાવ્યો (મૂર્તરૂપે પ્રકટ થયો), એવો સઘળા વખતમાં રાજ-વિદ્યાને વિચારનાર, તેના જેવો બીજો કોઈ પૃથ્વીમાં નથી.

જેના રાજ્યમાં બુદ્ધિશાળી લોકો ધર્મ, પરોપકાર, શુભ-દાન, નિત્ય મહોત્સવ દ્વારા સુખનો અનુભવ કરતા હતા. દુઃખ, દુર્લેક્ષને લેશ પણ જાણતા ન હતા.

ત્યાં ઋષભ જિનેશ્વરનું ઉંચું, સલાવડે શોભતું, ચંદ્ર જેવું ચૈત્યગૃહ(જિનમંદિર) હતું, જેના દર્શનવડે દુરિત-(પાપ)નો વિલય થાય છે અને જે લોકોવડે પુણ્યહેતુ મનાય છે. ૧ ”

આ લેખ[પૃ. ૨૭]માં જણાવ્યા પ્રમાણે મંત્રીશ્વર તેજપાલે ગોધ્રામાં કરાવેલું બીજા તીર્થંકર અજિતનાથનું મંદિર, ઉપર્યુક્ત મંદિર પછીનું હોઈ બીજું જૈનમંદિર ગણાય.

૧ ઘત્તા । દેસાગયલોયહિ જાયપમોયહિ, જં ણિણેવિ મણિ મણિયઈં ।

એયહો સંકાસડ લછિપયાસડ, ણયરુ અણ્ણ ણ પવણિયઈ ॥

તહિ ચાલુક્કવંસિ ણયજાણડ, પાલઈ કણ્ણહ ણરિંદ-પહાણડ ।

જો બજ્જંતરારિવિદ્ધંસણ, મત્તિણે સમ્માણિયચ્છંદંસણ ।

ણિવંદિગ્ગ(ય) દેવત્તણ જાયડ, સ્વત્તધમ્મુ ણં દરસિયકાયડ ।

સયલકાલભાવિયણિવવિજ્જડ પુહઈં કો વિ ણત્થિ તહો વિજ્જડ ॥

ધમ્મ-પરોવયાર-સુહદાણઈ, ણિચ્ચમહૂસવ-બુદ્ધિસમાણઈ ।

જાસુ રજ્જિ જણુ એયઈ માણઈ, દુક્ખુ દુહિક્ખુ સેરુ ણ વિયાણઈ ॥

રિસહો જિણેસહો તહિ ચેઈંહરુ, તુંગુ સહાસોહિડ ણં સસહરુ ।

દંસણેણં જસુ દુરિડ વિલિજ્જઈ, પુણ્ણહેડ જં જણિ મણિજ્જઈ ॥ ”

પાવાગઢ-ચાંપાનેર સાથે શ્વે. જૈનોનો ઇતિહાસ.

પાવકગિરિ(પાવાગઢ) પર, ચક્રેશ્વરી દેવીએ આપેલા
 વરદાનવાળા, વીરથી ૪૮મા પદ પર
વિક્રમની ૧૨ થયેલા, શ્વે. આર્યરક્ષિતસૂરિએ(ઉ.
મી સદીમાં. વિજયગ્રંથે) [વિ. સં. ૧૧૫(૬)૯
 માં] વિધિપક્ષ(અંચલગચ્છ) પ્રવર્તાવ્યો
 હતો—એમ જહાંગીરના અમાત્ય ઉગ્રસેનપુર(આગરા)—
 નિવાસી એસવાળ લોઢાગોત્રવાળા કુરંપાલ અને સોનપાલે
 વિ. સં. ૧૬૭૦ માં અંચલગચ્છના કલ્યાણસાગરસૂરિ દ્વારા
 પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલા શ્રેયાંસનાથ—મંદિરની પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લેખ
 છે [જૈન સાહિત્યસંશોધક ખં. ૨ ભે, અં. ૧].

અન્યત્ર અંચલગચ્છ—પટ્ટાવલીમાં ઉલ્લેખ મળે છે કે—
 ઉપર્યુક્ત આર્યરક્ષિતે ‘પાવાગઢમાં મહાવીર—મંદિરનાં દર્શન
 કર્યાં હતાં. ’

શ્વે. જૈન મંત્રીશ્વર તેજપાલે પાવાગઢમાં ‘સર્વતોલદ્ર
 પ્રાસાદ કરાવ્યાનું’ આ લેખ[પૃ. ૩૦—૩૨]-
વિક્રમની ૧૩ માં, વિ. સં. ૧૪૯૭ માં રચાયેલા
મી સદીમાં. વસ્તુપાલ—ચરિત્ર(સં. કાવ્યગ્રંથ)ના
 આધારે જણાવ્યું છે. વિશેષમાં મંત્રીશ્વર

૧ ચાંપાનેર—પાવાગઢમાં અનેક રાજ્ય—પરિવર્તનો અને આસ્માની—
 સુલતાનીના યુગ વીત્યા પછી પણ, તે મંત્રીશ્વરે ત્યાં કરાવેલાં સ્મારકોના
 અવશેષો દૃષ્ટિગોચર થાય છે—

“ x તે(જુમા મસજિદ)ની ખારીઓમાં અને ધુમ્મટોમાં જે

તેજપાલેશત્રુંજય પર રચાવેલ નંદીશ્વરના કર્મસ્થાય માટે કંટેલિયા જાતિના પાષાણના ૧૬ થાંભલાઓ આ પાવક પર્વતથી જલમાર્ગે આણ્યા હતા. એવો ઉલ્લેખ, વિ. સં. ૧૩૬૧ માં રચાયેલા પ્રબંધચિંતામણિ[વસ્તુપાલ-તેજ:-પાલપ્રબંધ]માં મળે છે.

પ્રસ્તુત મંત્રીશ્વર તેજપાળે પાવકગિરિ(પાવાગઢ)

પર કરાવેલા સર્વતોલદ્ર પ્રાસાદમાં

પાવકગિરિના મૂલનાયક તરીકે કયા તીર્થંકરની

શિખર પર પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી ? તે

વીર ત્યાં સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કર્યું નથી; તેમ

છતાં અન્યત્ર અન્વેષણ કરતાં જણાય

છે કે—ત્યાં ભગવાન વીરની પ્રતિમા મુખ્યતથા હતી. ઉપ-

ર્યુક્ત મંત્રીશ્વરના સમકાલીન મહેન્દ્રસૂરિ (શ્વે. જૈન વિધિ-

પક્ષીય) નામના વિદ્વાન આચાર્યે પ્રાકૃત ભાષામાં ૧૧૧

ગાથાપ્રમાણ તીર્થમાલા-સ્તોત્ર રચેલું છે; તેમાં અન્ય

કાતરકામ અને શિલ્પકળા દર્શાવી છે, તે અજ્ઞયખી પમાડે તેવી છે. આણુના પહાડ ઉપર આવેલા દેલવાડાનાં જૈનમંદિરોમાં જે પ્રકારની આઠ પાંદડીવાળા કમળની રચના કરવામાં આવી છે. તેવા જ પ્રકારની આકૃતિઓ અત્ર પણુ જોવામાં આવે છે. ફેર માત્ર એટલો છે કે તે જૈનમંદિરોના કાતરકામમાં શિલ્પીએ પોતાની બધી અકલ વાપરેલી દેખાય છે. સારે અહિંયા તેની થોડી રૂપરેખાનું જ જ્ઞાન થાય છે. ”—ચાંપાનેરનાં ખંડિયેરો [ભદ્રકાળી પૃ. ૨૪૭].

—આ લેખકને ખબર નહિ હોય કે આખૂ(દેલવાડા)નાં મનોહર શિલ્પકલામય સ્મારકોની રચના કરાવનારે પાવાગઢમાં પણ તેવું સ્મારક રચાવ્યું હતું, જે કાલ-બળે કિંવા સત્તા-બળે પલટાઈ ગયું છે !

તીર્થોનું સ્મરણ કર્યા પછી ૭૭ થી ૮૦ ગાથાઓમાં, ભરુ-અચ્છ(ભરુચ)માં, અશ્વાવબોધ, સમલિકાવિહાર તીર્થમાં રહેલા મુનિસુવ્રતસ્વામીને નમન કર્યા પછી ૮૧ થી ગાથામાં, સ્તંભનપુર(ખંભાત)માં રહેલા, પ્રાતિહાર્યના સંનિધાન-વાળા પાર્શ્વને વન્દના સાથે પાવકગિરિ(પાવાગઢ)ના શ્રેષ્ઠ શિખર પર રહેલા, દુઃખરૂપી દાવાનલને શાંત કરવામાં નીર જેવા વીરની સ્તુતિ કરી છે.^૧

૧ “ સન્નિહિયપાહિહેરે પાસં વંદામિ શંભળપુરમ્મિ ।

પાવયગિરિવરસિહરે દુહ-દવ-નીરં થુણે વીરં ॥ ”

—તીર્થમાલા [વિ. સં. ૧૯૨૩ માં મુખ્યમાં શા. હીરજી હંસરાજ દ્વારા પ્ર. રત્નસાર ભાગ બીજો પૃ. ૩૧, ગાથા ૮૧].

આ તીર્થમાલા સ્તોત્રની ૯૩ થી ગાથામાં, આખૂ પરના વસ્ત્રુપાળ(તેજપાળ)કૃત જિન-ભવનનો પણ નિર્દેશ કર્યો છે, જેની પ્રતિષ્ઠા વિ. સં. ૧૨૮૭ માં થઇ હતી—એથી આ સ્તોત્ર ત્યાર-પછી સ્વલ્પ સમયમાં રચાયું હશે—એમ અનુમાન કરી શકાય. કવિએ ૪૦ થી, ૬૯ થી ગાથામાં તથા અંતિમ ૧૧૧ થી ગાથામાં પણ યુક્તિથી શ્રીમદ્ મહેન્દ્રસૂરિ નામનું સૂચન કર્યું છે.

“ એવમસાસય—સાસયપહિમા થુણિઆ જિણિંદચંદાણં ।

સિરિમંમહિંદમુવણિંદ—ચંદમુણિવિંદથુય-મહિયા ॥ ”

મેરુતુંગસૂરિના શતપદી—સમુદ્ધારમાં તથા વિધિપક્ષ(અચ્છલગચ્છ) ની પટ્ટાવલીમાં જણાવ્યા પ્રમાણે મહેન્દ્રસૂરિનો જન્મ વિ. સં. ૧૨૨૮ માં, દીક્ષા વિ. સં. ૧૨૩૭ માં, સૂરિપદ વિ. સં. ૧૨૬૩ માં, ગચ્છનાયકપદ વિ. સં. ૧૨૭૧ માં અને સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૩૦૯ માં ૮૨ વર્ષની વયે તયરવાડામાં થયો હતો. તેની કૃતિ તરીકે ત્યાં આ સ્તોત્રને સૂચ્યું છે.

પાવાગઢની તળેટીમાં વસેલા ચાંપકનેર(ચાંપાનેર)ના
 નિવાસી પ્રાગ્વાટ(પોરવાડ) સા. ગુણેયકે
 વિક્રમની ૧૫ અને કો. વાઘાકે વિ. સં. ૧૪૯૦ માં
 મી સદીમાં. કરાવેલા પંચતીર્થોના તથા શાંતિનાથ-
 પ્રાસાદના આલેખ્યપટો^૧ (કપડા પર
 આલેખેલ તીર્થ-પ્રાસાદ-ચિત્રો) પાટણના સંઘવીપાડાના
 તાડપત્રી પુસ્તકલંકાર[નં. ૨૪૦]માં સૂચવાયેલ છે [જુઓ
 ગા. ઓ. સિ. પાટણ જૈન લં. કચ્છાટલોગ વૉ. ૧, પૃ. ૧૫૪].
 આ ચિત્રો ચાંપાનેર, પાવાગઢનાં શ્વે. જૈનમંદિરોનાં જણાય છે.

વિક્રમની ૧૫ મી સદીના છેલ્લા ભાગમાં, જૈન શ્વે.
 તપાગચ્છમાં સુપ્રસિદ્ધ સોમસુંદરસૂરિના
 પાવાગઢમાં મહાન્ વિદ્વાન્ શિષ્ય ભુવનસુંદરસૂરિ
 સંલવનાથ. થઈ ગયા. જે(ગુરુખંધુ)નું સ્મરણ
 મુનિસુંદરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૬૬ માં
 ગુર્વાવલી(પદ ૪૨૩)માં કર્યું છે અને જેમણે લટ્ વાદી-
 ન્દ્રના મહાવિદ્યાવિડંબન ગ્રંથ પર વિદ્વત્તાભર્યાં વિવરણ-
 ટિપ્પનાદિ (જે ગા. ઓ. સિ. નં. ૧૨ માં પ્રસિદ્ધ)
 રચ્યાં છે. તે વિદ્વાને યાત્રાદિ-પ્રસંગે જિનેશ્વરોનાં-તીર્થોનાં
 લક્ષિતભાવભર્યાં અનેક સ્તોત્રો રચ્યાં હતાં; તેમાં પાવક ભૂધર
 (પાવાગઢ પર્વત) પર રહેલા ૩ જ તીર્થકર શંલવનાથનું
 ૬ પદ્યમય સં. સ્તોત્ર પણ છે; જેનાં ૮ પદોનું છેલ્લું ચરણ
 આ પ્રમાણે છે—‘ સ્તુવે પાવકે ભૂધરે શમ્ભવં તમ્ । ’

૧ મનોહર શ્વે. જૈનમંદિરવાળા ઉપર્યુક્ત આલેખ્યપટના ફોટાઓ,
 ધી ઈંડોઆ સોસાયટી લાંડન દ્વારા ૧૯૩૨ માં પ્રકટ થયેલ ઈંડોઆન
 આર્ટ એન્ડ લેટર્સમાં રા. રા. નાનાલાલ ચી. મહેતા આઈ. સી. એસ.
 ના પરિચય લેખ(પૃ. ૭૧ થી ૭૮) સાથે પ્રકાશમાં આવેલ છે.

ભાવાર્થ:—પાવક પર્વત પર રહેલા તે શંભવનાથ-
(ત્રીજા તીર્થંકર)ની હું સ્તુતિ કરું છું. પાવકદુર્ગ-મંડન
આ શંભવજિન-સ્તવનનું પ્રારંભ પદ આ પ્રમાણે છે—

“ મહાપ્રાતિહાર્યશ્રિયા શોભમાનં સુવર્ણદિવપ્રત્રયીદીપ્યમાનમ્ ।

સ્ફુરત્કેવલજ્ઞાનવલ્લીવસન્તં સ્તુવે પાવકે ભૂધરે શમ્ભવં તમ્ ॥ ”

તેમાં પાવાગઢને ખુંડરીકાચલ-શત્રુજય પર્વતના
અવતારરૂપે વર્ણવતું ૫ મું પદ આ પ્રમાણે છે—

“ સ્થિતં પુન્ડરીકાચલસ્યાવતારેઽશ્વિલક્ષ્માધરશ્રેણિશૃન્ગારહારે ।

તૃતીયં જિનં કુન્દદન્તં ભદન્તં સ્તુવે પાવકે ભૂધરે શમ્ભવં તમ્ ॥ ”

ચાંપાનેર પુરના મુકુટ જેવા પવિત્ર પાવકાદ્રિ પર રહેલા
શંભવનાથ(શ્વે. જિનમૂર્તિ) પ્રત્યે લક્ષિતાવ પ્રેરતું ભુવન
નામગર્ભિત છેલ્લું પદ, તેમાં આ પ્રમાણે છે—

“ ચાંપાનેરપુરાવતંસવિશદઃ(દે) શ્રીપાવકાદ્રૌ સ્થિતં

સાર્વ શમ્ભવનાયકં ત્રિભુવનાલક્ષ્મરહારોપમમ્ ।

ઈત્યં યો ગુરુમક્ષિભાવફલિતઃ સંસ્તૌતિ તં વૃષ્ણતે

તાઃ સર્વા અપિ મજ્જલોત્સવરમાભોગાન્વિતાઃ સમ્પદઃ ॥ ”

૧ પ્રકટ થતો જૈનસ્તોત્રસંદોહ [ભા. ૨ જો, પૃ. ૧૬૬-૧૬૭]

તપાગચ્છના સુમતિસુંદર આચાર્યની મધુર વાણી

સાંભળીને માંડવગઢ(માળવા)નો વિશિષ્ટ

વિક્રમની ૧૬ મી સંઘપતિ વેલ્લાક, સુલતાનનું ફરમાન

સદીમાં શ્વે. મેળવી સંઘ લઈ યાત્રાએ ચાલ્યો હતો.

જૈન સંઘો રતલામમાં પર સંઘવીઓ સાથે સંઘ-

પતિ-તિલક ધરાવી ઇડરગઢ, જીરાવલા,

આખૂ, રાણુપુર વિગેરેમાં યાત્રા કરી વેદલાકે આચાર્યશ્રીને સુવર્ણ વિગેરે નાણાંથી વધાવ્યા હતા અને સાથેના ૩૦૦ સંયતોને વેષ-વસ્ત્રાદિ પહેરામણીથી સત્કૃત કર્યા હતા. અને “તે જ સંઘવીએ તે વખતે એ જ આચાર્ય દ્વારા સોમસાગર-ગણિને વિબુધ(પં.)પદ અપાવ્યું હતું. પાવકશૈલ(પાવાગઢ) પર રહેલા શંભવનાથને પ્રણામ કર્યા પછી હૃદયમાં શાંતિ પામતા તે સંઘવીએ ભાળવા દેશમાં પોતાના સ્થાને પહોંચ્યા હતા.^૧”-એવો ઉલ્લેખ, વિ. સં. ૧૫૪૧ માં પં. સોમચારિત્રગણિએ રચેલા ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્યમાં મળે છે.

વિ. સં. ૧૫૦૮ માં વૈ. વ. ૧૩ ગ્રાગ્વાટ સાહ્યલે તપા-ગચ્છના રત્નશેખરસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી ૨૪ પ્રતિ-માઓમાંથી બખ્ખે પ્રતિમાઓ ભિન્ન ભિન્ન સ્થાનમાં સ્થાપી હતી; તેમાંથી બે પ્રતિમા ચંપકમેરુ(ચાંપાનેર)માં પણ સ્થાપી હતી [જુઓ જિન વિ. પ્રાચીનજૈનલેખ-સંગ્રહ લા. ૨, લે. ૩૭૨]

વિ. સં. ૧૫૧૭ માં ભોજ-પ્રબંધ વિગેરે રચનાર રત્નમંદિરગણિએ ઉપદેશતરંગિણી [ચ. વિ. ગ્રં. પૃ. ૬] માં; પુરુષપ્રવર્તિત તીર્થો જીરાપદલી, ફલવર્ધિ, કલિકુંડ, કુર્કુટેશ્વર, પાવક, આરાસણ, સંજેશ્વર, ચાણક વિગેરે સૂચવતાં પ્રસ્તુત પાવાગઢને પણ પાવક શબ્દ દ્વારા સૂચવેલ છે.

૧ “તેનૈવ સોમસાગરગણેસ્તદા ચૈરદાયિ વિબુધપદમ્ ।

પાવકશૈલે શમ્ભવનાથમથાનમ્ય સદ્વેશાઃ ॥

હૃદિ નિર્વૃત્તિમન્તસ્તે માલવનીવૃત્તિ નિજાલયાનાપુઃ ॥ ”

—ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય [સર્ગ ૩, પદ્ય ૯૧-૯૩]

વિ. સં. ૧૫૨૪ માં પ્રતિષ્ઠાસોમે રચેલા સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય[સર્ગ ૧૦, પદ ૩૨ થી ૪૨]માં જણાવ્યું છે કે—

વિ. સં. ૧૪૯૬ માં રાણુપુર(મારવાડ)માં, સિદ્ધ-
પુરના રાજવિહાર જેવું ' ત્રિભુવન-
ચાંપાનેરના રાજા દીપક ' જિનમંદિર, તપાગચ્છના સોમ-
જયસિંહથી સુંદરસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવનાર
સન્માનિત સુપ્રસિદ્ધ પોરવાડ વણિક ધરણાશાહે
સોમદેવ-ત્યાં મધુરવચનભાષી સોમદેવ ^૧વાચ-
સૂરિ કને આચાર્યપદવીમાં સ્થાપિત કરાવ્યા
હતા. ગુરુ-ગણાધીશનો આજ્ઞાથી
ઉજ્જયંત(ગિરનાર)માં સંઘપતિ લક્ષ્મણ અને ગદાસચિવે
કરાવેલાં ઘણા જિનબિંબોની પ્રતિષ્ઠા કરનારા તથા વાચક વિ.
પદ આપનારા તે પ્રભાવશાલી આચાર્ય સોમદેવસૂરિએ
ચાંપાનેર-પાવાગઢના સુપ્રસિદ્ધ રાજા જયસિંહ, જૂનાગઢના
રા. મંડલિક અને મેવાડના મહારાણા કુંભકર્ણને મધુરવાણી;
કવિતા-શક્તિ, સમસ્યા-પૂર્તિ વિગેરેવડે હૃદયમાં ચમત્કૃત કર્યા
હતા-તે સંબંધમાં તેમના સમકાલીન વિદ્વાન્ કવિયોના
ઉલ્લેખો તરફ લક્ષ્ય આપવું જોઈએ.

ઉપર્યુક્ત પં. પ્રતિષ્ઠાસોમે સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમાં સૂચવ્યું

૧ તપાગચ્છનાયક સોમસુંદરસૂરિએ રચેલાં, યુગ્મદસમૂહશબ્દ-
પ્રયોગવાળાં ૧૮ સ્તોત્રો[ચ. વિ. ગ્રં. ના જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભા.
૧ લામાં પ્ર.]ને તેમના શિષ્ય પ્રસ્તુત ગુણવાન્ સોમદેવગણિએ
ગુરુભક્તિથી શુદ્ધ કર્યાં હતાં તથા તે પર સંક્ષિપ્ત અવચૂર્ણિ વિ. સં.
૧૪૯૭માં રચી હતી. પાટણના જૈનસંઘના પુ. ભંડાર(ડા. ૪૦)માં
રહેલી તેની પ્રતિમાં ૨૫૪ ઉલ્લેખ છે.

છે કે—“ ઉત્કટ શત્રુઓને જીતનાર, રાજ-તેજ-પ્રતાપવડે સૂર્ય જેવો, મેવાડનો સ્વામી તે આ કુંભકર્ણ રાજા, જે (સોમદેવસૂરિ) ની નવાં કાળ્યૌ રચવાની કળાવડે હૃદયમાં હર્ષિત થયો હતો અને તેને શ્રીહર્ષકવિથી પણ શ્રેષ્ઠ કવિ માનતો હતો.

જેણે(સોમદેવસૂરિએ) પૂરી કરેલી નવા મહાન્ અર્થવાળી, વિદ્વાનોવડે વર્ણન કરાતી સમસ્યાને સાંભળીને જીર્ણદુર્ગ(જુનાગઢ)નો સ્વામી મંડલિક રાજા, પોતાના હૃદયમાં ચમત્કાર પામ્યો હતો.

શત્રુઓને કંપાવનાર, ચંપકનેર(ચાંપાનેર)નો નાયક, દાતા અને વિશુદ્ધ ચરિત્રવાળો, રાજાઓમાં મુકુટ જેવો, જયસિંહ રાજા, જે(સોમદેવસૂરિ)નાં વચનોવડે, પ્રસન્ન થઈને પોતાના સ્નેહીઓ સાથે જલ્દી પોતાનું માથું ડોલાવતો હતો.

જગતમાં ઉપમા ન આપી શકાય એવા રૂપવડે કામદેવના અહંકારને નષ્ટ કરનાર, ચંદ્ર જેવા ઉજ્જવલ યશવડે સમસ્ત વિશ્વને શોભાવનાર, ચાતુર્યવડે બૃહસ્પતિ જેવા, અતિતેજસ્વી, નરદેવો(રાજાઓ)થી નમન કરાવેલા તે સોમદેવસૂરિ શોભતા હતા^૧. ”

૧ “ શ્રીમેદપાટપતિરુત્કટશત્રુજૈત્રઃ શ્રીકુમ્ભકર્ણનૃપતિર્નૃપતિર્ગમ્ભાનુઃ ।
 યન્નવ્યકાવ્યકલયા હૃદયે જહર્ષ શ્રીહર્ષતોડયમધિકં ચ કર્વિ સ મેને ॥
 શ્રીજીર્ણદુર્ગવિભુમણ્ડલિકો નરેન્દ્રો યત્પૂરિતાં નવમહાર્થયુતાં સમસ્યામ્ ।
 આકર્ષ્ય કર્ણપુટકેન સર્કર્ણવર્ણ્યા તૂર્ણ સ્વકીયહૃદયે સ ચમચ્ચકાર ॥
 પ્રત્યર્થિકમ્પકરચમ્પકનેરનેતા દાતાઽવદાતચરિતો જયસિંહભૂપઃ ।
 સમ્પ્રીણિતઃ પ્રણયિભિઃ સહ યદ્વચોભિસ્તૂર્ણ સ્મ ધૂર્ણયતિ મૌલિમિલેશમૌલિઃ ॥

વિ. સં. ૧૫૪૧ માં પં. સોમચારિત્રગણિએ પણ ગુરુ
ગુણરત્નાકર કાવ્યમાં એને અનુસરતું સૂચવ્યું છે કે—

“જેઓએ(સોમદેવસૂરિએ) તરુણવયમાં હોવા છતાં
પણ, રાજ-સભામાં હર્ષ વર્ષાવતાં વાક્યોવડે, વિદ્યા સંબંધી
વિવાદોવડે મદમત્ત થયેલા વાદીઓનું નિવારણ કરીને પોતાની
કવિતા-કલાના અતિશયથી કુંભકર્ણ રાજને રંજિત કર્યો હતો.

જેઓએ(સોમદેવસૂરિએ) પોતાની વાણીની મધુરતા,
કવિતા, સમસ્યા-પૂર્તિ વિગેરેવડે પાવકાવનિપ(પાવાગઢના
રાજ) જયસિંહ, અને જીર્ણદુર્ગ(જૂનાગઢ)ના રાજ રા
મંડલિક વિગેરે નરેન્દ્રોના હૃદયમાં ચમત્કાર પમાડ્યો હતો.

જગદનુપમરૂપધ્વસ્તકન્દર્પદર્પઃ શશિવિશદયશોભિઃ શોભિતાશેષવિશ્વઃ ।

પદનતનરદેવઃ સોમદેવઃ સ સૂરિચ્ચતુરિમસુરસૂરિભૂરિમા ભાસતે સ્મ ॥”

—સોમસૌભાગ્યકાવ્ય [જેન જ્ઞાનપ્રસારક મંડળ, મુંબઈ દ્વારા
પ્ર. સર્ગ ૧૦, પદ્ય ૩૮ થી ૪૧]

—સોમસૌભાગ્ય-ટિપ્પણ[ચા. સ્મા. ગ્રં. ૨૨ પદ્માવલી-સમુ-
ચ્ચય ભા. ૧, પૃ. ૩૯]માં જણાવ્યું છે કે—

“મહાવાદી સમર્થવ્યાખ્યાતા મેવાડાધિપતિકુંભકર્ણ-જીર્ણદુર્ગાધિપતિ-
મંડલિક-ચાંપાનેરાધિપતિજયસિંહપૂજિતઃ સમર્થકવિઃ શ્રીસોમદે-
વસૂરિઃ । ”

ભાવાર્થ—મહાવાદી, સમર્થ વ્યાખ્યાતા અને સમર્થ કવિ સોમ-
દેવસૂરિ, મેવાડના અધિપતિ કુંભકર્ણ, જીર્ણદુર્ગ(જૂનાગઢ)ના
અધિપતિ મંડલિક અને ચાંપાનેરના અધિપતિ-રાજ જયસિંહવડે
પૂજિત-સત્કૃત-સન્માનિત થયા હતા.

જેઓ, રાજાઓને રંજન કરવાની કલા અને બલવડે બપ્પલટ્ટિ જેવા, વિશાલ બુદ્ધિવડે બૃહસ્પતિ જેવા, કુદૃષ્ટિ-ઓને જીતનારા હોવાથી દેવસૂરિ જેવા, તથા અનેક સ્તવો અને સ્તુતિઓ કરવાવડે જે જિનપ્રભ જેવા હતા. તે વાચક-નાયક સોમદેવગણિને, તે પ્રસિદ્ધ ગણધારી(ગચ્છનાયક) રત્નશેખરસૂરિએ, રાણપુર નગરમાં, સંઘપતિ ધરણે કરેલા મહોત્સવપૂર્વક સૂરિપદ આપ્યું હતું. ૧ ”

રાજા જયસિંહ ચહુઆણના રાજ્યમાં.

હાલોલ ગામ પાસે નાની ઉમરવાણ ગામમાં રહેલા કૃત્ત ઉપરના શિલાલેખ પરથી જણાય છે પાવાગઢના રાજા કે-વિ. સં. ૧૫૨૫માં માઘ વ. ૮ શનિ-જયસિંહનો વારે, પાવકદુર્ગ(પાવાગઢ) પર ઉપર્યુક્ત પરિચય મહારાજ જયસિંહદેવનું રાજ્ય વિજ-યવંત હતું. ચહુઆણવંશમાં પૃથ્વીરાજ પ્રમુખ ઘણા રાજા થઈ ગયા. એ જ વંશ-કુલમાં તિલક જેવા થયેલા [રણથંભોરવાળા] હમ્મીરદેવના કુલમાં થયેલા

-
- ૧ “ વિદ્યાવિવાદમદમેદુરવાદિવૃન્દં વાક્યૈર્નિવાર્ય નૃપપર્ષદિ હર્ષવૈઃ ।
 યૈ રજિતઃ સ્વકકવિત્વકલાતિરેકાત્ શુભૈરપિ ક્ષિતિપતિઃ કિલ કુમ્ભકર્ણઃ ॥
 શ્રીપાવકાવનિપત્તજ્ઞયસિંહ-જીર્ણદુર્ગેશ-મંડલિકહામ(રા પ્ર)મુખા નરેન્દ્રાઃ ।
 આત્મીયગીર્મધુરતા-કવિતા-સમસ્યાપૂર્ત્યાદિના હૃદિ ચમત્કૃતિમાપિતા યૈઃ ॥
 મૂજાનિરજનકલાબલભપ્પમટ્ટિકલ્પાસ્ત્વનલ્પધિષણા ધિષણાનુકારાઃ ।
 યે દેવસૂરિસદૃશાઃ કુદૃશાં જયિત્વાન્નૈકસ્તવ-સ્તુતિવિધાનજિનપ્રભાભાઃ ॥
 તેમ્યો દદુર્નગરરાણપુરે ક્ષણૌધે સૂરેઃ પદં ધરણસદ્ધપતિપ્રણીતે ।
 શ્રીસોમદેવગણિવાચકનાયકાનાં શ્રીરત્નશેખરવરા ગણધારિણસ્તે ॥ ”
 —ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય [સર્ગ ૧, પદ્ય ૧૦૭-૧૧૦ ય. વિ. ગ્રં.]

ગંગારાજેશ્વરના પુત્ર આ જયસિંહ રાજા હતા. જેઓ પૂર્વ પુરુષોનો ઉદ્ધાર કરવામાં ધીર, શ્રીશક્તિનારે ભક્ત, નિત્ય સુવર્ણ અને ગાયનું દાન કરનાર, દિગ્ગેને શાસન આપનાર અતિ દાની, પ્રતાપી રાજાધિરાજ હતા. તેમના આદેશથી ઉપર્યુક્ત આંમણું ગામમાં પોતાની માતા કામાદેવીના પુણ્ય માટે પૂર્વોક્ત કૂવો કરાવ્યો હતો.

અણહિલવાડ પાટણ(ગુજરાત)માં પ્રાગ્વાટ બૃહસ્પતિ-
(વીસા પોરવાડ)માં મુકુટ જેવા છાડા
પાટણના શ્વે. જૈન શેઠના વંશમાં ખીમસિંહ અને સહસા
સંઘવીઓએ નામના બે ઉદારચરિત સંઘવી, વિક્રમની
પાવાગઢમાં કરા- ૧૬ મી સદીના પ્રારંભમાં થયે ગયા.
વેલ મંદિર અને જેમણે પોતાના કુટુંબની સાધ્વી સાધુ-
ભૂતિ-પ્રતિષ્ઠા લબ્ધિને તપાગચ્છના જયચંદ્રસૂરિદ્વારા

૧ વિજયનગરના રાજા દેવરાય(મલ્લિકાર્જુન ખીમ)ના દર-
બારના કીર્તિકર કવિ ગંગાધરે ‘ ગંગાદાસ-પ્રતાપવિલાસ ’ નામનું
નાટક રચ્યું હતું, તેમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે ઉક્ત નાટકકાર, દ્વારકાની
યાત્રા કરી, અહમ્મદાવાદ નગરમાં ગુજરાતના સુલતાનની સભાના
વિદ્વાનોને ચૂપ કરી, છ મહિના સુધી ત્યાં રહ્યો હતો. પછી ત્યાંથી નીક-
ળીને તે પાવાયલ(પાવાગઢ)ના અધીશ્વર અને ચંપકપુર (ચાંપાનેર)ના
ઇંદ્ર ઉપર્યુક્ત ગંગાદાસ રાજાને મળ્યો હતો. તે કવિની કવિ-
તાથી સંતુષ્ટ થયેલા તે રાજાએ બહુમાન-દાનોદ્વારા પરિતુષ્ટ કરી કવિને
પોતાના ચરિત્રના અભિનયવાળું નાટક કરવા કહ્યું હતું. તે પ્રમાણે
રચાયેલું લોકોત્તર તે નાટક, ચાંપાનેર જઈ મહાકાલીના મહોત્સવ
ઉપર પૂર્વોક્ત રાજાની સમક્ષ ભજવવામાં આવ્યું હતું, જેમાં એ રાજાએ
અહમદાવાદના સુલતાનો સામે કરેલા યુદ્ધ-પરાક્રમનું વર્ણન છે.

મહોત્સવપૂર્વક પ્રવર્તિની પદવીમાં સ્થાપિત કરાવી. જેમણે ચંપકનેર સમીપના અત્યુચ્ચ શિખરવાળા પાવકગિરિ (પાવાગઢ) પર અર્હતનું ચૈત્ય અને ત્યાં આર્હત(જિનનું) અતિપ્રૌઢ બિંબ કરાવ્યું હતું; જેની ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા પણ, તે બંનેએ હર્ષોત્સવપૂર્વક વિ. સં. ૧૫૨૭ માં પોષ વ. ૫ ના સુદિવસે કરાવી હતી.^૧

જે બંને સંઘવીએ વિ. સં. ૧૫૩૩માં સંઘ-સન્માન કરતાં, અન્ન-દાન આપતાં, સુદ્ધેત્રોમાં દ્રવ્ય સ્થાપતાં, તથા જિનમતની પ્રભાવના કરતાં શત્રુંજય, ગિરનાર વિગેરેમાં મહાન્ યાત્રોત્સવ કર્યો હતો. ^૨ દાન-શાલા, દીનોદ્ધાર, સાધર્મિકલક્ષિત, રૂપાનાણાવાળા સમ્યગ્દર્શન-મોદકોની લહાણી, ગચ્છ-પરિ-ધાપનિકા, પ્રતિમા-પ્રતિષ્ઠા, ગુરુનાં પદ-સ્થાપન, પ્રૌઢ પ્રવેશો-ત્સવ, તીર્થોદ્ધાર, પરોપકાર વિગેરે સત્કર્તવ્યો દ્વારા જિનશાસ-નની પ્રભાવના કરનારા એ બંને સદ્ગૃહસ્થાએ તપાગચ્છના લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, સોમજયસૂરિ વિગેરે આચાર્યોના સદુપદેશથી વિ. સં. ૧૫૩૮માં ચિત્કોશ(જ્ઞાન લંકાર)માં પોતાના દ્રવ્યવડે સમગ્ર જિનસિદ્ધાંત લખાવ્યો હતો. તેમાંથી મળી આવતી પુસ્તિકા એના અંતમાં તેમની વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ (પાટણ ત. લં.)થી તેમનો પરિચય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧ “ શ્રીમચ્ચંપકનેર-પાવકગિરૌ પ્રોત્તુંગરંગેડર્હત-

ચૈત્યં તત્ર ચ વિંબમાર્હતમતિપ્રૌઢં પ્રતિષ્ઠાં તથા ।

તસ્યોચ્ચૈર્મુનિ-દૃશ્-શર-ક્ષિતિ[૧૫૨૭]મિતે વર્ષે સહર્ષોત્સવં

પોષસ્યાસિતપંચમીસુદિવસે યૌ કારયાંચક્રતુઃ ॥૧૩॥ ”

૨ “ સોત્કર્ષ શિખિ-શંભુનેત્ર-વિષય-ક્ષમા [૧૫૩૩] સંખ્યવર્ષે સદા-

ડપ્યન્નાવારિતદાન-માનવિધિભિઃ શ્રીસંઘસન્માનનૈઃ ।

વિ. સં. ૧૫૨૬ માં જેઠ વદ ૭ શુક્રવારે ચાંપકપુરમાં
અંચલગચ્છેશ જયકેસરિસૂરિના ઉપ-
ચાંપાનેરના શ્વે. દેશથી ગૂર્જરવંશના મં. નગરાજ
જૈનોએ પ્રતિષ્ઠિત સુશ્રાવકે પિતામહના પુણ્યમાટે કરાવી,
કરાવેલી મૂર્તિયો શ્રીસંઘદ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ શાંતિ-
નાથબિંબ, ડભોઈમાં સામળા પાર્શ્વ-
નાથ-જિનાલયમાં છે.

[જુઓ બુદ્ધિ. જૈન પ્રતિમાલેખસંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૨૬]

મહિમુદ વેગડા (બેગડા)ના રાજ્યમાં.

આ પાતશાહ મહિમુદ બેગડાના સમયમાં પણ ત્યાંના
નગરશેઠ ચાંપશી મેતા વિગેરે શ્વે. જૈનોનું પ્રાધાન્ય જણાય
છે. જેઓની પ્રેરણાથી હુડાળાના અતિધનાઢ્ય છતાં સાદા

સુક્ષેત્રાર્થનિવેશનૈર્જિનમતં પ્રોદ્ભાસયંતૌ ચ યૌ

શ્રીશત્રુંજય-રૈવતાદિષુ મહાયાત્રોત્સવં ચક્રતુઃ ॥ ૧૪ ॥ ”

વસુ-ત્રિ-શર-મૂ [૧૫૩૮] ચિત્કોશે x x x

શ્રીસંઘાધિપણી(લી)મસિંહ-સહસાસંજ્ઞૌ વદાન્યાવિહ ॥ ૨૦ ॥ ”

—પાટણ તપાગચ્છ ભં. ડા. ૩૭

૧ જે વખતે અણહિલપુર પાટણમાં પાતશાહ મહિમુદ સુર-
ત્રાણનું રાજ્ય હતું અને તેના વિજયકટક(સૈન્યછાવણી)ની સ્થિતિ
ચાંપકનેર સ્થાનમાં હતી. તે વખતે વિ. સં. ૧૫૪૫માં માર્ગ.
વ. ૨ શુક્રવારે, વિષ્ણુશર્માના પ્રસિદ્ધ પંચાખ્યાન(પંચતંત્ર)ના,
આ ધનરત્નસૂરિએ કરેલા સમુદ્ધારની એક પ્રતિ, સિદ્ધપુરવાસી
દુવે વાછાના પુત્રને ભણવા માટે પ્રાગ્વાટવંશી મં. કેશવના પુત્ર
મં. ભીમાના પુત્ર મંત્રી આસધરે પુણ્યોદય માટે લખાવી હતી—

ખેમા દેદરાણી જેવા ઉદાર સદ્ગૃહસ્થે વિકરાળ દુષ્કાળ વખતના ઉપાડી લીધેલા, વાર્ષિક રક્ષા-ભારથી ‘ અન્ન-દાતા ’ ‘ દુ-ષ્કાળ-ભંજક ’ ‘ શાહ ’ જેવાં વણિક્ષ જૈનસમાજનાં ખિર-દને સાચાં કરી બતાવ્યાં હતાં. દુર્જનોનાં મુખને બંધ કરાવી શાહવટને સાચવી હતી. એ વૃત્તાન્ત જાણવા માટે કવિ લક્ષ્મીરત્ને વિ. સં. ૧૭૨૧ માં રચેલો ખેમાનો રાસ [ઐતિ-હાસિક રાસસંગ્રહ ભા. ૧, ય. વિ. ગ્રં. પ્ર.] જોવો જોઈએ.

પં. વિવેકધીરગણિએ વિ. સં. ૧૫૮૭માં રચેલા ઇષ્ટાર્થ-સાધક નામના શત્રુજયોદ્ધાર પ્રબંધ [ઉ. ૨, શ્લો. ૧૬] માં શાહિ મહિમુંદ વેગડનો પરિચય આપતાં જણાવ્યું છે કે— ‘ તેણે યુદ્ધવડે જીર્ણદુર્ગ અને ચંપકદુર્ગ (ચાંપાનેરગઢ) લીધા હતાં. ’ ઉપર્યુક્ત પ્રબંધના અંતમાં મૂકેલ રાજવલી-કોષ્ટકમાં, ગુજરાતના સુલતાનોમાં વિ. સં. ૧૫૧૫ થી ૫૨ વર્ષ પર્યંત તેનું રાજ્ય તથા તેણે ગ્રહણ કરેલ પાવકાચલ (પાવાગઢ) અને જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ) નું સૂચન છે.^૨

“ સ્વસ્તિશ્રી સંવત્ ૧૫૪૫ વર્ષે માર્ગસર વદિ પક્ષે દ્વિતીયાયાં તિથૌ શુક્રે દિને શ્રીપત્તન[શ્રી]મદ્ગાહિલપુરપત્તને વાસ્તવ્યશ્રીપાતસાહશ્રીમહિમુંદ-સુરત્રાણરાજ્યે વિજયકટકસ્થિતિચંપકનેરસ્થાને પિં । રાજ્યરોમિ । x x ”

—પાટણ સંધ, જૂના ભંડારની પ્રતિ ડા. ૩૦

૧ “ મહિમુંદ-કુતુબદીનૌ શાહિમહિમુંદવેગડસ્તદનુ ।

યો જીર્ણદુર્ગ-ચંપકદુર્ગૌ જપ્રાહ યુદ્ધન ॥

શત્રુજયતીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ [આત્માનંદ સભા ભાવનગરથી પ્ર. ઉ. ૨, શ્લો. ૧૬]

૨ ‘ સં. ૧૫૧૫ વ૦ મહિમુંદવેગડરાજ્યં વ૦ ૫૨ પાવકાચલ-જીર્ણદુર્ગૌ ગ્રહીતૌ । ’

—રાજવલી-કોષ્ટક.

દુષ્કાળના વિકટ વર્ષમાં શાહ બિરૂદની શોભા વધારનાર
ખેમાશાહના રાસમાં વિ. સં. ૧૭૨૧ માં કવિ લક્ષ્મીરત્ને
તે સ્થળનું વર્ણન કરતાં જણાવ્યું છે કે—

“ ગુજર દેશ છે ગુણનીલો, પાવા નામે ગઢ બેસણો;
મોટા શ્રીજિન તણા પ્રાસાદ, સરગ સરીશું માંડે વાદ. ૨
વસેં સેહર તલેટી તાસ, ચાંપાનેર નામે સુવિલાસ;
ગઢ મઢ મંદર પોલ પ્રકાસ, સપ્તભૂમીમાં ઉત્તમ આવાસ. ૩
વરણ અઢાર ત્યાં સુષિ વસેં, સોભા દેષિ મનસુ લસેં;
વેપારીની નહી રે મણા, સાતસેં હાટ સરઘ્યાં તણા. ૪
પાતસાહ તિહાં પરગડો, રાજ્ય કરે મેંમદ વેગડો;
સતરસેં ગુજ્જરનો ધણિ, જિણે ભુજબલેં કીધી પોહવિ ધણિ. ૬

x x x x

નગરશેઠ મેતો ચાંપસી, અહનિસ ધર્મતણિ મતિ વસી. ૮ ” વિ. વિ.

વિ. સં. ૧૫૪૭માં માધ શુ. ૧૩ ચંપકનેરવાસી ગૂર્જર-
જ્ઞાતિના સા. સદયવચ્છે તપાગચ્છી સુમતિસાધુસૂરિદ્વારા
પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ શીતલનાથ બિંબ(પંચતીર્થી) અમદાવાદમાં,
દેવસાના પાડામાં, પાર્શ્વનાથ જિનાલયમાં છે [બુઓ બુદ્ધિ.
જૈનપ્રતિમાલેખ-સંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૧૦૮૮].

વિ. સં. ૧૫૫૯માં ચંપકનેરવાસી શ્રે. ધરણાકે, નિગમા-
વિર્ભાવક ઇંદ્રનંદિસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ શાંતિનાથબિંબ,
ખનારસ સૂતટોલાના જૈનમંદિરમાં છે [બુઓ-પૂ. નાહર-
જૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૪૦૪].

પાતશાહ મદાફર(મુજફર)ના રાજ્યમાં.

ગુજરાતની પવિત્ર પૃથ્વીનું પાલન, જ્યારે મદાફર પાતશાહ કરતા હતા, તે વખતે, પોર-ચાંપાનેરના શ્વે. વાડવંશમાં પુરુષ અને પદ્મમાઈના પુત્ર શ્રીમાને લખા- વર્ધમાન નામના ગુણવાન્ ગૃહસ્થ થઈ વેલાં જૈનાગમે ગયા. જેની પત્નીનું નામ માણી અને પરાક્રમી પુત્રોનાં નામ ૧ ઉદયકિરણ, ૨ સહસ્રકિરણ, ૩ વિજયકિરણ અને ૪ સિંધા(?) હતાં. પૌષધ વિગેરે ધર્મકૃત્યો કરનારા, અર્હચ્છાસનની ઉન્નતિમાં સાવધાન એ સદ્ગૃહસ્થ, જયકેશરિસૂરિ વિધિપક્ષ-(અંચલ-ગચ્છ)ના શિષ્ય કીર્તિવલ્લભગણિના ઉપદેશથી વિશેષ પ્રકારે ધર્મરુચિ થયા હતા. પુત્રોએ વિસ્તારેલા યશવાળા તે વર્ધ-માનશેઠે ભુજથી ઉપાર્જિત કરેલા દ્રવ્યને સફળ કરવા ૧૧ અંગસૂત્રો લખાવ્યાં હતાં. એ જૈનાગમના લેખનનો આરંભ, ચંપકદુર્ગ(ચાંપાનેર)માં વિ. સં. ૧૫૬૭ માં થયો હતો.^૧

૧ “ શ્રીમદ્ગૂર્જરજનપદપદ્મપ્રતિબોધતરુણમાર્તઙ્ઠઃ ।

પૃથ્વીં પાતિ પવિત્રાં મદાફરઃ પાતસાહિરયં ॥ ૧ ॥

इति संततिविततयशाः सफलीकर्तुं भुजार्जितं सारं ।

एकादशांगसूत्राण्यलेखयद् वर्धमानोऽयं ॥ ૭ ॥

શ્રીમચ્ચંપકદુર્ગે...પૂજ્યતપ(? વિધિ)ગચ્છે ।

हय-रस-तिथिमितवर्षे जैनागमलेखनारंभः ॥ ૮ ॥

—પાટણમાં, લહેરુભાઈના ભંડાર[ડા. ૧]માં જ્ઞાતા-સૂત્રની પ્રતિના અંતમાં પ્રશસ્તિ.

પાતશાહ મહિમૂદના પદ-પ્રભાકર તરીકે આ પાતસાહ મદા-

તપાગચ્છના અધીશ હેમવિમલસૂરિ, કે જેમનો જન્મ
 વિ. સં. ૧૫૨૦ માં કા. શુ ૧૫, જેમની
 પાતશાહ મદા- દીક્ષા વિ. સં. ૧૫૨૮ માં લક્ષ્મીસાગર-
 ફરના દરબારમાં સૂરિના હાથે થઇ હતી અને જેમને
 શ્વે. જૈન કવિઓ સૂરિપદ વિ. સં. ૧૫૪૮ માં પંચલાસા
 ગામમાં સુમતિસાધુસૂરિ દ્વારા પાતા-
 શાહે કરેલા મહોત્સવપૂર્વક અપાયું હતું, અને જેમને
 ગચ્છનાયકપદ આપ્યાનો મહોત્સવ ઇલપ્રાકાર(ઇડરગઢ)-
 માં કોઠારી સાયર શ્રીપાલે કર્યો હતો. તે આચાર્ય વિ.
 સં. ૧૫૭૨માં ઇલપ્રાકાર(ઇડરગઢ)થી ચાલીને સ્તંભ-
 તીર્થ(ખંભાત) આવતાં, કુર્પટવાણિજ્ય(કપડવંજ)માં
 પધાર્યા હતા. તે સમયે દો. આણંદે નગરમાં સર્વત્ર તલી-
 આ તોરણ, ધ્વજરોપણ વિગેરે પ્રકારના ઉત્સવપૂર્વક સુલ-

ફરસાહના નામનો નિર્દેશ, વિ. સં. ૧૫૮૭ ના શત્રુંજયતીર્થના
 ઉદ્ધારની પ્રશસ્તિના શિલાલેખમાં છે. પં. વિવેકધીરગણિએ
 રચેલા શત્રુંજયતીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ(ઉ. ૨, શ્લો. ૧૭)માં મુજ્જ્ઞર
 નામ દ્વારા તેનો પરિચય કરાવ્યો છે કે—‘ તે લક્ષણ(વ્યાકરણ),
 સાહિત્ય, અને સંગીતશાસ્ત્રનો જાણકાર હતો. વિદ્વાનોનો આધાર
 તથા વીરલક્ષ્મીનો વર હતો. તે પોતાની પ્રજાને પોતાની પ્રજા પ્રજા
 (સંતાન)ની જેમ પાલન કરતો હતો. શકંદર વિગેરે તેના પુત્રો
 હતા. મોટા પુત્ર શકંદરે નય, વિનય, લક્ષિતા, શક્તિ વિગેરે ગુણોવડે
 યુક્ત હોઈ પિતાનું અને પ્રજાનું ચિત્ત હર્યું હતું. ’

રાજવલી કાષ્ઠકમાં મુજ્જ્ઞરનું રાજ્ય સં. ૧૫૬૭ થી વ. ૧૫,
 માસ ૭ અને દિ. ૪ સૂચવ્યું છે. તે પછી શકંદરનું રાજ્ય સં.
 ૧૫૮૨ માં ચૈત્ર શુ. ૩ થી માસ ૨ અને દિ. ૭ તથા મહિમુંદનું
 રાજ્ય જ્યેષ્ઠ વ. ૬ થી માસ ૨ અને દિ. ૧૧ પર્યંત હતું.

તાનને આવવાના સમયની જેમ તેમનો પ્રવેશોત્સવ કર્યો હતો. તે જાણી કેાઇ દુર્જને મુદાફર પાતશાહ આગળ કહ્યું કે—‘ આવો પ્રવેશોત્સવ કર્યો. ’ તેથી કપડવંજમાં ખંદા મોકલ્યા. ગુરુજી ત્યાંથી પહેલેથી જ ચાલીને ચૂણેલ ગામ પહોંચી ગયા હતા. શ્રીપૂજ્યે રાતે શ્રાવકો આગળ કહ્યું કે—‘ વિદ્વ છે, એથી અમે ચાલ્યા જઈશું. ’ રાત્રે ચાલ્યા અને સોઝીંત્રા ગામે પહોંચી ગયા. આ તરફ ખંદા ચૂણેલ ગામ પહોંચ્યા અને પૂછ્યું કે—ગુરુજી ક્યાં છે ? ગામના રાજાએ કહ્યું કે ‘ અમ્હે જાણતા નથી, અહિંથી ક્યાંય ચાલ્યા ગયા. ’ ખંદા ત્યાંથી પાછા વળ્યા.

ગુરુજી ખંભાતમાં પધાર્યા, સંઘે ઉત્સવ કર્યો. દુર્જનોએ ચાડી કરી. ગુરુજીને ખોજાઓએ ખંદીના સ્થાન- (કેદખાના)માં રાખ્યા. સંઘની પાસેથી ૧૨૦૦૦ ટંકા જૂનાં નાણાં પ્રમાણે લીધા. ગુરુજીએ મનમાં વિચાર્યું કે—‘ આવી રીતે બધે થાય, તો અત્યંત દુઃખ થાય ’ એમ વિચાર કરી આયંબિલ તપ કરી, સૂરિમંત્ર આરાધતાં અધિષ્ઠાયકનું વચન થયું કે—‘ આક્ષેપ કરો, દ્રવ્ય પાછું વળશે. ’

“ પછી શતાર્થી પં. હર્ષકુલગણિ, પં. સંઘહર્ષગણિ, પં. કુશલસંયમ ગણિ, શીઘ્રકવિ પં. શુભશીલગણિ વિગેરે ચાર ગીતાર્થીને ચંપકદુર્ગ (ચાંપાનેર) મોકલ્યા હતા. તેઓએ ત્યાં જઈને સુલતાનને પોતાની કાવ્યકલા દર્શાવી, રંજિત કરી, દ્રવ્ય વાળીને ગુરુને વંદન કર્યું હતું.”^૨

૧ “ તત્ જ્ઞાત્વા પિશુનેન પાતસાહમુદાફરસ્યાગ્રે પ્રોક્તમ્ । x x ”

૨ “ પશ્ચાત્ શતાર્થી પં. હર્ષકુલગણિ-પં. સંઘહર્ષગણિ-પં. કુશલ-

વિ. સં. ૧૫૭૧ માં તપાગચ્છ કુતખપુરા શાખાના આચાર્ય ઇંદ્રનંદિસૂરિના શિષ્ય પ્રમોદસુંદરસૂરિના ઉપદેશથી ચંપકનેરદુર્ગના શ્રીસંઘે જીર્ણોદ્ધાર કરાવેલી દેવકુલિકા ઉલ્લેખ નાડલાઈ(દેસૂરી જીલ્લો, મારવાડ)માં છે [જુઓ પૂ. નાહરનો જૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૧, લે. ૮૫૦].

વિ. સં. ૧૫૭૬ માં ચૈત્ર વ. ૮ બુધવારે ચંપકનેર-વાસી શ્રીશ્રીમાલજ્ઞાતિના દો. ધૂસાકે વૃદ્ધતપાપક્ષના ૧૬૫-રત્નસૂરિદ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ મુવિધિનાથજિંબ, ખંભાત-માં, ખારવાડામાં મહાવીર જિન-મંદિરમાં છે [બુદ્ધિ. જૈન પ્ર. લેખસંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૧૦૩૩].

વિ. સં. ૧૫૭૯ માં વૈ. શુ. ૧૨ રવિવારે ચંપકનગરવાસી વૃદ્ધપ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના શ્રે. સિવાએ સાધુપૂર્ણિમાપક્ષના ભ. મુનિચંદ્રસૂરિ દ્વારા પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલી આદિનાથ-ચતુર્વિંશતિકા જેસલમેરમાં થીરશાહ શેઠના જૈનમંદિરમાં છે. [જુઓ—પૂ. નાહર જૈનલેખસંગ્રહ ભા. ૩, લે. ૨૪૫૭].

સંયમગણિ-સીઘ્રકવિપં. શુભશીલગણિપ્રમૃતિગીતાર્થસ્વત્વારઃ ચંપકદુર્ગે પ્રહિતાઃ । તૈસ્તત્ર ગત્વા સુરત્રાણસ્ય સ્વકાવ્યરંજનકલા દર્શયિત્વા દ્રવ્યં વાલયિત્વા ચ શ્રીગુરું વવંદુઃ ॥ ”

—તપાગચ્છ[લ. પૌ.]પદ્માવલી [વિ. સં. ૧૬૩૬ માં હેમસોમસૂરિ ગચ્છાધિપતિ થયા, તે સમયપર્યંતની પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા હ. લિ. પ્રતિ પ. ૧-૨]

ઈ. સન ૧૫૧૧-૧૪ (વિ. સં. ૧૫૬૭-૭૦) દરમિયાન, ગુજરાતમાં આવેલા ફિરંગી મુસાફર ખારખોસાએ ચંપાનેર નજરની મહત્તા અને તેની આસપાસના પ્રદેશની ફળદ્રૂપતા વિગેરે સંબંધમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે.

પાતશાહ આધરશાહના રાજ્યમાં.

ઉપર્યુક્ત મહિમુન્દ વેગડ પછી થયેલા મુજ્જરના પુત્રોમાં શકંદરરાજનો નાનો ભાઈ આધર આધરશાહે હતો. જે પ્રતાપી અને સાહસી હતો. ચાંપાનેરમાં પૂર્વે થયેલા રાજપુત્રોનાં ચરિત્રને કર્માશાહનું સાંભળનારો તે(શાહજદો) પૃથ્વીનું કરેલું નિરીક્ષણ કરવાના વ્યસનથી કેટલાક સન્માન પરિચારક જનો સાથે મહેલથી નીકળ્યો હતો. વિક્રમરૂપી ધનવાળો એ, પુર, નગર અને પત્તનોનું આક્રમણ કરતો અનુક્રમે ચિત્રકૂટદુર્ગ (ચિત્તોડ) ગયો હતો. ત્યાંના રાજાએ તેને બહુમાન આપ્યું હતું. એાસવાળ વંશના તોલાશાહના સત્પુત્ર કરમા શાહ, ત્યાંના રાજા રત્નસિંહના રાજ્ય-વ્યાપારભાર-ઘૌરેય (પ્રધાન) હતા. તેની સાથે એને અત્યંત મિત્રતા થઈ હતી. કરમાશાહ પણ પ્રિયવચન, ભોજન, વસ્ત્ર દ્વારા એનું બહુમાન કરતા હતા. જ્યારે એ શાહજદો ત્યાંથી જવા માટે તત્પર થયો, ત્યારે રસ્તામાં ભાતા માટે કરમાશાહે લાખ ટંકો આપ્યા હતા. એથી આધરશાહે પોતાને જીવિત પર્યન્ત ઋણી સૂચવ્યો હતો. કરમાશાહે પોતાની લઘુતા અને નમ્રતા દર્શાવી; રાજ્ય પ્રાપ્ત થતાં, શત્રુજય પર પ્રતિષ્ઠા કરવારૂપ પોતાનું એક વચન કરવા સૂચવ્યું હતું, જે તેણે જલ્દી સ્વીકાર્યું હતું. ગૂર્જર મંડલના એ અધિપે કરમાશાહની રજા લઈ પ્રસ્થાન કર્યું.

મુજ્જર પાતશાહે અંતમાં શકંદરને રાજ્ય-ધર કર્યો

હતો; તેને અને મહિમુન્દને પણ થોડા દિવસોમાં દુર્જનોએ મારી નાખ્યા હતા. વિશ્વાસુ માણસે મોકલેલા એ વૃત્તાંતને સાંભળીને વિદેશમાં રહેલો બાધરશાહ પાછો ક્યો અને અંપકદુર્ગ (ચાંપાનેર) પહોંચ્યો; તે જ વખતે રાજ્ય પર સ્થાપિત થયો. વિ. સં. ૧૫૮૩ ભાદ્રપદ શુ. ૨ ગુરુવારે તેનો રાજ્યાભિષેક થયો.^૧ પ્રતાપ વિસ્તાર્યો. શત્રુ અને મિત્ર તથા અપકારી અને ઉપકારીઓ તરફ યોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરી. એ પ્રસંગે કૃતજ્ઞ-શિરોમણિ બાધરશાહે ઉપકારનું સ્મરણ કરતાં શ્રીમાન્ કુર્માશાહને આમંત્રણ કર્યું. કુર્માશાહ ત્યાં જલ્દી આવ્યા અને અનેક સુવસ્તુઓનો ઢગલો ભેટ કરતાં બાધરશાહને લેખ્યા. બાધરશાહ ઉભા થઈ કુર્માશાહને બન્ને હાથવડે લેખ્યા અને સલા-સમક્ષ ખૂબ સ્તુતિ કરી કે-‘આ મહારો પરમ મિત્ર છે; પહેલાં દુરવસ્થાથી કદર્થના પામતાં મહારો ઉદ્ધાર આ દયાલુએ કર્યો હતો.’^૨ એમ બોલતા પાતશાહને

- ૧ “વૃત્તાન્તમાપ્રહિતં નિશમ્ય વિદેશગો બાધરશાહિરેનમ્ ।
પ્રત્યાવૃતસ્ત્વમ્પકદુર્ગમાપ તદૈવ રાજ્યે વિનિવિષ્ટ એવ ॥
શ્રીવિક્રમાર્કાદ્ ગુણ-દિક્-શરેન્દુમિતાસ્વતીતાસુ સમાસુ ૧૫૮૩ જન્મે ।
રાજ્યાભિષેકો નૃપબાધરસ્ય પ્રોષ્ઠદ્વિતીયાદિવસે ગુરૌ ચ ॥ ”

—શત્રુજયતીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધ [ઉ. ૨, શ્લો. ૨૯, ૩૦]

- ૨ “આગાત્ કિલ્લકારિતમાત્ર એવોપદીકૃતાનેકસુવસ્તુશૈલઃ ।
કર્મસ્તતો બાધરભૂમિપાલોઽપ્યુત્થાય દોર્ભ્યાં ચ તમાલિલિન્ન ॥
તુષાવ બાઢં પરિષત્સમક્ષમહો ! મમાયં પરમો વયસ્યઃ ।
કદર્થિતં પ્રાગ્ દુરવસ્થયા માં સમુદ્ધારાશુ દયાલુરેષઃ ॥ ”

—શ. તી. [ઉ. ૨, શ્લો. ૩૯-૪૦]

કર્માશાહે અટકાવ્યા અને પોતાની લઘુતા દર્શાવી. આધરશાહે કર્માશાહને શ્રેષ્ઠ વસ્ત્રો, આભૂષણો, પાનખીડું વિગેરે આપી, સન્માન કરી આવાસો અપાવ્યા.

કર્માશાહ દેવ-ગુરુને નમન કરી, ચાચકોને ઘણું ધન આપી મહોત્સવ પૂર્વક રાજ્યએ આપેલા આવાસે રહ્યા હતા. તે શ્રીમાન્ ત્યાં રહેલા સોમધીરગણિ પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળતા હતા અને હંમેશાં આવશ્યકાદિ કૃત્ય કરતા હતા. x x આધરશાહે એક દિવસે તુષ્ઠ થઈને કહ્યું કે-‘ હે મિત્ર ! હું તારું પ્રિય શું કરું ? મહારા મનની પ્રીતિ માટે આ(રાજ્ય)માંથી સમૃદ્ધ દેશ વિગેરે કંઈક ગ્રહણ કર. ’

શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરવા ચાહતા કર્માશાહે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે—“ આપની પ્રસન્નતાથી મહારે સઘળું છે, માત્ર એટલુંજ ઇચ્છું છું કે શત્રુજય પર્વતપર મહારે વિશાલ ગોત્ર-દેવી સ્થાપવી છે, એ માટે આજ્ઞા આપો. જે માટે આપે પહેલાં ચિત્રકૂટ(ચિત્તોડ)માં પણ સ્વીકારેલું છે; તે વચન પાળવાનો સમય અત્યારે ઉપસ્થિત થયો છે. ’ એ પછી પાતશાહે રુચિ પ્રમાણે કરવા ફરમાવી નિર્વિઘ્ન કાર્ય-સિદ્ધિમાટે શાસનપત્ર(ફરમાન) આપ્યું. જે પછી વિ. સં. ૧૫૮૭ ચૈત્ર(શુ. વૈ.) વ. ૬ રવિવારે મહોત્સવપૂર્વક શત્રુજય તીર્થનો ઉદ્ધાર થયો. ઉ. વિનયમંડનની સાહાય્યથી ભદ્રારક વિદ્યામંડનસૂરિએ મૂલનાયક પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. એ જ સમયમાં રચાયેલ ઈષ્ટાર્થસાધક ‘શત્રુજય-

૧ આ પ્રબંધ સાક્ષર શ્રીયુત જિનવિજયજીથી ઐ. સાર, ઉપોદ્ધાતાદિથી વિભૂષિત સંપાદિત થઈ, વડોદરાના સ્વ. શ્રીમાન્ ઝવેરી

તીર્થોદ્ધાર-પ્રબંધમાં એનું વિસ્તૃત વર્ણન છે, તથા શત્રુ-
જય પરની પ્રશસ્તિના શિલાલેખના પ્રારંભમાં અને મધ્યમાં
પણ એ પાતશાહ બાધ(૬)રશાહના નામનું અને ફરમાનનું
સ્મરણ છે.^૧

વિ. સં. ૧૫૮૭ માં વૈ. વ. ૭ સોમવારે અંપકદુર્ગમાં, અંચલગચ્છાધીશ ગુણુનિધાનસૂરિના ઉપદેશથી શ્રીશ્રીવં-
શના દો. નાકર ઠાકુર વિ. કરાવેલ અને શ્રીસંઘદ્વારા
પ્રતિષ્ઠિત કરાવેલ આદિનાથખિંબ, ખંભાતમાં, દંતાળવાડાના
શાંતિજિનાલયમાં છે [જુઓ ખુદ્ધિ. જૈનપ્રતિમા-લેખ સંગ્રહ
ભા. ૨, લે. ૬૮૩].

લોલાલાઈની અર્થિક સહાયતાથી લાવનગરની આત્માનંદ સભા દ્વારા પ્રકાશિત થઈ ગયેલ છે.

१ “ स्वस्ति श्रीगूर्जरधरिव्यं पातसाहश्रीमहिमूदपट्टप्रभाकरपात-
साहश्रीमदाफरसाहपट्टोद्योतकारक—पातसाहश्रीश्रीश्रीश्रीबादरसाहवि-
जयराज्ये । संवत् १५८७ वर्षे राज्यव्यापारधुरंधरषानश्रीमद्भादषानव्यापारे
श्रीशत्रुंजयगिरौ श्रीचित्रकूटवास्तव्य-दो० करमाकृतसप्तमोद्धारसत्का
प्रशस्तिर्लिख्यते ॥

✕ ✕ ✕ ✕

आगत्य गौर्जरे देशे विवेकेन नरायणे ।

वसन्ति विबुधा लोकाः पुण्यश्लोका इवाद्भुताः ॥

तत्रास्ति श्रीधराधीशः श्रीमद् बाहदरो नृपः ।

तस्य प्राप्य स्फुरन्मानं पुंडरीके समाययौ ॥

श्रीमद्बा[हदर]क्षितीशवचनादागत्य शत्रुंजये x x ”

—એપિગ્રાફિયા ઇન્ડિકા વૉ. ૨, પૃ. ૪૨-૪૭

વિ. સં. ૧૬૦૦ વૈ. શુ. ૨ ચાંપાનેરવાસી ઓસવાલજ્ઞાતિના સા. લટકણની ભાર્યા લલતાદેના શ્રેય માટે તેના પુત્રોએ (રીડા, રાજપાલ અને રતનપાલે) ખરતરગચ્છના ઉ. વિદ્યાસાગરદ્વારા પ્રતિષ્ઠા કરાવેલ શાંતિનાથજિંઞ, ખંભાતમાં ખારવાડામાં સ્તંભનપાર્શ્વનાથ-જિનમંદિરમાં છે.

[બુદ્ધિ. જૈનપ્રતિમા-લેખસંગ્રહ ભા. ૨, લે. ૧૦૫૩].

સોમવિમલસૂરિ, વિક્રમની ૧૬મી સદીના છેલ્લા ચરણથી, ૧૭મી સદીના બીજા ચરણ સુધી વિદ્યમાન હતા. જેમનો જન્મ વિ. સં. ૧૫૭૦માં કુંસારીપુર વિ. ૧૭ મી સદી- (ખંભાત પાસે)માં પ્રાગ્વાટજ્ઞાતિમાં માં ચાંપાનેરના થયો હતો. જેની દીક્ષા વિ. સં. ૧૫૭૪ પારેખે સોમ- માં અહમ્મદાવાદમાં તપાગચ્છના હેમ- વિમલસૂરિનો વિમલસૂરિ દ્વારા થઈ હતી. જેને ગણિપદ પૂરેલો અભિગ્રહ વિ. સં. ૧૫૯૦માં ખંભાતમાં, પંડિત- પદ વિ. સં. ૧૫૯૪ માં સીરોહીમાં, વાચકપદ વિ. સં. ૧૫૯૫ માં વીજપુરમાં તથા સૂરિપદ વિ. સં. ૧૫૯૭માં અહમ્મદાવાદમાં સૌભાગ્યહર્ષસૂરિદ્વારા અપાયું હતું. વીજપુરના દો. તેજાએ કરેલા ચાર લાખના વ્યયપૂર્વક, ૩૦૦ સાધુઓ અને સંઘ સાથે વિમલાચલની યાત્રા કરી અહમ્મદાવાદ તરફ પાછા વળતાં [વિ. સં. ૧૬૦૨ માં] ઉપર્યુક્ત આચાર્યે ૯ મો અભિગ્રહ ગ્રહણ કર્યો હતો કે-‘મૌન રહેવું, શયન ન કરવું, આહાર ગ્રહણ ન કરવો. ચંપકદુર્ગ(ચાંપાનેર)ના પારિખ કાલાના પુત્ર પારેખ જીવરાજ, ઘરે બોલાવીને ૪ ખાળાં ૪ થું ન્યૂન જ્યારેઆપશે,

ત્યારે પારણું કરીશ; નહિ તો પત્તન(પાટણ)માં જઈને પારણું કરીશ.' તે અભિગ્રહ થોથે દિવસે પૂર્ણ થયો હતો. ત્યારપછી વિ. સં. ૧૬૦૨ માં તેમણે અહમ્મદાવાદમાં ચોમાસું કર્યું હતું. તેઓએ આણંદસોમને વિ. સં. ૧૬૨૫ માં આચાર્યપદ અને વિ. સં. ૧૬૩૦માં વન્દનદાપન (અચ્છનાયકપદ) આપ્યું હતું, પરંતુ વિ. સં. ૧૬૩૬માં આનંદસોમનો સ્વર્ગવાસ થતાં હેમ-સોમને સૂરિપદ આપી તેઓ વિ. સં. ૧૬૩૭માં સ્વર્ગવાસી થયા હતા [વિશેષ માટે જુઓ તપાગચ્છ લ. પૌ. પટ્ટાવલી, ઐ. સજ્જાયમાલા તથા વિ. સં. ૧૬૧૬ માં નંદુરબારમાં ઉપર્યુક્ત આણંદસોમે રચેલ, ઐ. જૈન ગૂ. કાવ્યસંચય પુ. ૧૩૪ થી ૧૪૬ માં. પ્ર સોમવિમલસૂરિ-રાસ, વધાવુ સજ્જાય વિ. વિ.].

સમ્રાટ અકબ્બરના રાજ્યમાં.

શહેનશાહ અકબ્બરના પ્રતિબોધક અને સન્માનિત, તપાગચ્છના સુપ્રસિદ્ધ હીરવિજયસૂરિના વિક્રમની ૧૭ પદ્ધર વિજયસેનસૂરિ; જેનું સૂરિપદ, મી સદીમાં વિ. સં. ૧૬૨૮ માં અહમ્મદાવાદમાં અને જેમનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૬૭૧ માં અકબ્બરપુરમાં થયો હતો. તે વિ. સં. ૧૬૩૦ માં પાટણમાં પદારૂઢ થયા પછી ગુરુની આજ્ઞા લઈ વિ. સં. ૧૬૩૨માં વૈ. શુ. ૧૩ આ દુર્ગ આંપાનેરપુરમાં પધાર્યા હતા. ત્યાં જયવંત નામના ધનાઢ્ય શેઠે જગત્ને પ્રમોદ આપનારા મોટા ઉત્સવ પૂર્વક આ આચાર્યદ્વારા પ્રૌઢ પ્રતિષ્ઠા કરાવી હતી. તે જૈન સ્ત્રે. મૂર્તિયોની પ્રતિષ્ઠા કર્યાના અનેક ઉદ્દેષો ઉપલબ્ધ થાય છે.^૧ જૈન અને શૈવશાસ્ત્રના પાર-

૧ “આદાય દામેવ ગુરોર્નિદેશં મૂર્ધ્નાડ્ય મૂર્ધન્ય ઋષીશ્વરાણામ્ ।

ક્રમેણ સોડપાપમવાપ ચંપાનેરં પુરં દુર્ગમદુર્ગમૂર્તિઃ ॥

ગામી આ સૂરિજીએ સૂરત બંદરમાં મિશ્રચિંતામણિ પ્રમુખ
ભટ્ટ સહયો સમક્ષ પંડિતોની પર્ષદમાં વિવાદ કરતા, જેમ
તેમ અપસિદ્ધાંત બોલતા ભૂષણ નામના દિગંબર આચાર્ય
ને જીત્યા હતા. [વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય સર્ગ ૮, શ્લો. ૧૦
૪૦ થી ૫૨ તથા વિજયદેવમાહાત્મ્ય-પરિશિષ્ટ વિ. વિ.]

ઉપર મહુમ્મદ વેગડાના પ્રસંગમાં દર્શાવેલા ઉલ્લેખ
પ્રમાણે, વિ. સં. ૧૭૪૧ માં કવિ લક્ષ્મી-
વિક્રમની ૧૮ મી રત્ને ખેમા શાહના રાસમાં જણાવ્યા
સદીમાં પ્રમાણે પાવાગઢ પર, સ્વર્ગ સાથે વાદ કરે
તેવા ઉંચા મોટા જિન-પ્રાસાદો હતા.
વિ. સં. ૧૭૪૬ માં જૈન મુનિ શીલવિજયજીએ તીર્થ-

શ્રેષ્ઠીભ્યસમ્બો જયવંતનામા તત્રોત્સવૈર્દત્તજગત્પ્રમોદૈઃ ।

ધનાન્યપોડમ્મોદ ઇવૈષ વર્ષજ્ઞકારયત્ પ્રૌઢતમાં પ્રતિષ્ઠામ્ ॥

આચાર્યવર્યાઃ પુરિ તત્ર શુભ્રે ત્રયોદશાહેઽહિ ચ માસિ રાધે ।

અન્દેઽશ્વદૃક્-પાવક-મૂપ[૧૬૩૨]સંખ્યે કૃત્વા પ્રતિષ્ઠાં વિદધુર્વિહારમ્ ॥”

—હુંમવિજયગણિએ રચેલ વિજયપ્રશસ્તિ મહાકાવ્ય [સર્ગ
૮, શ્લો. ૩૭-૩૯ ય. વિ. ગ્રંથમાલામાં પ્ર.].

ઉપર્યુક્ત કાવ્યના વ્યાખ્યાકાર પં. ગુણવિજયે તપાગણપતિ-
ગુણપદ્ધતિમાં જણાવ્યું છે કે—

“તૈશ્ચંપાનેરદુર્ગે ૧૬૩૨ વર્ષે પ્રતિષ્ઠા કૃતા ”

ઉ. મેધવિજયે તપાગચ્છ-પટ્ટાવલી [પટ્ટાવલી-સમુચ્ચય પૃ. ૮૯]
માં જણાવ્યું છે કે—

“શ્રીગુરુભિઃ સં. ૧૬૩૨ વર્ષે ચાંપાનેરદુર્ગે સમહોત્સવમનેકાર્હ-
ત્રતિમાશતાનાં પ્રતિષ્ઠા કૃતા । ”

એવી રીતે ઉ. સ્વિવર્ધન ગણિએ પટ્ટાવલી-સારોદ્ધાર વિ. માં
પણ સૂચન કર્યું છે.

માલા [પ્રાચીન તીર્થમાળાસંગ્રહ ભા. ૧, પૃ. ૧૨૨, સં.
વિજયધર્મસૂરિ, પ્ર. ય. વિ. ગ્રંથમાળા]

ચાંપાનેરમાં માં ‘ ચાંપાનેરિ નેમિજિણુંદ, મહાકાલી
નેમિજિન દેવી સુખકંદ.’ કથનદ્વારા સૂચિત કર્યું છે કે—
ચાંપાનેરમાં નેમિજિનેન્દ્ર (મૂલનાયક-

વાળુ)—જિનમંદિર હતું અને મહાકાલી દેવીનું સ્થાનક હતું.

વિધિપક્ષ(અંચલગચ્છ)ના આચાર્ય વિદ્યાસાગરસૂરિના
પદ્મધર ઉદયસાગરસૂરિએ પાવાગઢની મહાકાલિકાની તથા
સાચા દેવની યાત્રા વિ. સં. ૧૭૯૭ માં કરી હતી—એમ નિત્ય-
લાલ કવિએ વિ. સં. ૧૭૯૮ માં રચેલા વિદ્યાસાગરસૂરિ-
રાસ (ઐ. રાસસંગ્રહ ભા. ૩, ય. વિ. ગ્રં.) પરથી જણાય છે.

પ્રસિદ્ધ કવિ પં. પદ્મવિજયજીએ વિ. સં. ૧૮૨૮માં રચેલા,
પોતાના ગુરુ ઉત્તમવિજયના નિર્વાણ-

વિક્રમની ૧૯ રાસ(ઢાલ ૮-૯ જૈન ઐ. રાસમાળા ભા.

મી સદીમાં ૧ સં. મો. દ. દેશાઈ)માં સૂચવ્યું છે કે—
ચાંપાનેરથી આવેલા કમલશાહ શેઠની

વિનતિ પરથી પં. ઉત્તમવિજયજીએ વિ. સં. ૧૮૨૨નું ચોમાસું
ચાંપાનેરમાં કર્યું હતું, અને ઉપધાન વિગેરે ક્રિયા કરાવી
હતી; જેનો સ્વર્ગવાસ વિ. સં. ૧૮૨૭ માં થયો હતો.

મીરાતે સિકંદરી, મીરાતે અહમ્મદી તથા તખ્તકાતિ
અકબરી વિગેરે ગ્રંથોના આધારે લખાયેલ ‘ હિસ્ટોરીકલ
સ્કેચ ઓફ ધ હીલ ફોર્ટ્રેસ ઓફ પાવાગઢ ઇન્ ગુજરાત ’
નામના, મેજર જે. ડબલ્યુ. ચોટસનના મનનીય લેખ-
[ઇન્ડિયન એન્ટિકવેરી ૧૮૭૭ જાન્યુઆરીના વૉ. ૬. પ. ૧
થી ૬ માં પ્ર.]માં, પાવાગઢના ઉપરના કિલ્લામાં જૈનોનાં

ઘણાં દેવાલયોના અવશેષો હોવાનું પણ સૂચન છે. ચાંપા-
નેર અને પાવાગઢનો ભૌગોલિક આવશ્યક પરિચય, ઈ. એ.
૧૮૮૦ ના વો. ૬, પૃ. ૨૨૧ માં પ્રકટ થયેલ છે.

જેમ્સ કેમ્પબેલ સાહેબના અંગ્રેજી ગેઝિટીઅર ગ્રંથોના
સારરૂપે કવિ નર્મદાશંકરે મુંબઈ

અર્વાચીન સરકારના હુકમથી તૈયાર કરેલ ગૂજરાત
ઉલ્લેખો સર્વસંગ્રહ(મુંબઈ ઇલાકાના સરકારી
કેળવણી ખાતા તરફથી સન્ ૧૮૮૭ માં

પ્રકટ થયેલ પૃ. ૪૬૫ થી ૪૬૮)માં ચાંપાનેરનો પરિચય
આપ્યો છે. તેમાંથી સાર ભાગ નીચે દર્શાવવામાં આવે છે—

“ પાવાગઢની ઇશાન કોણ તરફ મૈલેક ઉપર, વડોદ-
રાથી પૂર્વમાં પચીસેક મૈલ ઉપર અને ગોધરાની દક્ષિણે
૪૨ મૈલ ઉપર ચાંપાનેર સૂચવેલ છે.

હાલમાં ત્યાં જૂજ ભીલ તથા નાયકડા રહે છે. બાકી
ઉજડ. આગળ નામાંકિત શહેર હતું. વનરાજના સમયમાં
ચાંપા(વાણિયો કે રકણખી)એ ચાંપાનેર વસાવ્યું. ૧૧મા
સૈકામાં રામગૌડ તુવાર પાવાપતિ હતો, પણ એ અણ-
હિલવાડ પાટણનો મંડલેશ્વર હશે. ચાંપાનેર, અનહિ-
લવાડ રાજ્યનો પૂર્વભાગમાં જબરો કિલ્લો ગણાતો હતો.
અલાઉદ્દીને પાટણ પર આક્રમણ કર્યા પછી ચૌહાણ રજપૂ-

૧ વિશ્વામિત્રી નદીનું ઉદ્ભવમસ્થાન, વડોદરાથી ૨૮ માઈલ
પૂર્વમાં, સમુદ્રસપાટીથી ૨૮૦૦ ફીટ ઉંચો અગમ્ય દુર્ગ છે. ૩ કોશ
ઉચ્ચાઈમાં અને ૧૨ કોશ ઘેરાવામાં.

૨ ફાર્જિસ સાહેબની રાસમાળા(ગૂ. ભા. પૃ. ૪૦)માં શૂરવીર
મહામાત્ય જાંબ વણિકને જ ચાંપા તરીકે સૂચવેલ છે.

૩ વિ. સં. ૧૫૧૨ માં કવિ પદ્મનાભે રચેલા કાન્હડે પ્રબંધ
[શ્રીયુત ડા. પી. દેરાસરી બેરીસ્ટર મહાશય દ્વારા સં. ખં. ૧.

તોના અધીનમાં હતું, તેઓએ ૧૪૮૪ માં ચાંપાનેર ખોલ્યું; જેના વંશજો છોટાઉદેપુર અને દેવગઢ ખારિયામાં રાજ-સત્તા ચલાવે છે.

હાલોલ પાસે નાની ઉમરવાનથી મળેલા લેખમાં ચાંપાનેરના ચૌહાણ રાજાઓનાં નામો ૧ રામદેવથી ૧૧ ત્ર્યંબકભૂપ, ૧૨ ગંગરાજેશ્વર અને ૧૩ જયસિંગદેવ જણાવ્યાં છે.

ઈશાનકોણ તરફના ઢોળાવ પર, પાવાગઢના કિલ્લા નીચે રજપૂત ચાંપાનેર હતું. ઈ. સન્ ૧૪૧૮ માં શહેરને ઘેરો. ખંડણી આપવી પડી હતી.

ઈ. સન્ ૧૪૫૦ માં બહુ સપડાયા હતા, તો પણ ડુંગરીને બળે ચાંપાનેરના રજપૂત પોતાની સ્વતંત્રતા અને મોટપ રાખી રહ્યા હતા. પડોશના રાજા અને ઇંડરના રાવ સાથે લડાઈઓ થઈ હતી.

ઈ. સન્ ૧૪૮૩ના દુકાળમાં મહમૂદ બેગઢાના સરદાર

કડી ૬૬ થી ૬૮]માં જણાવ્યું છે કે—અલાવદીન પાતશાહે ગૂજરાત પર આક્રમણ કરતાં, અન્ય મુખ્ય નગરો સાથે ચાંપાનેરને પણ ચાંપ્યું હતું—

“ અલાવદીન પાતશાહે કેરી, તુ વરતાવી આણ. ૬૬
ભણી કટક ઉપજાં અસાહિલિ, ગઢમાંહિ મેહલૂં થાણૂં;
ગૂજરાત દેસ હીલોદ્યૂં, અતિ કીધૂં તરકાણૂં. ૬૭.
અસાહિલિ, ધૂલકું, ખંભાયતિ, સૂરતિ નષ્ટ રાનેર;
બીજાં નગર કેતલાં કહીધું, ચંપઈ ચાંપાનેર. ૬૮. ”

મલિક આસદે આંપાનેરના મુલકમાં લૂટ કરી હતી. રાવળ જેસિંગે તેને હરાવી મારી નાખ્યો હતો.^૧

મહમૂદ બેગડાએ તેનું વેર લેવા વડોદરે ફેજ મોકલી હતી.

રાવળે માળવાના સુલતાન ગ્યાસુદ્દીનની મદદ માગી હતી.

૧ આ જયસિંહ પતાઇ રાવળ નામથી ઓળખાતો હતો, તેના અને મહમૂદ બેગડાના સમયથી આંપાનેર અને પાવાગઢ બહુ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે અને તે સંબંધમાં અનેક દંતકથાઓ પ્રચલિત થઇ છે. ફાર્જસ સાહેબની રાસમાળામાં તથા તેવાં ખીજાં અનેક ઐ. પુસ્તકોમાં એ સંબંધમાં કેટલુંક લખાયેલું મળી આવે છે.

મરાઠી ભાષામાં રચાયેલ ‘પાવાગઢના પોવાડા’ સયાજી સાહિત્યમાલા [પુ. ૯૪] માં ખડોદ્ધાએ મરાઠી સાહિત્ય [પૃ. ૧૬ થી ૧૮] માં પ્રકટ થયેલ છે.

પ્રસિદ્ધ નવલકથાકાર રા. નારાયણ વ. ઠક્કરે રચેલ ‘લક્ષ્મણી અથવા પાવાગઢનો પ્રલય’ [ગુજરાતી પત્રની ૧૯૬૮ ની ભેટ] નવલકથા સાથે પરિશિષ્ટ પૃ. ૨૪૩ થી ૨૬૨ માં આંપાનેરના ખંડિયેરો અને પાવાગઢ નામનો રા. નટવરલાલ ઇ. દેશાઇ બી. એ. એ લખેલો લેખ પ્રકટ થઇ ગયો છે.

શ્રીયુત રમણલાલ વ. દેશાઇએ રચેલ ‘પાવાગઢ’ બુક સયાજી ખાલજ્ઞાનમાલા [પુ. ૭] માં પ્રકાશિત થયેલ છે.

રા. ધીરજલાલ ટો. શાહે ‘પાવાગઢનો પ્રવાસ’ પ્રકટ કરેલ છે.

લે. જગજીવનદાસ દયાળજી મોદીએ લખેલ વડોદરાના વૈભવ (સયાજી ખાલજ્ઞાનમાળા પુ. ૨૭) માં જણાવ્યું છે કે—

“ પાવાગઢના કુંગર ઉપરનું (?) આંપાનેર શહેર ટૂટીને વડોદરા વસેલું (?) હોવાથી વડોદરાના ધણા લોકો દરવર્ષે કાળકામાતાનાં દર્શન કરવા પાવાગઢ જાય છે. ” ત્યાં ‘ જતાં બાર ને આવતાં અઢાર ’ કહેવત ટાંકી છે.

મહમૂદ દોહદ આવ્યો કે માળવાનો સુલતાન પાછો ફર્યો હતો.

મહમૂદે ૧૪૮૪માં ચાંપાનેરમાં મસજીદનો પાયો નાખ્યો હતો અને ત્યાંનો કિલ્લો કબ્જે કર્યો હતો.

મુસલમાની ધર્મ ન સ્વીકારતાં, ધાયલ થયેલા રાવળને મારી નાખ્યો હતો. મુસલમાન થનાર રાવળના પુત્રને ‘ નિઝામ ઉલ મુલક ’ ખિતાબ આપી અમીર બનાવ્યો હતો.

ચાંપાનેરને મહમૂદે મહમૂદાબાદ^૧ નામ આપી રાજધાનીરૂપે બનાવ્યું હતું.

કિલ્લો, મસજીદ, મહેલો બંધાવ્યા. મકાનો, બગીચાઓ, કુવારા ખોરાસાનીના કીસબથી કરાવ્યા. અમીરો, વજીરોને બોલાવી વસાવ્યા. મકાનો વિગેરેથી તે મનોહર થયું હતું.

૧ ૧૪૭૬ માં સુલતાને ચાંપાનેરનો મુલક ઉગડ વાળવા ફૈજ મોકલી હતી. વાત્રક-કાંઠે (અહમ્મદાબાદથી ૧૮ માઇલ) મહમૂદાબાદ વસાવ્યું.

૧૪૮૪(૩)માં ગુજરાતમાં દુકાળ, ચાંપાનેરના મુલકમાં હુમલા. ચાંપાનેરના રાજાએ હુમલા કરનારને હરાવી, ઘણાં માણસોને કાપી બે હાથી તથા ઘણા ઘોડા રાજ્યમાં આણ્યા.

ચાંપાનેરના રાજાએ વકીલ મોકલી માફી માગી. તેનો અસ્વીકાર. ૨૦ માસ ઘેરો [૧૪૮૩ ના એપ્રિલથી ૧૪૮૪ નો ડિ.]. યુક્તિ-પ્રયુક્તિ, રાવળ અને રાજપૂતોનું વીરતાભર્યું યુદ્ધ. દિવાન કુંગરશી ધવાયા. રાજકુંવરને સૈફઉલ્મુલ્કને હવાલે કરી મુસલમાની ધર્મ લણાવ્યો -

મુજફ્ફરશાહ ૧૫૨૩-૧૫૨૭ દ્વારા ‘ નિઝામુલ્મુલક ’

—મિરાતે સિકંદરી (ગિ. હા. દેશાઇ. ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ).

કેરી, સુખડનાં ઝાડ, ઇમારતી કામનાં લાકડાં, ધારદાર તરવાર, અકચકિત રંગવાળું રેશમ અને વેપાર-ધંધા માટે ચાંપાનેર વખણાયું હતું. ગુજરાત અને માળવાના મૈત્રી-સંબંધથી શહેરની આબાદાની વધી હતી. આકૃત વેળા ખજાનો સંતાડવાને ડુંગરી કામની છે એવું સુલતાને વિચાર્યું.

ઈ. સન્ ૧૫૧૪ માં ચાંપાનેર પૂરી જહોજલાલીમાં હતું. ધાન્ય-ફલ-પાક, પશુ-ધન વિગેરેથી સમૃદ્ધ હતું. શિકારી જગ્યાઓ પણ હતી.

૧૫૩૬ માં બહાદુરશાહ મૃત્યુ પામતાં સુધી ચાંપાનેર, ગુજરાતનું રાજકીય રાજધામ હતું. તે પછી પાછી અમદાવાદ રાજધાની. ગુજરાતનું માળવા પરથી ઉપરીપણું ગમું કે ચાંપાનેરનો વેપાર તૂટ્યો.

ઈ. સન્ ૧૫૫૪ પછી ૨૦ વર્ષના બખ્ષેડામાં ગુજરાતને તેમ ચાંપાનેરને ખૂબ ખમવું પડ્યું.

અકબરે ૧૫૭૩ થી ૧૬૦૫ માં ગૂજરાતમાં વ્યવસ્થા કરી, પણ ચાંપાનેરની આબાદાની ન થઈ.

૧૭મા સૈકાની શરૂઆતમાં ત્યાંની હવા શરીરને નબળું બનાવે તેવી અને પાણી ઝેર જેવું થયું. શહેર ઘણી દુદ્દશામાં હતું.^૧

૧ ઇ. સન્ ૧૭૨૮ (વિ. સં. ૧૭૮૪)માં કંતાજીના પુત્ર કૃષ્ણાજી(મરાઠા)એ એકાએક હલ્લો કરી ચાંપાનેરનો કિલ્લો લીધો હતો, અને તેમના કારભારીઓ ખંડણીનો હિસ્સો ઉધરાવવા ગુજરાતમાં રહેવા લાગ્યા હતા.

ચીમનાજીરાવે ચાંપાનેર પાસેનો પ્રદેશ લુંટ્યો હતો.

૧૮૦૩માં બ્રિટીશે લીધું ત્યારે ત્યાં માત્ર ૫૦૦ માણસોની વસ્તી હતી. ફ્રેન્ચનું આગમન બાણી ઘણી વસ્તી લાગી ગઈ હતી. અશક્ત, રોગી વિગેરે રહી ગયા હતા.^૧

૧૮૧૨માં ૪૦૦ ઘર હતાં, જેમાંનાં અર્ધાં બહારથી આવી વસેલાં હતાં.

૧૮૨૬માં રેશમી કાપડના વણકરોમાં કોલેરાથી ઘટાડો થયો હતો.

મુસલમાની રાજ્યકાળમાં થયેલી મસજીદો, ૧૫૩૬ ની સિકંદરશાહ વિ. ની કબરો, મીનારા, કૂવા, તળાવો, મહેલો અને જહાંપનાહકોટ, ફારસી લેખ વિ.નાં નિશાનો તથા મહમૂદશાહના બેટા મુઝફરશાહનું નામ વિ. જણાય છે.

‘રસ્તાની દક્ષિણ ડુંગરીની તળેટી પાસે ઘરોના લાંગા તુટા પાયા ને થોડાંક જૈન દેહરાં છે, તે રજપૂત ચાંપાને-રની જગા બતાવે છે.’ [પૃ. ૪૬૮]

બ્રિટીશ સામ્રાજ્યમાં.

૧૮૫૩ ના બુલાઈની ૩૧મીએ બ્રિટીશ સરકારની વ્યવસ્થા તબે આવ્યું, ત્યારે તે ઘણું ખર્ચ ઉબજઠ હતું. વસતિનો એક ભાગ જ રહ્યો હતો. જંગલ કપાવવા અને ખેડૂતો

૧ ઇ. સન્ ૧૮૦૩ ના ઑ. સ. માં પાવાગઢ બ્રિ. અંગ્રેજના તાબામાં ગયું હતું. ડિ. માં સરજેઅંજન ગામમાં કોલકરાર થયા તેની રૂએ પાવાગઢ અને દાહદ સિંધિયાને પાછાં આપવામાં આવ્યાં હતાં. (ગૂ. સ. સં. પૃ. ૩૭૦)

વસવા આવે તેવું કરવા રૂ. ૧૨૫૯ ખર્ચ્યા પણ નવી વસ્તી થઈ નહિં. ત્રણ ભાગ મરી ગયા ને એક ભાગ ભાગી ગયો. પોલીસના સીપાઈઓ સિવાય ત્યાંના રઈશમાં ગરીબ ને રોગી એવાં કોળી નાયકડાનાં જૂજ કુટુંબ છે.”

ઉપર જણાવેલી વિષમ પરિસ્થિતિમાં ચાંપાનેર-પાવાગઢની ભૂમિને છેલ્લી સલામ કરતા રહે. જૈન સમાજે અભ્યુદયવાળા અન્યાન્ય સ્થાન તરફ પ્રયાણ કરતાં પોતાના પૂજ્ય દેવોની કેટલીક મૂર્તિયોને પણ સાથે લીધી અને નિર્ભય સ્થાનમાં પધરાવી. એથી ખાલી પડેલા એ સ્થાન પર અવસર સાધી અન્ય સમાજે અધિકાર જમાવ્યો. રહે. જૈનસમાજની અગ્ર-

૪. સન્ ૧૮૩૬માં ગોધરાના નાયકડા વિગેરેએ તોફાન કર્યું હતું. પંચમહાલ સિંધિયાને તાબે હતો, પહાડી મુલક ઉપર ગવાલિયરથી રાજ્ય ચલાવવું મુશ્કેલ લાગ્યાથી ૪. સન્ ૧૮૫૩ માં પંચમહાલનો વહીવટ ૧૦ વર્ષ માટે સિંધિયાએ અંગ્રેજ સરકારને સોંપ્યો.

૪. સન્ ૧૮૫૭ ના બળવા વખતે પંચમહાલના મુસલમાન તથા જમીનદારોએ દાહદને ઘેરે ઘાલ્યો હતો.

૪. સન્ ૧૮૫૯ માં તાતિયા ટોપી પંચમહાલમાં આવેલ હતો..

૪. સન્ ૧૮૬૧ માં પંચમહાલને ખલે ગવાલિયર પાસેનો પ્રદેશ લઈ સિંધિયાએ તે અંગ્રેજ સરકારને આપી દીધો.

૪. સન્ ૧૮૬૮ માં પંચમહાલમાં બપેડા થયા હતા. જોરીઆ નાયકે ચમત્કાર બતાવ્યો હતો.

—ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ (ગો. હા. દેશાઈ)

બાબુ સાધુચરણપ્રસાદના હિંદી ભારતખમણ [ખં. ૪, પૃ. ૩૮૮-૯ પ્ર. ૧૯૬૯]માં જણાવ્યું છે કે—

ગણ્ય સંસ્થાઓ અને તેના આગેવાનો પોતાના પૂર્વજોના કીર્તિમય સ્મારકને પોતાના અધિકારમાં રાખી સંભાળવામાં બેદરકાર રહ્યા ! અથવા અસમર્થ-નિષ્ફળ નીવડ્યા ! તેનો ઇતિહાસ અપ્રકટ છે, છતાં વિચારવા યોગ્ય છે.

ઈ. સન્ ૧૮૮૫ [વિ. સં. ૧૯૪૧] માં પ્રકટ થયેલ રિ. લિ. ઓફ. એ. રિ. ધી. બોમ્બે પ્રેસીડેન્સી [વો. ૮, ૯૭] માં ડૉ. જે. બર્નેસે ઇન્ડિયન એન્ટિક્વેરી વો. ૬, પ. ૧ તથા વો. ૬, પ. ૨૨૧ના સૂચન સાથે પંચમહાલનો પરિચય કરાવતાં એ આશયની સાંકેતિક ગૂઢ નોંધ કરી છે કે—

“ પાવાગઢના શિખર પર રહેલા કાલિકા માતાના મંદિર નીચેના લાગમાં અતિ પ્રાચીન જૈન મંદિરોનો જથ્થો છે કે જેનો પુનરુદ્ધાર, થોડા મુધારા-વધારા સાથે હાલમાં તે મંદિરોનો કબ્જો જે જૈનો કરી રહ્યા છે, તેમના તરફથી થોડા વખત પહેલાં જ કરાવવામાં આવેલ છે. ”

૧૫૩૫માં દિલ્હીના હુમાયુએ ચાંપાનેર લૂંટ્યું હતું. (કબ્જો કર્યું હતું. અકબરનામા, ગૂ. સ. સં.)

૧૫૩૬ માં અહમ્મદાવાદ, ગુજરાતની રાજધાની થયું.

૧૮૫૩ માં અંગ્રેજી પ્રબંધ.

૧૮૬૧ માં સિંધિયાએ અંગ્રેજી રાજ્ય પાસેથી ઝાંસીની પાસેની ભૂમિ લઈ પંચમહાલ તેમને આપી દીધો. ૧૮૭૭ (વિ. સં. ૧૯૩૩) માં પંચમહાલ જૂદો જિલ્લો રેવાકાંઠા પો. એ. ને આધીન થયો.”

૧ “ At the top the shrine of Kâlikâ Mâtâ

દિ. જૈન ડાઇરેક્ટરીના સે. ઠા. ભ. ઝવેરી દ્વારા મુંબઈ
 વેંકટેશ્વર સ્ટીમ પ્રેસમાં છપાઈ વિ. સં.
 ચિકમની ૨૦ મી ૧૯૭૦ માં પ્રકટ થયેલ ભા. દિગંબર જૈન
 સદીમાં યાત્રાદર્પણ હિંદી (પૃ. ૨૭૮ થી ૨૮૦)
 દિ. જૈનોનો પ્રવેશ માં પાવાગઢ (સિદ્ધક્ષેત્ર) નો પરિચય,
 પ્રાચીનતા બતાવવા ગાથા ટાંકી આપ્યો છે.^૧

તે પુસ્તકમાં જણાવ્યા પ્રમાણે વિ. સં. ૧૯૪૪ માં માહ
 શુ. ૮ ચાંપાનેર ગામમાં જૈનમંદિર (દિ.) ની પ્રતિષ્ઠા થઈ.
 ધર્મશાલા વિગેરે બન્યું. વિ. સં. ૧૮(૧૯)૩૮ થી, માહ
 શુ. ૧૩ થી ૩ દિવસ સુધી મેળો ભરાવા લાગ્યો. પાવાગઢ
 ચડતાં ૬ ઠા દરવાજાની બહાર ભોંતમાં દિ. (?) જૈનપ્રતિમા

and a small group of Jain temples just below it, of considerable age, but recently renewed and modified by the Jain who are re-occupying them." (Ind. Ant. Vol. I; VI IX. 221)

(Revised Lists of Antiquarian Remains in the Bombay Presidency VIII, 1885. p. 98 by J. Butgess).

૧ “ રામસુવા વેણિ જણા લ્હાઈળરિંદાણ પંચ કોડીઓ ।
 પાવાગિરિવરસિંહરે ણિવ્વાળનયા ણમો તેસિ ॥ ”

બમ્બઈ પ્રાન્તકે પ્રાચીન જૈન સ્મારક[૧૯૮૨ માં પ્ર.
 પૃ. ૧૪]માં ધ. શીતલપ્રસાદજીએ આ ગાથાને નિર્વાણકાંડ નામના
 કોઈ પ્રાકૃત આગમની સૂચવી છે.

પદ્માસન ૧૥૬ શ્રી ઈશ્વર ઉદ્ધરેલી સૂચવી તેના પર લખેલો સં. ૧૧૩૪ જણાવ્યો છે.

નગરખાના દરવાજાથી દિ. (૧) જૈનોનાં લાખો ૩૦ ની લાગતવાળાં પાંચ મંદિર જણાવી તેમાં દિ. (૧) જૈન પ્રતિમાઓ અને સુંદર નકશી કામો દીવાલોમાં ઉકેરેલાં જણાવ્યાં છે. પરંતુ તે જીર્ણવસ્થામાં અને અંદર પ્રતિમાઓ ન હોવાનું જણાવ્યું છે.

છાશિયા તળાવ પાસેના ૩ મંદિરો વિના પ્રતિબિંબનાં જીર્ણ પડ્યાં જણાવ્યાં છે. તેમાંનું ૧ મંદિર શિખરબંધ બિલકુલ તૈયાર, માત્ર એક તરફની થોડી દિવાલ પડેલી જણાવી છે.

દ્વધિયા તળાવ ઉપર બે પ્રાચીન જીર્ણ મંદિર જણાવી તેમાંના એકનો ઉદ્ધાર સં. ૧૯૩૭ માં થયો જણાવે છે. તેમાં રહેલી રમણીય ૧૦ પ્રતિમામાંથી ૬ પ્રતિમાઓ પર એ જ સંવત્ કનકકીર્તિ નામ સાથે લખેલ જણાવ્યો છે. ૧ પર રામકીર્તિ, અન્ય પ્રતિમાઓ પર ૧૫૪૮, તથા ૧૬૪૬, ૧૬૬૫ વાદિભૂષણ, ૧૬૬૯ સુમતિકીર્તિ નામ જણાવ્યું છે.

આગળ સીડિયોની બંને તરફ ૮ દિ. (૧) જૈન પ્રતિમા જણાવી પછી ઉપર કાલકા દેવીનું મંદિર જણાવ્યું છે.

એ સીડિયોથી એક તરફ થોડું ચાલતાં પહાડની ટોચ પર રામચંદ્રજીના સુપુત્ર લવ અને અંકુશ [અં. પ્રાં. સ્મા. માં કુશ]નું નિર્વાણસ્થાન, તેને સાક્ષાત્ મોક્ષમહલ અને એ પહાડ પરથી ૫ કોટિ મુનિ [ઉપર ટાંકેલી ગાથામાં જણાવેલ] મુક્તિ પધાર્યા!! જણાવે છે. ”

સોરઠ, ગુજરાત, મારવાડ(રાજપૂતાના), માળવા,
મેવાડ અને દિલ્લી જેવા વિસ્તૃત દેશોનાં
ઉપસંહાર મહારાજ્યોની સ્થાપના, વૃદ્ધિ અને
ઉન્નતિ-પ્રગતિ કરવામાં વર્ષો પર્યન્ત

ઉચ્ચ રાજ્યાધિકારીરૂપે તથા અન્યાન્ય પ્રકારે કિંમતી ક્ષણો
આપનાર, ચાવડા, સોલંકી અને ચૌહાણ જેવા રાજપૂત
રાજવંશોને જ નહિ; મુસલમાન, મોગલ પાતશાહોને અને
છેવટે બ્રિટીશ સામ્રાજ્યના સૂત્રધારોને પણ ઉચ્ચ પ્રકારની
સહાયતા-સેવા સમર્પનારા સદ્ગૃહસ્થોથી; તથા ધર્મ અને
નીતિના પવિત્ર માર્ગે પ્રેરનારા પ્રભાવશાલી, સદ્ગુણી સંન્ય-
સિત્ર વિદ્વાન્ ધર્મોપદેશક ગુરુઓથી ગૌરવશાલી થયેલ શ્વે.
જૈનસમાજ, બસ્તુપાલ, તેજપાલ જેવા પોતાના પૂર્વજોના
વિજય-સ્મારકોના ભૂલાઈ ગયેલા પ્રામાણિક ઇતિહાસને
વાંચે, વિચારે, સમજે. તેણે પ્રમાદથી, ભયથી, બેદરકારીથી
અથવા અન્યાન્ય કારણોથી કેટલું ગુમાવ્યું ? કઈ રીતે
ગુમાવ્યું ? ક્ષુદ્ર આંતર કલહોથી, અને પ્રમાદોથી થયેલી
તેની નિર્બલતાનો લાભ લઈ બીજાઓએ ક્રમશઃ કેવી યુક્તિ
પ્રયુક્તિથી આક્રમણો કર્યા ? એ ગંભીર ઇતિહાસને સમજવા
શક્તિમાન્ થાય, સાવધાન થાય અને જાગૃત થઈ પોતાના
પૂર્વજોના સદ્ગુણોને અને ગૌરવલયાં સ્મારકોને સંરક્ષવા
તત્પરતા દર્શાવે; તો આ પરિશ્રમ સફલ થયો માનીશું.

—દા. ભ. ગાંધી.

ગુજરાતના વીર મંત્રી તેજપાલનો વિજય.

[લે. પં. લાલચંદ્ર લ. ગાંધી. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરા.]

મંગલમય આનંદ-પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો છે કે દીર્ઘાયુઃ શ્રીજૈનધર્મપ્રકાશની ૫૦ વર્ષની સેવાના સ્મારક તરીકે સુવર્ણ-મહોત્સવ-સમિતિ દ્વારા સુવર્ણ-વિશેષાંકની યોજના કરવામાં આવી છે. તેમના આમંત્રણને માન આપી અમ્હારે પણ યથા-શક્તિ નૈવેદ્ય ધરવું જોઈએ-એમ વિચારી યથામતિ કંઈક લખવા પ્રવૃત્ત થતાં ગુજરાતના પ્રતિષ્ઠિત પવિત્ર ઉત્તમ પુરુષોનો-પ્રાચીન જૈન મંત્રીશ્વરોનો ઉજ્જવલ કારકિર્દીલયો સુવર્ણમય ઇતિહાસ દૃષ્ટિ-સમક્ષ ઉપસ્થિત થાય છે; ત્યારે ખીજી તરફથી કેટલાંક વર્ષોથી ગુજરાતના કેટલાક સાક્ષરોએ સં. પ્રા. ઐ. આધારભૂત મૂલ ગ્રંથના અજ્ઞાનથી અથવા ધર્મભ્રેષ્ઠ, વર્ણભ્રેષ્ઠ જેવા ગમે તે આંતરિક કારણે, બાણતાં કે અબાણતાં અસંખ્ય અને અસંભવિત કલ્પનાઓ કરી તે મહાપુરુષોને કલંકિત અધમ દર્શાવવા કરેલો બુદ્ધિનો વિચિત્ર અનુચિત ઉપયોગ નજરે ચડે છે. ગુજરાતનું ગૌરવ દર્શાવવાની ઘોષણા કરતા, ગુજરાતને સાંસ્કારિક વ્યક્તિ તરીકે સમજાવવા મહાપ્રયત્ન કરતા, ગુજરાતના નામાંકિત નવલકથાકારે ગુજરાતની વિશિષ્ટ વિભૂતિયોને મનસ્વી કલ્પનાઓથી અઘટિત રૂપમાં રજુ કરી, પોતાની શક્તિને અવળે માર્ગે ઉતારી ગુજરાતના

સાક્ષર-સમાજને શરમાવ્યો છે. કલા અને રસિકતાના મન-માન્યા પોષણને નામે સાચા ઇતિહાસને છૂપાવી વિપરીત વિધાન કરતાં ભીંત નહિ પણ પાયો જ ભૂલેલા એ સાક્ષરો-ને-નવલકથાકારોને ઇતિહાસનું કેવું જ્ઞાન છે ? અથવા સાચા ઇતિહાસ પ્રત્યે કેટલો પ્રેમ છે ? યા ગુજરાત પ્રત્યે કેટલું માન છે ? સાચી ગુણગ્રાહકતા અને કૃતજ્ઞતા કેટલા અંશમાં છે ? અથવા ગુણોમાં દોષો આવિષ્કરણ કરવારૂપ અસૂચા-અસહિષ્ણુતા કેટલી હદે પહોંચી છે ? તે જન-સમાજ આગળ પ્રકટ કર્યું છે. એથી પણ સંતોષ ન થતાં વિદ્યાર્થી-સમાજમાં-ગુજરાતની ઉછરતી યુવકપ્રજામાં એ કુસંસ્કારરૂપી વિષ પ્રસરાવવા થયેલા પ્રયત્ન પણ જાણીતા છે. ‘ જતિ કે જમદૂત ’ જેવાં કલ્પિત પ્રકરણોદ્ધારા અને કલ્પિત પાત્ર-સંબંધોદ્ધારા વિલક્ષણ પ્રકારે જૈન-ધર્મને અને સમાજને નિન્દ્ય, તિરસ્કારપાત્ર, ધિક્કારવા યોગ્ય ધૃષ્ટિરૂપમાં દર્શાવતાં તેમના સ્વૈરવિહારી મુત્સદ્દી મગજને શાંતિ નથી વળી. સુપ્રસિદ્ધ હેમચંદ્રાચાર્ય તરફ આપલ કરવાથી, કે ગુજરાતની રાજમાતા પવિત્ર સતી મયણુદ્દાને તરંગી કલ્પનાઓથી વિચિત્ર અયોગ્ય પ્રેમ-સંબંધવાળી દર્શાવવાથી જ સંતોષ નથી થયો. મહામાત્ય મુંજલ, મંત્રીશ્વર ઉદયન, વાગ્લટ, આમ્રલટ અને સાંતૂ, સંજ્જન જેવા માનનીય, ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ ગુજરાતના યશઃશેષ વિદેહી વિશિષ્ટ અધિકારીઓને, શ્રાવક વણિક્ જૈન સમાજને નીચ દર્શાવવા, કરી શકાય તેટલો વચન-બાણ-પ્રયોગ કરી તુચ્છકારતાં કે અધમ સૂચવતાં ભાગ્યે જ સકેાય થયો જણાય છે. ઘનશ્યામ અથવા રા. ક. મા. મુનશીની નવલકથાઓ (પાટણની પ્રભુતા, ગુજરાતનો નાથ, રાજધિરાજ વિ.) વાંચનારાઓ

જોઈ શકે છે કે-બીજાઓ પર ધર્મ-અનૂનનો મિથ્યા આરોપ મૂકનારા લેખકે સ્વયમેવ કેટલો બધો ઉત્કટ ધર્મ-પ્રેમ (! અનૂન) કેળવ્યો છે ? ઇતિહાસની અગમ્ય ફિલસૂફી ઉચ્ચારતા અપૂર્વ ઇતિહાસવેત્તાએ કેટલી બધી ન્યાયવૃત્તિ દર્શાવી છે ! કેટલું બધું માધ્યસ્થ્ય જાળવ્યું છે ? કેટલી સત્ય-પ્રિયતા સૂચિત કરી છે ? એમ કરતાં સ્વદેશ-પ્રેમ કે સ્વદેશ-દ્રોહ દર્શાવ્યો છે ? એ ઐતિહાસિક નામે ઓળખાતી ઇતિહાસ-વિનાશક નવલકથાઓ વાંચનારા અને સાચા ઇતિહાસને તુલનાત્મક બુદ્ધિથી જાણનારા જ સમજી શકે તેમ છે. જૈન-સમાજ અને ધર્મ તરફ ભ્રમ વા અજ્ઞાન ફેલાવનારાઓ સામે જૈનધર્મપ્રકાશે સાચો પ્રકાશ આપવા અર્ધી સદીમાં કેટલે અંશે પ્રયત્ન કર્યો છે ? અથવા હવે તે પોતાની પ્રૌઢ અવસ્થામાં તેવો પ્રયત્ન કરી પોતાના નામને સાર્થક કરી કેવી રીતે દીપાવશે ? અથવા જન-સમાજને સાચો પ્રકાશ આપવામાં તે કેટલે અંશે સફળ થશે-તે જોવાનું રહે છે.

ઉપર્યુક્ત મંત્રીશ્વરોના સંબંધમાં આ લેખકે ‘ ગૂર્જ-રેશ્વરોના મંત્રીશ્વરો ’ નામના નિબંધમાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ સ્વરૂપ પ્રયત્ન કરેલો હોવાથી અહિં માત્ર પોરવાડ વલ્લિફ સુપ્રસિદ્ધ જૈન મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના અનુજ સહોદર ક્ષાત્ર-તેજ ધરનાર જ્યોતિર્ધર વીર મંત્રી તેજપાલની એક તેજસ્વી ઐતિહાસિક વિજય-કથા રજૂ કરવા ઇચ્છા છે. જે પરથી ‘ વન-રાજ ચાવડો ’ જેવી નવલકથામાં ‘ શૂરવીર અને શ્રાવક ’ જેવાં પ્રકરણોદ્ધારા શ્રાવક જૈન-સમાજ તરફ કરાયેલો નિંદ્ર આક્ષેપ કેટલો અનુચિત અને અસ્થાને હતો-એ પણ સમજી શકાશે.

વિક્રમની તેરમી સદીના છેલ્લા ચરણમાં-વિ. સં.

૧૨૭૬થી ૧૨૯૬ સુધી મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલની તથા વિ. સં. ૧૩૦૪ સુધી તેના લઘુબંધુ તેજપાલની અસાધારણ સેવાનું સફલાગ્ર્ય ગુજરાતને મળ્યું હતું. એ મંત્રીશ્વરોના સુપુત્રો જયંતસિંહ અને દ્વાવણ્યસિંહ વિગેરેની સેવા પણ તેમાં સંમિશ્રિત થયેલી હતી. ગુજરાતના એ સપૂત વફાદાર ખડાદર અને દાનવીર ધર્મનિષ્ઠ મંત્રીશ્વરોના સફળગુણભર્યા સત્કર્તવ્યમય ઇતિહાસને—સાચા સંપૂર્ણ જીવન—ચરિત્રને આલેખવું—એ એક અસાધારણ કાર્ય છે. એમનાં જીવનનું કંઈક દિગ્દર્શન એમના સમકાલીન અને નિકટવર્તી અનેક કવીશ્વરોએ વિશ્વસનીયરૂપમાં સં. અને પ્રા.માં તથા પ્રા. ગૂ. માં, ગદ્યમાં અને પદ્યમાં ગ્રથિત કરેલું છે; જે અનેક ગ્રંથોમાં, પ્રશસ્તિઓમાં અને શિલાલેખોમાં સફલાગ્ર્યે હાલ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. તેને સુવ્યવસ્થિત, સુસંકલિત, સુસંગઘ્ન કરવામાં સુપ્રતિભા સાથે વિશિષ્ટ પરિશ્રમ અને અવકાશ ભેષ્યે. આ લેખકે આઠેક વર્ષ ઉપર ‘વીરમંત્રી વસ્તુપાલનો ધર્મપ્રેમ’ (જેન ૧૯૨૬ મે)માં તથા ‘સિદ્ધરાજ અને જૈનો’ (જેન ૧૯૨૭ મે) નામના લેખમાં પ્રસંગવશાત્ ઉપર્યુક્ત મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ સંબંધમાં તથા તેમની કીર્તિ વિસ્તારનારા કવિઓની કૃતિઓની નામાવલી તરફ અંગુલિ—નિર્દેશ કર્યો હતો. અહીં માત્ર તેજપાલની એક શૌર્યકથા દર્શાવવા પૂરતો પ્રયત્ન છે.

મંત્રીશ્વરનાં સ્મારકો.

મંત્રીશ્વર તેજપાલે કેટલાંક ચિરસ્થાયી વિશિષ્ટ સ્મારકો કરાવ્યાં હતાં—તેમાંનાં કેટલાંક અद्याપિ ગિરનારમાં વિદ્યમાન પણ છે. મુખ્ય આ પ્રમાણે જાણવામાં આવ્યાં છે—તેણે ગિરનારની

નીચે પોતાના નામે તેજલપુર કરાવ્યું હતું. જ્યાં ગઢ, મઠો, પરબો, મનોહર ઘરો અને આરામો(બગીચા)ની શ્રેષ્ઠ રચના કરાવવામાં આવી હતી. તે જ નગરમાં પોતાના પિતાના સ્મારક તરીકે ‘આસરાજ-વિહાર’ એવા નામથી, સુશોભિત પાર્શ્વજિન-મંદિર કરાવ્યું હતું, તથા પોતાની માતાના નામથી વિસ્તૃત કુમર-સરોવર કરાવ્યું હતું. તથા ગિરનાર પર નેમીશ્વરનાં ત્રણ કલ્યાણકોને સૂચવતું ઘણું ઉંચું જિન-ભુવન રચાવ્યું હતું.—એમ એ મંત્રીશ્વરોના સમકાલીન તથા તેમના સ્મારક ધર્મસ્થાનોને વિ. સં. ૧૨૮૭ થી ૧૨૯૩ લગભગમાં પ્રતિષ્ઠિત કરનારા ધર્મગુરુ વિજયસેનસૂરિએ રૈવંત-ગિરિ-રાસ(ગા. ઓ. સિ. પ્રાચીનગૂર્જરકાવ્ય-સંગ્રહ ભા. ૧, કડવું ૧, કડી ૯, ૧૦ તથા કડવું ૨જી કડી ૧૭)માં તથા બાલચંદ્રસૂરિએ વસંતવિલાસ મહાકાવ્ય [ગા. ઓ. સિ. સર્ગ ૧૨, સ્લો. ૪૮ થી ૫૦] માં જણાવ્યું છે. જિનપ્રભસૂરિ વિગેરેએ તીર્થકલ્પ(રૈવંતકલ્પ) વિગેરેમાં પણ ઉપર્યુક્ત ઘટનાઓનું સૂચન કર્યું છે. વિજયસેનસૂરિ-શિષ્ય ઉદયપ્રભસૂરિ વિગેરેએ ધર્માભ્યુદય મહાકાવ્ય (સંઘપતિ-ચરિત) વિગેરેમાં સૂચવ્યા પ્રમાણે તે મંત્રીએ ત્યાં તપસ્વી જટાધરોને ગામનું શાસન-દાન અપાવી વસાપથના માર્ગને તથા સંઘને સંતાપ-રહિત કર્યો હતો.

શત્રુજય પર કરાવેલ નંદીશ્વર તીર્થની રચનાનો અને ત્યાં પોતાની પત્ની અનુપમાના સ્મારક તરીકે

શત્રુજયમાં શિલાબદ્ધ કરાવેલા સ્વચ્છ મિષ્ટ જલ-પૂર્ણ ‘અનુપમ સરોવર’નો ઉલ્લેખ તેના

સમકાલીન ઉપર્યુક્ત ઉદયપ્રભસૂરિ વિગેરે કવિઓએ કર્યો છે.

મંત્રીશ્વર તેજપાલે પોતાની પત્ની અનુપમા અને પુત્ર
 લાવણ્યસિંહ(લૂણસીહ)ના પુણ્યાર્થ
 આખૂમાં વિ. સં. ૧૨૮૭ માં આખૂ ઉપર પ્રતિ-
 સ્થિત કરાવેલ 'લૂણસીહ-વસહી' નામનું
 અપૂર્વ મનોહર શિલ્પકલાવાળું સ્મારક જગત્-પ્રસિદ્ધ છે.
 તેમના સમકાલીન કવિ જયસિંહસૂરિએ વિ. સં. ૧૨૮૬
 લગભગમાં રચેલા હમ્મીર-મદમદન નામના સં. પ્રા. નાટક
 (ગા. ઓ. સિ. પ્રકાશિત)માં સૂચિત કર્યું છે કે-ઉપર્યુક્ત
 મંત્રીશ્વરના ગુજરાતની અનુપમ સેવાના અપૂર્વ અવસરમાં
 એ લાવણ્યસિંહે પણ અમૂલ્ય સહાયતા કરી હતી. મહારાણા
 વીસલદેવના સમયમાં ભૃગુકચ્છ(ભરૂચ)માં વિ. સં. ૧૨૬૮
 માં પંચકુલના અધિકારમાં એ લૂણસીહનું પ્રાધાન્ય હતું-
 એમ એ સમયમાં લખાયેલ દેશીનામમાલાના ઉપલબ્ધ
 તાડપત્રી પુસ્તક પરથી જણાય છે. [જુઓ ગા. ઓ. સિ.
 પાટણ ભં. કચ્છા. વો. ૧, પૃ. ૬૬].

તે ભરૂચના શકુનિકા-વિહાર-મુનિસુવ્રત-જિનમંદિરની
 રૂપ દેવકુલિકાઓને પણ ઉપર્યુક્ત જયસિં-
 ભરૂચમાં હસૂરિના ઉપદેશથી મંત્રીશ્વર તેજપાલે
 સુવર્ણદંડોથી વિભૂષિત કરી, મંત્રીશ્વર
 ઉદયનના સુપુત્ર અંબડની કીર્તિને વિશેષ ઉજ્જવલ કરી હતી;
 એમ એ જ જયસિંહસૂરિ કવિએ પ્રશસ્તિદ્વારા પ્રકાશિત કર્યું છે.

મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ સાથે તેજપાલનાં પણ વાસ્તવિક
 કીર્તિ-કવનો અનેક કવીશ્વરોએ ઉચ્ચાર્યાં છે. આખૂ, ગિર-
 નાર જેવા અત્યુચ્ચ પવિત્ર સ્થાનોમાં કરાવેલ રમણીય મનોહર
 ચિરસ્થાયી સ્મારકોમાં શિલાલેખરૂપે અને અનેક ગ્રંથરત્નોમાં

એ પ્રશસ્તિયો ઉપલબ્ધ થાય છે. જે સર્વનું ઉદ્ધરણ અહિં અશક્ય છે. વિ. સં. ૧૨૯૬માં મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલના સ્વર્ગવાસ થયા પછી પણ, વિ. સં. ૧૩૦૩ માં અણહિલ-પાટક (પાટણ)માં, મહારાજા વીસલદેવના રાજ્યસમયમાં, મહામાત્ય તેજપાલના અધિકાર વખતે લખાયેલું આચારાંગ-સૂત્ર-વૃત્તિવાળું તાડપત્ર પુસ્તક ખંભાતમાં ઉપલબ્ધ થાય છે [પીટર્સન રિ. ૧, પૃ. ૪૦]. જે પછીના વર્ષમાં વિ. સં. ૧૩૦૪ માં એ મંત્રીશ્વર તેજપાલ દિવંગત થયાનો દુઃખદ ઉલ્લેખ મળે છે.

ધોળકા(ગુજરાત)ના મહારાણા વીરધવલના પ્રીતિ-પાત્ર એ વીર મંત્રીશ્વર તેજપાલે ગોધાના

ઐતિહાસિક અભિમાની રાજા ઘૂઘુલ પર આક્રમણ ઘટના-નિર્દેશક કરી વીરતાપૂર્વક વિજય મેળવ્યો હતો. એ પ્રસંગ અહિં સૂચવવાનો છે. આ

ઐતિહાસિક ઘટનાને સંક્ષેપ-વિસ્તારથી પ્રાચીન એ વિક્રા-નોએ પોતાના ગ્રંથોમાં જણાવી છે. હમ્મીર જેવા મલેચ્છ વીરોને પણ હંફાવી તેના મદનું મદન કરવામાં પણ સફળ અમૂલ્ય સેવા અર્પનારા પ્રતાપી મુત્સદ્દી એ મંત્રીશ્વરોનો ઝળ-હળતી કારકિર્દીવાળો સુસમય વીત્યા પછી પચાસેક વર્ષોમાં દીવા પાછળ અંધારૂં હોય તેમ ગુજરાત, મુસલમાની આક્રમણો અને આધિપત્યમાં મૂકાયો; તે સમયમાં વિદ્યમાન, વિ. સં. ૧૩૮૭ માં પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયવૃત્તિ રચનાર તથા રત્નાકરાવ-તારિકાપંજિકા, ન્યાયકંદલીપંજિકા, ચતુરશીતિપ્રબંધ (વિનોદકથા-સંગ્રહ-આંતરકથા-સંગ્રહ), ષડ્દર્શનસમુ-ચ્ચય, નેમિનાથકાગ વિગેરે રચના કરનાર, વિ. સં. ૧૪૦૧ માં

મેરુતુંગસૂરિના સ્તંભનેદ્ર-પ્રબંધને શુદ્ધ કરનાર રાજ-
શેખરસૂરિએ વિ. સં. ૧૪૦૫માં દિલ્લીમાં રચેલ પ્રબંધકોષ-
ચતુર્વિંશતિપ્રબંધ(વસ્તુપાલપ્રબંધ)માં ઉપર્યુક્ત ઘટના-
પ્રસંગ સં. ગદ્યમાં સંક્ષેપમાં સૂચવ્યો છે; પરંતુ પં. જિનહર્ષ-
ગણિએ વિ. સં. ૧૪૯૭ માં ચિત્રકૂટપુર(ચિત્તોડ)માં રચેલા
સં. પદ્યમય હર્ષાંક કાવ્ય વસ્તુપાલ-ચરિત્રમાં વિસ્તારથી આ
ઐતિહાસિક પ્રસંગ દર્શાવ્યો છે. સાથે ગોધ્રા, પાવાગઢ,
વડોદરા, હલોઈ વિગેરે આસપાસના પ્રદેશમાં તે મંત્રીશ્વરે
પોતાના વિજયને સ્મરણ કરાવતાં કરાવેલાં ધાર્મિક સ્મારકો-
જિનમંદિરો વિગેરેનું પણ ત્યાં સૂચન કર્યું છે. એ બંને ગ્રંથોના
મુખ્ય આધાર પર આ નિબંધની સંકલના છે.

ઉપર્યુક્ત પુસ્તકોના ભાષાંતરકારોએ અને અન્ય
લેખકોએ તેમાં કેટલોક ફેરફાર કર્યો છે. ફાર્બસ સાહેબની
રાસમાળા[ભા. ૨ જા]માં વાઘેલા વિષે ભાષાંતરકર્તાના
વધારામાં, શાસ્ત્રી ત્ર. કા. ના વીરધવલપ્રબંધ (બુદ્ધિપ્રકાશ
પુ. ૧૩)માં, રા. રા. ગો. હા. દેશાઈના ગુજરાતના પ્રાચીન
ઈતિહાસમાં, વીરશિરોમણિ વસ્તુપાલ અથવા પાટણની ચડતી
પડતી (ભાગ ૧ લો.) જેવી નવલકથામાં અને રા. તા. પો.
અડાલજની વીરની વાતો(સચિત્ર ભા. ૩ જા)માં મહ-
મદન નામની વાર્તામાં, વીસમી સદી જેવાં માસિકમાં અને
એકાદ ચિત્રપટમાં (સીનેમાની ફિલ્મમાં) આ ઐતિહાસિક
ઘટનાને ઉતારવા કેટલોક પ્રયત્ન થયો છે; પરંતુ વાસ્તવિક ઇતિ-
હાસ, મૂલ ગ્રંથોમાં કેવા સ્વરૂપમાં મળે છે, તે પ્રકાશિત કરવાની
આવશ્યકતા હોઈ આ પ્રયત્ન ઉપયોગી થશે; એવી આશા છે.

ઉપર્યુક્ત પં. જિનહર્ષગણિએ વસ્તુપાલચરિત્રના ત્રીજા
પ્રસ્તાવમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે કે-

“ પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીના લલાટને શોભાવતું તિલક જેવું,
રમણીય સંપત્તિયોના ધામરૂપ ગોધ્રા
ગોધ્રા નામનું નગર છે.^૧ કાંતાની જેમ મહેંદ્રી

નદી, મૃદુ અને શીતલ તરંગરૂપી
બાહુવડે, તટરૂપી પલંગ પર રહેલા જે(નગરરૂપ પતિ)ને
આલિંગન કરે છે.” ‘ રણાંગણમાં પડેલા તે તે પ્રસિદ્ધ સુભ-
ટોના^૨ અંગોના સ્થાનમાં અહિં અનેક સ્વયંભૂ^૩ શંભુનાં
લિંગો થયાં છે. ’ એ વિગેરે પ્રકારના આશ્ચર્ય ઉપજાવ-
નારા પ્રવાદોવડે જ્યાંની બિરુદાવલી, આવનારા લોકોના
ચિત્તને સ્પષ્ટ રીતે વિનોદ પમાડે છે. જે સ્થાન, ગુજરાતની
ભૂમિ તરફથી માળવા તરફ જનારા લોકોને શ્રમ દૂર
કરનાર હોઈ વિશ્રામ માટે થાય છે.

ત્યાં ગર્વના પર્વત જેવો, મહાતેજસ્વી મંડલીક રાજા
ધૂધુલ^૪ હતો. જે, ધર્મની મર્યાદાનું
ધૂધુલ ઉદ્ધિંધન કરી ઘોર કર્મ કરતો હતો.
વિકટ આકૃતિવાળો એ રાજા વિશ્વાસ-
ઘાત, લાંચ વિગેરે ઘણાં પાપો કરવામાં તત્પર બન્યો હતો
અને ^૫વણિકજનોના સમૂહને પણ લુંટતો હતો. સત્પદ

૧. પ્ર. કો. માં મહીતટ(મહીકાંઠા) દેશમાં જણાવ્યું છે.

૨. પ્ર. કો. માં ૧૦૧ રાજપૂતો સૂચવ્યા છે.

૩. હી. ૨. કાપડિયાદ્વારા સંશોધિત ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધમાં
પ્રકાશિત સ્વયં તુ પાઠ યુક્ત જણાતો નથી.

૪. પ્રાચ્યવિદ્યામંદિર, વડોદરાની વસ્તુપાલ-ચરિત્રની હ. લિ.
પ્રતિમાં ઘણીવાર ધૂધિલ નામ દર્શાવ્યું છે.

૫. પ્ર. કો. માં જણાવ્યું છે કે-તે ગુજરાતની ભૂમિમાં આવવા
ઇચ્છતા સાર્થોને ગ્રહણ કરતો(પકડતો) હતો.

સ્થાપન કરવામાં નિષ્ઠ એવા કવિના અંતઃકરણની વૃત્તિ જેમ શ્રેષ્ઠ અર્થ—સમૂહને ગ્રહણ કરવામાં તત્પર હોય છે, તેમ તે (ધૂધુલ)ના અંતઃકરણની વૃત્તિ પણ બીજાના દ્રવ્યસમૂહને ગ્રહણ કરવામાં સદા તત્પર રહેતી. જેના સર્વ પૂર્વજો યૌલુક્ય(સોલંકી) રાજાની આજ્ઞાને સર્વ પ્રકારનાં સુખો આપનારી સમજી, વશંવદ બની આનંદપૂર્વક શેષા ચડાવે તેમ મસ્તક પર ધારણ કરતા હતા; પરંતુ દુઃશાસન જેવો, અન્યાયી સુભટોનો અગ્રેસર આ (ધૂધુલ), તે આજ્ઞાને પોતાના મસ્તક પર ધારણ કરતો ન હતો.

રાજા(વીરધવલ)ની આજ્ઞાથી એક વખતે મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલ અને તેજપાલે પ્રકટ વચન મંત્રીઓનો બોલનારા રેવંતદેવ નામના ભટ્ટને સંદેશા સંદેશ સાથે તેની તરફ મોકલ્યો. બોલનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા એ ભટ્ટે જલદી તેની રાજધાની (ગોધ્રા)એ પહોંચી ધૂધુલ રાજાને આશીર્વાદ આપ્યો કે—

‘ જયલક્ષ્મીને ભેટનાર ઉચ્ચ ભુજવડે જેનો પ્રચંડ મહિમા છે એવો, મૂર્તિમાન્ વીરરસ, રાજાઓનો ગુરુ(વડિલ), ગોધ્રાનો રાજા ધૂધુલ જયવંત હો; જે, ગુજરાતના રાજા અને માલવાના રાજા એ બંનેની વચ્ચે (સરહદમાં) ગુફામાં, અહંકારી શત્રુરૂપી હાથીઓને વિદારવામાં સમર્થ સિંહની જેમ ગાળે છે. ’

૧ “ મૂર્તો વીરરસઃ ક્ષિતીશ્વરગુરુર્જીયાજ્ઞયશ્રીપરિ—

જ્વજ્જોત્તુજ્જભુજાપ્રચ્છન્દમહિમા ગોધ્રાધિપો ધૂધુલઃ ।

યઃ શ્રીગૌર્જરરાજ—માલવનૃપદ્વન્દ્વાન્તરે કન્દરે

દૃત્સારિદ્વિપકોટિપાટનપટુઃ પન્થાનનો ગર્જતિ ॥ ”

રાજાએ અનુજ્ઞાત કરેલા, યથાયોગ્ય આસનને અલંકૃત કરી આ લટ્ટે મંત્રીદ્રનો સંદેશો નિવેદિત કર્યો કે-‘ રાજન્ ! સમસ્ત રાજાઓવડે સેવાતા, ગુજરાતના રાજેંદ્ર વીરધવલ રાજા, મસ્તકપર અભિષેક કરવાની યોગ્યતાને ધારણુ કરે છે. સત્યલામા(સત્ય તેજ લક્ષ્મી)થી યુક્ત, લીલામાત્રમાં બલિ-બલવાનોને બંધન કરનાર, યશ અને દયાવડે આનંદ ઉત્પન્ન કરનાર જે શ્રીમાન્ (વીરધવલ) પુરુષોત્તમ છે (શ્રીકૃષ્ણના પક્ષમાં સત્યલામા, બલિ-બંધન, યશોદા અને લક્ષ્મી સંબંધી અર્થ પ્રસિદ્ધ છે).

જે (વીરધવલ), યુદ્ધમાં બાણોવડે દુશ્મનોને જલ્દી દીર્ઘનિદ્રા (મરણ) આપીને, જયલક્ષ્મી સાથે, વૃદ્ધિ(વ્યાજ) સાથે જીવિત ગ્રહણુ કરે છે. તેનો સચિવાધીશ, ચક્રપાણિ (કૃષ્ણ)ને ઉદ્ધવ જેવો, સ્ફુરતા પ્રજ્ઞા-વૈભવથી ભુવનમાં અદ્ભુત એવો વસ્તુપાલ છે; તથા જગતને જીતનાર, બુદ્ધિ-બલવાન્ મંત્રી તેજપાલ, તે(વસ્તુપાલ)નો લઘુબંધુ છે. જેની પ્રેક્ષા-પ્રતિભાને પ્રાપ્ત કરવાને દેવોનો ગુરુ બૃહસ્પતિ પણ ઇચ્છે છે. હે રાજન્ ! આંતરિક પ્રીતિ ધારણુ કરતા તે બંને મંત્રીશ્વરોએ આપના હિતમાટે મહારા મુખદ્વારા એવી રીતે નિવેદન કર્યું છે કે-“ આપ, સર્વ રાજાઓની પંક્તિમાં ગુણોવડે મણિ જેવા વિખ્યાત હોવા છતાં ધર્મ અને નીતિનો નાશ કરનારૂં ઘોર કર્મ શા માટે કરો છો ? તો અન્યાયને જલ્દી મૂકો, ન્યાયમાર્ગના મુસાફર થાઓ; કારણ કે અત્યુચ્ચ પુણ્યોનું અને અત્યુચ્ચ એવાં પાપોનું ક્ષણ આ લોકમાં જ મળે છે-એવું સ્મૃતિવચન છે.

વિશ્વને પાવન કરનારાં, વીરધવલ રાજના શાસનને શ્રેયની અલિવૃદ્ધિ માટે શેષાની જેમ સદા મસ્તક પર ધારણ કરો; અન્યથા કૃતકૃત્યતા કરી ભીમ, ચામુંડ, સાંગણુ વિગેરે રાજ-ઓની પંક્તિ(મરણાવસ્થા)માં પોતાને સ્થાપો. ”

ભટ્ટનાં એવાં વચન સાંભળી, કોપથી તપતા અંગવાળા,
ઘોર વિક્રમ ધારણ કરનારા રાજ ધૂધુલે

ધૂધુલનાં પ્રત્યુત્તરરૂપે ઉચ્ચાર્યું કે—‘ અહો !

કોપ-વચનો. આ બંને દુરાત્મા વાણિયાઓનું પણ
કેવા પ્રકારનું સાહસ છે ? કે, અમને

(રાજઓને) પણ હૃતદ્વારા આદેશનું નિવેદન કરે છે !

ખરેખર, એ બંનેને પોતાની પહેલાની અવસ્થા ભૂલાઈ ગઈ
લાગે છે, જેથી રાજની પણ આવી રીતે તિરસ્કાર-વિડંબના

કરવામાં આવે છે. કહ્યું છે કે—‘ અવંશ(હીનવંશ)માં

પહેલો રાજ, મૂર્ખનો પુત્ર છતાં થયેલ પંડિત, અને ધન

પ્રાપ્ત કરનાર અધન; તે જગતને તૃણ જેવું માને છે. ’

તો તું મહારા આ કથનને તે બંને અધમ સચિવોને કહેજે

કે—‘ શું સિંહ હરણના શાસન(હુકમ)ને માથે ચડાવે ? ’

પણ રાજ-મદના ઉન્માદથી વિવશ થયેલા ચિત્તવાળા એ

બંને દુરાચારી નીચ જેમ તેમ બોલે. કહ્યું છે કે—‘ સૂર્ય-

મંડલથી ઉજ્જ્વળતા પ્રાપ્ત કરનાર વાલુકા(રેતી)નો સમૂહ,

જેમ તપે છે, તેમ બીજા પાસેથી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરનાર

નીચ અત્યંત તપે છે. ’ તો અનુચિત કર્મ કરનારા એ

બંનેની, નદીના તટપર રહેલા ઝાડની જેમ નિશ્ચે નજીકમાં

જ પડતી થવાની. કહ્યું છે કે—‘ઔચિત્યથી સ્ખલન થવું,

બુદ્ધિનો વિપર્યાસ અને મોટાઓ સાથે વિરોધ; સર્વસ્વ-વિનાશ-
નાં એ ૩ કારણો છે. ^૧ એમ કહીને તે બોલતો અંધ રહ્યો.

પછી ભટ્ટ, ઘૂઘુલ પ્રત્યે બોલ્યો કે—‘ વણિકના પુત્ર
હોવાના કારણથી તે બંને મંત્રીઓની

મંત્રિદૂતનાં અવજ્ઞા ન કરો. ખરેખર, સૂર્ય, ચંદ્ર
સાંત્વન-વચનો. જેવા પ્રતાપી અને પ્રભાવાળા તે બંને,
સર્વ રાજાઓને સન્માર્ગ દર્શાવવા માટે

જ પૃથ્વી પર ઉતર્યા છે. શુણોના આધારરૂપ, પ્રભામય,
મંત્રીઓ-રૂપી દીવાઓ જો ન હોય તો, અહંકારવડે
અંધ બનેલા રાજાઓ નીતિના માર્ગે કેવી રીતે જઈ શકે ?
હે રાજન્ ! કુમારપાળનો મંત્રી, ઉદયનનો પુત્ર શ્રીમાન્
આમ્રદેવ, વણિક માત્ર હોવા છતાં પણ શું વિક્રમી ન
હતો ? જે સાહસિક પુરુષે ‘ રાજ-પિતામહ ’ ખિરદથી
પ્રખ્યાત એવા રાજેન્દ્ર મલ્લિકાર્જુનને યુદ્ધમાં જીતીને તેના
મહેલનું સર્વસ્વ ગ્રહણ કર્યું હતું. ^૨

એ સાંભળી કોપથી લાલચોળ મુખવાળો થયેલ ઘૂઘુલ

૧ “ ઔચિત્યસ્થલનં બુદ્ધેર્વિપર્યાસો વિરોધિતા ।
મહદ્ભિઃ સહ સર્વસ્વવિનાશે કારણત્રયમ્ ॥ ”

૨ “ દર્પાન્ધા ધરણીનાથાઃ કથં યાન્તુ નયાધ્વનિ ? ।
યદિ ન સ્યુર્ગુણાધારા મન્ત્રિદીપાઃ પ્રભામયાઃ ॥
આમ્રદેવો ન કિં રાજન્ ! શ્રીમાનુદયનાજ્ઞજઃ ।
મન્ત્રી કુમારપાલસ્ય વણિગ્માત્રોઽપિ વિક્રમી ? ॥
મલ્લિકાર્જુનરાજેન્દ્રં રાજરાજિપિતામહમ્ ।
નિર્જિત્ય સાહસી યુદ્ધે વેશ્મસર્વસ્વમગ્રહીત્ ॥ ”

યોદ્યો કે—‘ મહારો જયવાળો આ
 ધૂધુલનું ભુજ, વાણિયાઓ સાથે યુદ્ધ કરતાં
 અભિમાન. લાજે છે. રણસંગ્રામમાં મહારા બાહુ-
 દંડની ખુજલીના રસને કોણ પૂરશે ?
 એ તું મને કહે; અથવા ખાંડેખાંડાની યુદ્ધકળામાં રહેલી
 મહારી કુશલતાને કોણ મેળવી શકશે ? પ્રૌઢ નરેન્દ્રો સાથે રુદ્ર
 રણસંગ્રામ ખેલવામાં અસાધારણ રસવાળા આ મહારા બાહુઓ
 વાણિયાના પુત્રો પર વિજય મેળવવાના ઉત્સાહમાં લાજે છે;
 તો પણ તું જલ્દી જઈને તે બંને દુરાશયોને મોકલ, સર્વના
 ભુજ-માહાત્મ્યને યુદ્ધ જ કહેશે. ’ એ પ્રમાણે કહીને તે(
 ભદ્ર)ને સોનાના દાનથી સંતોષ પમાડીને ધૂધુલે મોકલ્યો.
 તેણે જઈને સઘળું પોતાના સ્વામી મંત્રીઓને કહ્યું.

ત્યાર પછી ગોધ્રાના હઠીલા રાજાએ (ધૂધુલે) તેની
 પાછળ જ શૂરદેવ નામના ભદ્રને વીર-
 ધૂધુલનો ધવલ પાસે મોકલ્યો. તેણે પણ આવીને,
 દ્વૈત. જેતું શાસન રાજાઓવડે લલાટો પર
 ચડાવાતું હતું, જેનાં બંને પડખાં બે
 મંત્રિરાજો(વસ્તુપાલ અને તેજપાલ)વડે શેલતાં હતાં,
 જેતું મોટું ઓજસ્ (તેજ) જણાતું હતું, એવા ચંદ્ર-
 વંશના મુક્તામણિ જેવા રાજા(વીરધવલ)ને જોઈ, વિસ્મય
 અને આનંદયુક્ત થઈને આ પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યો કે—

“ સકળ કળાઓના કોશ(ખજાના)ને ઉદ્દલસિત કરતી
 જૈતલ્લદેવીવડે યુક્ત, રાજ્યને નિષ્કંટક પૃથ્વીવાળું બનાવતા
 વસ્તુપાલ સાથે શ્રીકરણમાં પ્રૌઢ અનુભવી પ્રતિભાવાળા

તેજપાળવડે અનુસરાતા હે ચૌલુક્યદેવ ! (વીરધવલ !)
જ્યાં સુધી આ સૂર્ય તપે છે, ત્યાં સુધી આપ ભૂમંડલને
ધારણ કરો.^૧ હે વીરધવલ રાજન્ ! આપે કલિયુગમાં, કૃતિ-
સમૂહ(સજ્જનો)માં દાન-લીલાઓવડે સૂર્ય-પુત્ર(કર્ણ)નો
સાક્ષાત્કાર કરાવ્યો છે. ”

ત્યાર પછી તે દ્વિતીયે કહે—‘ પોતાને પુરુષાર્થીઓ(પરા-
કર્મી પુરુષો)માં અગ્રેસર માનતા, અને
ધૂધુલે મોકલેલી અન્ય સમસ્ત રાજ-મંડલને અંતઃપુરના
તિરસ્કારવાળી સ્થાનમાં કરતા, (સ્ત્રી જેવા ગણતા) ગોધ્રા-
લેટ. ની ભૂમિના ચક્રવર્તીઓ-ધૂધુલે આપને
કાળજની ડબ્બી અને રંકાંચળી સાથે
સાડી લેટ કરી છે. ’

સભ્ય-મંડલીએ તે લેટણાંને દૃષ્ટિગોચર કરીને ક્રોધ
ધારણ કરતાં તે(ધૂધુલ)નો વિકલ-
વીરધવલની લાવ(ગાંડપણ) માન્યો. તે સમયે
વિશિષ્ટતા ચૌલુક્યો(સોલંકીઓ)માં ચંદ્ર જેવા
વીરધવલે સહજ હાસ્ય સાથે સકળ
સભાને અમૃત સિંચતી એવી વાણી ઉચ્ચારી કે—“ આપના
રાજાએ પોતાના વંશને ઉચિત એવો આચાર સાક્ષાત્

૧ “ युक्तो जैतल्लदेव्या सकलमपि कलाकोशमुल्लासयन्त्या

राज्यं निष्कण्टकोर्वीभरमुपनयता वस्तुपालेन साकृद्

तेजःपालेन च श्रीकरणपरिणतप्रातिमेनानुयातो

धत्तां चौलुक्यदेव ! क्षितिवल्लयमयं यावदम्भोजिनीधः ॥ ”

૨ પ્રબંધકોષમાં કાંચળીનું સૂચન નથી.

રીતે સૂચવતાં આ ભેટણું યુક્ત જ કર્યું છે.” તે ભેટણાને રાજની આજ્ઞાથી મંત્રીએ ખજાનામાં મૂકાવીને તે શ્રેષ્ઠ ભટ્ટને દાન અને માનવડે આનંદ પમાડી વિસર્જિત કર્યો. રાજનું મિતભાષિપણું, અને સલાની નીતિભરી સ્થિતિ, એ જાણીને અંતઃકરણમાં ચમત્કાર પામેલા તે ભટ્ટે પણ જઈને પોતાના રાજ(ઘૂઘુલ)ને તે કહ્યું.

ત્યાર પછી ચૌલુક્ય ભૂપાલ(વાઘેલા વીરધવલ), ભૂમિના

ઉત્કટ પાપસમૂહ જેવા ઘૂઘુલને ઉચ્છેદ

ગોધ્રાના રાજ કરવા માટે સહજ ચિંતાતુર મનવાળા થયા સાથે યુદ્ધ કરવા છતાં, ચંદ્ર જેમ ઉદયાચલને શોભાવે બીડું ઝડપનાર તેમ સિંહાસનને અલંકૃત કરી રહ્યા કોણ ? હતા. એ બાજુ ખિરાજેલા બૃહસ્પતિ અને શુક જેવા બંને મંત્રીઓ

(વસ્તુપાલ અને તેજપાલ) વડે તે શોભતા હતા. સદાચારી, વિખ્યાત-વિક્રમી તારાઓ જેવા દીપતા સેંકડો રાજપુત્રો(રાજપૂતો) વડે ચોતરફથી આશ્રિત થયેલા હતા. સ્પૃહાવાળા ચક્રોર જેવા, વિવિધ દેશોમાંથી આવેલા ઉચ્ચ પ્રકારના કવિ-કુંજરો વડે જે(વીરધવલ)નો ગુણ-સમૂહ ગવાઈ રહ્યો હતો. પૂર્વે થઈ ગયેલા ભુજ-બલશાલી વિક્રમ, મુજ, ભોજ વિગેરે રાજાઓનાં દાનો અને તેમના અફભુત પ્રબંધો જેને શ્રેષ્ઠ પંડિતો વડે સંભળાવાઈ રહ્યા હતા. તેઓ સર્વ જોઈ રહ્યા હતા, તેવામાં આ(મહારાણા વીરધવલ) સ્વયં બોલ્યા કે- ‘ ગોધ્રાના અધિપતિ સાથે યુદ્ધ કરવા માટે બીડું કોણ ગ્રહણ કરશે ? ’ ઘણા વખત થવા છતાં પણ જ્યારે કોઈપણ ભૂપાલે (સામંતે કે રાજપૂતે) તે બીડું

અહણુ કર્યું નહિ, એથી ઉત્પન્ન થયેલી અધિક લજ્જાવડે મહારાણા વીરધવલે મુખ-કમલ નીચું કર્યું (નીચે જોયું).

તે વખતે, દુશ્મનોને કંપાવનારા, ખાહુબલવાન તેજપાલે પોતાના જ્યેષ્ઠ સહોદર (વસ્તુપાલ) ની વીર તેજપાલ અનુમતિથી તે બીડું અહણુ કર્યું. એથી અધિક પ્રસન્ન થયેલા વીરધવલે તેને પંચાંગ પ્રસાદ (પાંચે અંગનાં આભૂષણો) આપીને પોતાની સલામાં તેની પ્રશંસા કરી ઉચ્ચાર્યું કે- ‘ વિપત્તિમાંથી પૃથ્વીનો ઉદ્ધાર કરનાર આવા વીરપુત્રોની માતા તે જ ખરી રીતે પુત્રવતી છે. ’

ત્યાર પછી રાજ્યનાં કાર્યોનો વિચાર કરી, સૂર્ય-સમાન પ્રભાવાળો (પ્રતાપી) મંત્રી (વસ્તુ-યુક્તની તૈયારી પાલ), પોતાના લઘુબંધુ (તેજપાલ) મંગલાચરણ સાથે પોતાના આવાસે આવ્યો. પ્રયાણ-ની સામગ્રી માટે પોતાના ક્ષત્રિયોને નિયુક્ત કરીને, શરીર-શુદ્ધિમાટે કલ્યાણવિધિપૂર્વક સ્નાન કરીને, પોતાના યશ જેવાં, ધોયેલાં (ઉજ્જવલ) વસ્ત્રો પહેરીને, રત્નમય આભૂષણોથી વિભૂષિત થયેલા તે બંને ઉત્તમ મંત્રી-ઓએ સંવર-સંયુક્ત થઈ ઉદ્ભસતી ભક્તિથી ઘર-મંદિરમાં જિનેશ્વરની અષ્ટપ્રકારી નિર્દોષ પૂજા કરી.

ત્યાર પછી હર્ષિત અંતઃકરણવાળા, પ્રકટ પ્રભાવડે દેહી-પ્રમાન લાગતા ઈંદ્ર અને ઉપેંદ્ર જેવા, સદાચારીઓમાં ધુરંધર એવા તે બંને મંત્રીશ્વરોએ સેંકડો રાજપૂતો સાથે પગે ચાલતાં, નગરના અલંકારરૂપ જિનમંદિરે આવીને શકેપૂજ્ય એવાં જિનર્ષિઓની વિધિપૂર્વક વિવિધ પ્રકારે પૂજા

કરી. જગન્નાથની સ્તુતિ કરી, યથેષ્ટ દાનોવડે યાચકોને આનંદ પમાડ્યો. ત્યાર પછી ધર્મશાલાએ આવી ગુરુજીને નમસ્કાર કરી, જિન-પૂજા વિગેરેમાં પ્રેરણા કરનારી, શુભ શકુનાદિ ક્ષણ સૂચવતી તેમની ધર્મદેશના સાંભળી. દેવ-પૂજના નિશ્ચલ નિશ્ચયવાળા ઉચિત નિયમો ગ્રહણ કરી, તે ખંને પોતાને ઘરે આવ્યા. શ્રીમાન્ મંત્રીએ સુપાત્રોમે દાન આપી, યાચકોને પ્રસન્ન કરી, વિવિધ દેશોમાંથી આવેલા સાધર્મિકો અને પોતાના પરિવાર સાથે ષડ્રસ-સંસ્કારવાળું સુખ કરનારું ભોજન કર્યું.

ત્યારપછી ચૌલુક્ય ભૂપાલ(મહારાણા વીરધવલ)ના આદેશથી દેશના અધિપતિઓ(સામંત પ્રસ્થાન રાજાઓ) સાથે તથા ઘોડા, હાથી અને સુભટોની સેનાઓથી પરવરેલો, અસાધારણ પ્રચંડ સૈન્યના ચાલવાથી ઉડતી ધૂળવડે નિરાલંબ માર્ગ(આકાશ)માં બીજી પૃથ્વી રચતો હોય તેમ, અતિ પ્રૌઢ હાથી પર આરૂઢ થયેલ, ચાલતા ચામરોવડે અને પોતાના કીર્તિ-મંડલ જેવા શ્વેત છત્રવડે શોભતો, યમ-રાજના જેવો દુસ્સહ, શત્રુઓને કંપાવનાર મહામાત્ય તેજ-પાલ, ગોધાના રાજાને જીતવાની ઇચ્છાએ ચાલ્યો.

‘ નિર્વેદ ન પામવો-કંટાળવું નહિ-એ લક્ષ્મીનું મૂલ છે. ’ એ સુભાષિતને સંભારતા સુખુદ્ધિ-સેના-વ્યૂહ માન્ મંત્રીએ મોટાં પ્રયાણોદ્ધારા જદ્દીથી અનુક્રમે માહેંદ્રી નદી ઉતર્યા પછી, રામચંદ્રજીએ સાગર તર્યા પછી અપૂર્વ વાનરાધીશોને યથા-

યોગ્ય પરિતુષ્ટ કયા હતા તેમ, પોતાના સૈન્યને દીનતારહિત સજ્જ કરીને તેમાંથી કેટલુંક સૈન્ય, પોતાના સ્વામી(રાજા)ના શત્રુરાજાના નગર(ગોધ્રા)ની સીમમાં ગાયો હરવા વિગેરે માટે ત્વરાપૂર્વક મોકલ્યું અને પોતે પાછળના ભાગની રક્ષા કરવામાં વિચક્ષણ બની પાછળ સ્થિર રહ્યો.

આગળ ગયેલા ઉત્સાહી તે સૈન્યે સમસ્ત ભૂતલને કંપાવતાં ગોધ્રાના સીમને વેગપૂર્વક દબાવ્યું.

યુક્તિ-પ્રયુક્તિથી આકંઠ આપનારાં, પ્રાણ હરનારાં બાણો-ધૂધુલને રણુ- વડે, રાજાઓ(ક્ષત્રિયો)ની જેમ યુદ્ધ કરતા મેદાનમાં લાવવો. ગોવાળોને સર્વ અંગોમાં જર્જરિત કરીને ગોકુળને વાળ્યું. ગોવાળોએ તત્કાળ

નગરમાં આવીને ઈંદ્ર સરખા તેજસ્વી ભૂમિપાલ (ધૂધુલ) આગળ આક્રોશ કરતાં પોકાર કર્યો કે-“ આપના જોત-જોતામાં પણ કોઈ પાપીઓવડે ક્ષત્રિયના આચારને તજીને, હોડીઓ સમુદ્રમાં લઈ જવાય તેમ ગાયો હરાય છે-લઈ જવાય છે. તેથી ક્ષત્રિયના ધર્મને આગળ કરી દોડો દોડો; કેમકે-ગાયોનું રક્ષણ કરવું-એ જ ક્ષત્રિયોનું પરમ પુણ્ય છે. ” એ સાંભળીને ક્રોધવડે વિકરાળ મુખવાળો, પરાક્રમી-ઓમાં પ્રખ્યાત થયેલો, મેઘની જેમ ઘણું ગાજતો ધૂધુલ ક્ષણવાર વિચારવા લાગ્યો કે-“ અહો ! મહારા જેવો રાજા જીવતો હોવા છતાં, પાદરમાં આવીને વૈરીઓ દ્વારા ગાયોનું હરણુ એ અશ્રુતપૂર્વ(પૂર્વે કદિ ન સાંભળેલું) શું સંભળાય છે ? તે વસુમતી-નેતા (પૃથ્વી-નાયક), ક્ષત્રિયોમાં અધમ ગણાય કે જેના જીવતાં ગંગા જેવી ગાયો હરાય. કહ્યું છે કે-‘ વૃત્તિ(આજીવિકા) કપાવાના પ્રસંગે, દિવ્વ-

તિના મરણમાં, સ્વામી પકડાવાના પ્રસંગે, ગાયો ગ્રહણ કરાતાં, શરણે આવેલાની રક્ષા કરવામાં, સ્ત્રીના હરણમાં, મિત્રોની આપત્તિયો નિવારવાના પ્રસંગે; પીડિતોની રક્ષા કરવામાં પરાયણ-મનવાળા એવા જે(ક્ષત્રિયો) શસ્ત્ર ગ્રહણ કરતા નથી-હથિયાર ઉઠાવતા નથી, તેઓને જોઈ સૂર્ય પણ ખીબા સૂર્યને જોવા શોધ કરે છે.^૧ 'એવો વિચાર કરીને તરત જ ઘેર વિક્રમવાળો, પોતાને વીર માનનાર, મહામાની ધૂધુલ, રણના આવેશને વશ થયો છતો, જાતે જ ખખટર ગ્રહણ કરીને, આકાશ અને પૃથ્વીના મધ્યભાગને ભરી દેનારા, રૌદ્ર વાદ્યોના મહાધ્વનિવડે દેવોને પણ ત્રાસ પમાડતો, શોભતી પાખરડી જે પાંખોવડે પક્ષિરાજ (ગરુડ) જેવા વેગવાળા અશ્વરત્ન પર આરૂઢ થઈને, પ્રૌઢ મત્સરવાળો થઈને, સેંકડો સત્ત્વશાલી અસ્વાર રાજાઓ (ઘોડે ચડેલા ક્ષત્રિયો) સાથે, ગાયો હરનારા તે દુશ્મનોની પાછળ આવ્યો. ગાયો હરનારા, તેને દર્શન દેતા હતા, પરંતુ કોઈ એક સ્થાનમાં સ્થિર રહીને યુદ્ધ કરતા ન હતા અને શત્રુઓને ત્રાસ પમાડતા હતા. તેમને જોઈને ખમણા ઉત્સાહી થયેલા સાહસિક મહાબાહુ ધૂધુલ રાજાએ વાદ્યોના શબ્દોવડે તેમને યુદ્ધ માટે બોલાવ્યા. તેઓ પણ કપટથી કોઈ એક સ્થળે સ્થિર રહીને યુદ્ધ માટે સંરંભ કરતા હતા, પાછા કોલાહલ કરતા ઉતાવળે પગલે નાસતા હતા. એવી રીતે કપટ-યુદ્ધના

૧ “વૃત્તિચ્છેદવિધૌ દ્વિજાતિમરણે સ્વામિગ્રહે ગોગ્રહે

સમ્પ્રાપ્તે શરણે કલત્રહરણે મિત્રાપદાં વારણે ।

આર્તત્રાણપરાયણૈકમનસાં યેષાં ન શસ્ત્રગ્રહ-

સ્તાનાલોક્ય વિલોકિતું મૃગયતે સૂર્યોઽપિ સૂર્યાન્તરમ્ ॥ ”

પ્રયોગથી ખેદ પમાડતાં તેઓએ રાજા(ધૂધુલ)ને, ક્રોધ-
વડે આક્રાન્ત થયેલા મંત્રીએ સંકેત કરેલી ભૂમિમાં આણ્યો.
રણુ-રંગથી તરંગિત થયેલા તે મહાન્ વીરે (ધૂધુલે) પણ
પોતાની સીમના ઉદ્ધાનને જાણ્યું નહિ.

ત્યાર પછી સૂર્ય જેવો દુઃસહ તેજઃપાલ, ખંને બાજુએ
રહેલા રાજાઓ(સામંતો)ના પરિવાર
યુદ્ધ-પ્રારંભ સાથે અકસ્માત્ પ્રકટ થયો. ગોધાના
રાજાએ તે સૈન્યને ચોતરફ સ્ફુરાયમાન
જોઈને ‘ નિશ્ચે મંત્રીનું આ કપટ છે ’ એમ હૃદયમાં નિશ્ચય
કર્યો. તો પણ ધીરતા ધારણ કરી તે વીરે(ધૂધુલે) મંત્રિના
સૈન્ય સાથે યુદ્ધ કરવા માટે પોતાના મોટા ઉદ્ધત ભટોને
પ્રેર્યા અને તેજવડે અગ્નિ જેવો દુઃસહ એ પોતે જાતે
ચડાઈને વિશેષ પુષ્ટ કરતો છતો અધિક પ્રહાર કરવા
લાગ્યો. જગતના પ્રલયને સૂચવતી, મંત્રિરાજની ઉત્કટ
સેના પણ યુદ્ધ કરવા માટે આગળ વધી. ત્યાર પછી રણુનો
આરંભ થયો.

ધૂધુલે મેઘના માર્ગ(આકાશ)માં બાણોવડે ઘોર
દુર્દિન કરવા છતાં પણ આશ્ચર્ય છે કે-
તેજપાલનું દુશ્મનોના સમૂહમાં મોટો તાપ ઉત્પન્ન
પ્રોત્સાહન. કર્યો હતો. તેણે મંત્રીના સૈન્યને ભગ્ન
કર્યું, એ ભયભીત થઈને ક્ષણમાં અહિં
તહિં પલાયન કરી ગયું. તે વખતે નિડર, શ્રેષ્ઠ વીરોનો
અગ્રણી તેજપાલ મંત્રી, ભયંકર સંઘામરૂપી સાગરમાં મેરુની
જેમ ધીર (અડગ નિશ્ચલ) રહીને પોતાની સમીપમાં રહેલા,

લજ્જા અને દાક્ષિણ્ય ધારણ કરનારા, શુદ્ધવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા, ભુજપરાક્રમવડે શોભતા ?રાજાઓ(સામંતો)ને ઉદ્દેશી બોલ્યો કે—“ વૃત્રાસુર જેવા કૂર અને સાહસ-સંપદાના પૂર જેવા આ ઘૂઘુલે દેવસેના જેવી આપણી સેનાને નસાડી મૂકી, તો આ સ્થાનમાંથી નાસતાં આપણી શી ગતિ થાય ? સજ્જનો દુશ્મનોને પીઠ દેતા નથી અને પરનારી-ઓને વક્ષઃસ્થલ દેતા નથી. આ રણ-સીમમાં અત્યારે કોઈ પણ શરણ નથી. તેથી અહિં મરવું અથવા જયલક્ષ્મીને વરવું એ જ યુક્ત છે. પૃથ્વીમાં બંને શુદ્ધ પક્ષવાળા તે જ ક્ષત્રિયો પ્રશંસા કરવા યોગ્ય ગણાય છે, જે ધારા-(તરવારની ધારરૂપ) તીર્થમાં અભિષિક્ત થયા છતાં યશરૂપી ચંદનવડે અર્ચિત થાય છે. પોતાના રાજાના ઋણથી રહિત થઈને વિશ્વમાં અતિશય સૌભાગ્યવાળા તેઓ દેવપણું પ્રાપ્ત કરીને દેવાંગનાઓથી પરવર્યા છતાં હર્ષ પામે છે; અથવા રણ-રંગમાં દુર્દમ દ્વેષીઓના દેહના લોહીરૂપી કુંકુમોવડે ભૂષિત અંગવાળા થઈ વિજયલક્ષ્મીને સેવે છે. કહ્યું છે કે—

‘યુદ્ધમાંથી પાછા ન ફરનારા, સ્વામિના કાર્યમાં મરનારા સેવકોનો સ્વર્ગમાં અક્ષય વાસ અને ધરણીતલ પર કીર્તિ થાય છે.’ સ્વામી માટે પ્રાણોનો પરિત્યાગ કરનારા ઉત્તમ સેવકો તે ગતિને પ્રાપ્ત કરે છે; કે જે ગતિને યજ્ઞવા (યજ્ઞ કરનાર) કે યોગીઓ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી. તેથી આપણે અત્યારે આદરવાળા થઈને તેવા પ્રકારનું ઉચિત કરીએ, કે જે કર્તવ્યદ્વારા જગતમાં જય મેળવનાર, અતિશય જ્યેષ્ઠ ગૂર્જરેન્દ્ર લાજે નહિ.”

૧ પ્રબંધકોષમાં ૭ રાજપૂતો સૂચવ્યા છે.

‘ પુરુષોને ધર્મથી જ જય પ્રાપ્ત થાય છે, અને ધર્મ, દેવ-ગુરુના સ્મરણથી થાય છે ’ એમ સ્વયં ચિત્તમાં વિચાર કરીને સચિવેશ્વરે (તેજપાલે) તે વખતે, દુશ્મનોના સમૂહ પર જયલક્ષ્મીને વશીકરણ કરવામાં કામણુ જેવાં, ગુરુએ કથન કરેલાં, ભક્તામર મહાસ્તોત્રનાં જે વૃત્તોનું, ઘોડા પર રહ્યા છતાં જ મનમાં ક્ષણવાર સ્મરણ કર્યું; કેમકે, પૂજ્યોની સ્તુતિ અને પૂજ્યોનું સંસ્મરણ, એ મનુષ્યને આપત્તિના સમયમાં આલંબનરૂપ થાય છે. ત્યાર પછી ધ્યાનના માહાત્મ્યથી આકર્ષાયેલા, તેજના પુંજવડે સૂર્યમંડલના તેજને ઝાંખું પાડનારા, સંતુષ્ટ મનવાળા, મહાયજ્ઞ કુપર્દી અને દેવોની સ્વામિની અંબિકા, તે બંનેને તે વખતે પોતાના બંને ખભા પર રહેલાં પ્રત્યક્ષરૂપે જોવાથી એ મંત્રી પોતાના વિજયનો નિશ્ચય કરીને, પ્રમોદ પામ્યો.

યુદ્ધમાં જેમનો ઉત્સાહ વધાર્યો હતો, તે રાજપૂતો સાથે, સુભટોના અગ્રણી તેજપાલે રોષ-તેજપાળ અને વાળા થઇને જાતે જ ઘૂઘુલ રાજા સાથે વીર ઘૂઘુલ. ભયંકર સંગ્રામ કર્યો. શત્રુના સૈન્યરૂપી મહાસાગરમાં પસરતાં મંત્રીશ્વરે વડવા-નલની જેમ દ્વેષિ-મંડલને સારી રીતે સૂકવી નાખ્યું. મહોદધમી આ મંત્રી, પ્રચંડ તેજવડે હીપતા, વીર-શિરોમણિ એવા ગોધ્રાના રાજાને પ્રાપ્ત કરી હર્ષિત થયા. પૃથ્વીને આધાર આપવામાં સમર્થ અને વજ્રથી પણ ભેદી ન શકાય એવી રાજાની આકૃતિને જોતાં વિસ્મિત થયેલા આ (તેજપાલ) વિચારવા લાગ્યા કે—‘ અહો ! ગોધ્રાના રાજાની કાંતિ, રૂપ, ભુજ-સૌષ્ઠવ અને સત્ત્વશાલિતા અત્યારે કેટલી બધી આશ્ચર્યકારક જોવામાં આવે છે !! તેજવડે અંધકાર

હર કરનારા, સૂર્ય જેવા તેજપાલને જોઈ સૂર્યકાંત જેવો શ્રીમાન્ ધૂધુલ અધિક દીપવા લાગ્યો. ત્યાર પછી ઉત્સાહી મુખ-દીપ્તિવાળા તેજપાલ, મેઘની જેમ પ્રચંડ ગર્જના કરતાં મંડલેશ્વર(ધૂધુલ) પ્રત્યે બોલ્યા કે—‘ દુરાચારવાળા નરોના આધાર!, ધરાને ભાર કરનારી સ્થિતિવાળા અનાત્મજ્ઞ! પોતાને ન, સમજનાર હે રાજન્! ચૌલુક્યકુલમાં સૂર્ય જેવા, ગુજરાતના રાજા(વીરધવલ)ને તેં જે હાથે અંજનગૃહ (મેશની ડબ્બી) વિગેરે ભેટણું કર્યું, તે પોતાનો હાથ તું મને જલ્દી દર્શાવ. ’

કાનને આમળનારા તે વચનને સાંભળીને સળગતા અગ્નિની જેમ રુષ્ટ થયેલો ધૂધુલ પણ બોલ્યો કે—‘ શિષ્ટજનો પ્રત્યે દ્રેષ કરનાર ! કૂટ-બુદ્ધિ-બલવડે ઉત્કટ ! સદા લાંચરૂપી માંસ ગ્રહણ કરવાવડે કલંકિત થયેલા રે રે ! પાપી ! પોતાની પૂર્વ અવસ્થાને શું ભૂલી જાય છે ? એવી રીતે રાજાઓની અવજ્ઞા કરતાં નિશ્ચયે તું જીવતો રહી શકીશ નહિ. સ્કુરાયમાન વૈરીઓ પાસેથી મેળવેલી જયલક્ષ્મીને કીડા કરવાના મંદિર જેવો આ તે જ હાથ છે, પરંતુ તારા જેવા વાણિયારૂપી કીડાનો વધ કરવામાં ખરેખર લાજે છે. સિંહને હરણ સાથે અથવા ગરુડને કાગડા સાથે; તેમ તારી સાથે મારી રણકીડા કીર્તિ માટે કે જયલક્ષ્મી માટે ન થઈ શકે. ’

ત્યાર પછી કોપવડે વિકરાળ બનેલા તે બંનેનું યુદ્ધ,
કિરાત અને અર્જુનની જેમ દેવો અને

તેજપાલનો દાનવોદ્ધારા પણ દુઃખે જોઈ શકાય તેવું
વિજય. થયું. તે વખતે પ્રકટ પરાક્રમવાળા બીજા

વીરોએ પણ સ્વામીના કાર્યમાં ઉત્સુક

થઈ એક બીજાને બોલાવી યોગ પ્રમાણે યુદ્ધ કર્યું. ત્યાર પછી મંત્રિરાજે દિવ્યબલના ઉદ્દાસથી લીલાપૂર્વક ક્ષણવારમાં

જ વિશ્વમાં કંટક જેવા તે(ઘૂઘુલ)ને ઘોડા પરથી નીચે પાડી નાખ્યો અને તેવા પ્રકારના વીરરસના આવેગવાળા રસવડે ભરપૂર મનવાળો મહાભુજ(પરાક્રમી) મંત્રી તે જ ક્ષણે તેના ઉપર પડ્યો. ત્યાર પછી સચિવાગ્રણીએ(તેજપાલે) પાપોથી ભરપૂર એવા તે (ઘૂઘુલ)ને ભુજ દળાવવાપૂર્વક જલ્દીથી કૌંચબંધ-પૂર્વક બાંધ્યો. સઘળા સુભટો ભયભ્રાંત થઈને જોતા રહ્યા, તેવામાં તો તે(ઘૂઘુલ)ને જીવતો જ સિંહની જેમ લાકડાના પાંજરામાં પૂર્યો. ત્યાર પછી બ્રહ્માંડના મધ્યભાગને પૂરનારા, નિશાન(વાદો)ના ભયંકર શબ્દોવડે દિગ્ગજોને પણ ત્રાસ પમાડતા અને દુરાચારી રાજાઓને ભય પમાડતા સચિવેશ્વર(તેજપાલ) જયલક્ષ્મીને હાથ કરી(વરી) જલ્દી છાવણીના સ્થાને પહોંચ્યા અને તેણે જિનેંદ્રને શુભ આઠ પ્રકારવડે પૂજીને યુદ્ધથી ઉત્પન્ન થયેલા પોતાનાં કર્મફળો રજઃપુંજનું પ્રમાર્જન કર્યું.

ત્યાર પછી બલવડે ઉત્કટ એવા અગ્રેસર ભટોવડે ચોતરફથી રક્ષા કરાતા, કર્મની ગાંઠની જેમ ગોધ્રાનો ગઢ. ભેદી ન શકાય એવા અને અત્યંત દુર્ગમ એવા ગોધ્રાના દુર્ગ(ગઢ-કિલ્લા)ને પ્રચંડ બાહુ-દંડવાળા મંડલેશ્વરોથી પરવરેલા મંત્રીએ અપૂર્વકરણમાં રક્ત થઈ બંડ બંડ બંડિત કરી નાખ્યો.

સમસ્ત પ્રાણિ-સમૂહને પ્રસન્ન કરનાર સુખુદ્ધિમાન મંત્રી-શ્વરે, લોકોવડે હર્ષના ઉત્કર્ષથી જય જય ગોધ્રામાંથી ગ્રહણ શબ્દ ઉચ્ચરાતાં, સંપત્તિઓના નિવાસ કરેલ રાજ-વૈભવ. જેવા રાજાના આવાસમાં પ્રવેશ કરીને આશ્વાસન આપવાથી ત્યાંની સર્વ પ્રકૃ-

તિયો(રાજતંત્ર-સંચાલક મુખ્ય અધિકારીઓ અને પ્રજાજનો)ને તથા મહાજનને વિશેષતાથી પ્રસન્ન કરતાં ગોધાના રાજ-મહાલયમાંથી વિગ્રહરૂપી વૃક્ષના ફળરૂપે આ પ્રમાણે ગ્રહણ કર્યું.—

૧૮૦૦૦૦૦૦૦ અઠાર કોડ
સુવર્ણ (સોનૈયા)

૧ મૂઠો મોતી

૪૦૦૦ ઘોડાઓ

ઘણાં દિવ્ય શસ્ત્રો

ઘણી દિવ્ય વસ્તુ*

*૧૦૦૦ ગખ્તરો

સોનાના પર્વત જેવું ઉંચું
સોનાનું સિંહાસન*
પૂતળીઓની લીલાવડે અદ્ભુત,
રત્નમય આરીસા અને ચળ-
કતા ચંદ્રકાંતરત્નવડે
સુંદર જગત્પ્રિય
મોટી હિંડોલાખાટ*
સૂર્યકાંતરત્નમય થાળી*
માણિકોવડે બનાવેલી સ્થગી
(પાનખીડાં વિ. માટે રખાત્તી
થેલી)*

મંત્રીશ્વર તેજપાલે તે ધૂધુલ રાજના સ્થાનમાં નીતિના
સાગર તથા સિંહજેવા પરાક્રમી સિંહસેન^૧

અન્ય રાજાની નામના લાણેજને સ્થાપન કર્યો. ત્યાર-
સ્થાપના. પછી આસપાસના પાપી આશય(અંત:-

કરણ)વાળા પદ્મીપતિ(રાજાઓ)ને

વીરધવલ રાજના મહેલના આંગણના કુટુંબીઓ બનાવ્યા હતા.

* આ નિશાનીવાળી વસ્તુઓનો નિર્દેશ પ્રબંધકોષમાં નથી.
વસ્તુને બદલે વસ્ત્ર પાઠ આપ્યો છે.

૧ પ્રબંધકોષમાં, નામ વિના પોતાના સેવકને સ્થાપ્યો જણાવેલ છે.

ત્યાં(ગોધ્રામાં) તેણે પોતાના જયસ્તંભ જેવો, પર્વત જેવો ઉંચો, ૨૪ તીર્થંકરોના મંદિરો-જય-સ્મારક વડે ચોતરફથી શોભતો, અજિતનાથ જિનમંદિર. પ્રભુના પ્રૌઢ ણિબવડે પ્રકટ પ્રભાવાળો, ગજરચના તથા અશ્વરચનાથી અંકિત પ્રાસાદ કરાવ્યો હતો.^૧ ન્યાયની અભિવૃદ્ધિ માટે કેટલાક દિવસો સુધી ત્યાં રહીને ત્યાં નિવાસ કરતા પ્રજાજનોને યથોચિત સંતુષ્ટ કર્યા હતા.

નીતિના સાગર તે મંત્રી, સેનાની(કાર્તિકેય)ની જેમ સેના સાથે ચાલતા, માર્ગમાં દાન-વડોદરામાં લીલાઓવડે ચારે વણીને આનંદિત કરતા સ્મારક. અનુક્રમે વટપદ્રપુર (વડોદરા) આવ્યા, ત્યારે ત્યાંના રાજા જેવા નાગરિકોએ મોટો મહોત્સવ કર્યો હતો. ત્યાંના રાજાએ નમન કરવા પૂર્વક વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો, મણિ, સ્વર્ણ, જાતિવંત ઘોડાઓ વિગેરે વસ્તુઓવડે તેને ભેટણું કર્યું હતું. રાજાની ભક્તિથી રંજિત થયેલા મંત્રિરાજે પણ તેને સ્નેહપૂર્વક દર્શનથી-પ્રસાદવડે આનંદિત કર્યો હતો. ત્યાં(વડોદરામાં) રાજાના આગ્રહથી કેટલાક દિવસો સુધી રહેતાં યુધિષ્ઠિર જેવા ધર્મનિષ્ઠ સત્પુરુષે (તેજપાલે), સંપ્રતિ રાજાએ પહેલાં કરાવેલા, મંદરાચલ જેવા, જીર્ણ થતા, શ્રીપાર્શ્વજિનેન્દ્રના મંદિરનો ધરાના આધારરૂપ ધર્મ માટે ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો.

૧ ગોધ્રાના તળાવની પાળ પરની એક દેહરીમાં શ્રીપાર્શ્વનાથની કાઉસગ્ગ ધ્યાનમાં રહેલી ઊભી મૂર્તિ, હાલમાં દેવીના વેષમાં રખાઈ માતાના નામે પૂજાતી જણાય છે, તે કદાચ આ જૈનમંદિરમાંની હશે.

તે(વડોદરા)ની પાસેના ^૧ઉત્કોટ(અકોટા) નામના પુરમાં તે મંત્રીએ ધર્મની અભિવૃદ્ધિ માટે આદીશ્વર જિનનું પવિત્ર ધામ કરાવ્યું હતું.

એ જ મંત્રીએ ^૨વનસર નામના ગામમાં જિનનું મનો-હર ચૈત્ય કરાવીને ત્યાંના નિવાસીઓનું અતુલ્ય વાત્સલ્ય કર્યું હતું.

જિનેન્દ્ર-શાસનના આધારભૂત સદાચારી મુનીશ્વરોનું પૂજન કરીને સચિવે પોતાના જન્મને સફળ કર્યો. જૈન પ્રજાને સન્માન પૂર્વક ધન-દાનવડે સંતોષ પમાડીને તેણે ગુણશાલી લોકોનું ભક્તિપૂર્વક વાત્સલ્ય કર્યું હતું. ધર્મ-કૃત્યોમાં શિથિલ થતા લોકોને દઢ કરીને મંત્રીશ્વરે પોતાનો સમીપમાં શિવોદય જણાવ્યો હતો. કહ્યું છે કે—‘ કષાયોની શિથિલતા, ઉદારચિત્તા, કૃતજ્ઞતા, સર્વ જનો પર અનુ-ગ્રહ, અંગીકાર કરેલા કાર્યમાં દઢતા, પૂજ્યોનું પૂજન અને ગુણો પ્રત્યે આદર એ ભાવિ-જિનત્વનું લક્ષણ છે. ’

ત્યારપછી મંડલાધીશોથી મંડિત થયેલ મંત્રી તેજપાલ ઋદ્ધિયોવડે વિદ્ધર્મા જેવી દર્ભાવતી ડભોઈમાં (ડભોઈ) નગરીએ પહોંચ્યા. ત્યાંના સ્મારકો. નિવાસી લોકોને ખીજાં પ્રયોજનો ભૂલી પદ્ધતિપતિ રાજાના ભયની શંકાફળી શંકુની વ્યથાથી આકુલ જોઈને બુદ્ધિમાન મંત્રી તેજપાલે નગરીની આસપાસ, મૂલરાજ વિગેરે રાજાઓની મૂર્તિયો-

૧, ૨. હી. હં. દ્વારા વિ. સં. ૧૯૬૮માં પ્ર. વસ્તુપાલચરિત્રમાં અનુક્રમે વત્કાટ અને અસોવન પાઠ છપાયેલ છે, તે અશુદ્ધ જણાય છે.

વડે સ્ફુરતા ઉદયવાળો, આકાશને સ્પર્શ કરતો (ઉચ્ચ), વિવિધ રચનાવાળો, સજ્જનોને શરણરૂપ (રક્ષક થાય તેવો), નિરાધાર માર્ગે (આકાશમાં) જનારા દેવોને વિશ્રામ માટે હોય તેવો કિલ્લો કરાવીને સૂર્ય જેમ અંધકાર-સમૂહને દૂર કરે તેમ તેમની સઘળી ભીતિને દૂર કરી; કેમકે તેવા ઉત્તમ પુરુષોનો જન્મ પ્રાણીઓના સુખ માટે હોય છે.

તે મંત્રીએ ત્યાં ત્રણે જગતનાં નેત્રોને અમૃતાંજન જેવું, ચોતરફ રહેલાં ૧૭૦ જિનેદ્રોનાં મંદિરોવડે યુક્ત, ફરકતી ધ્વજાઓથી શોભતું, સોનાના કલશોવડે અંકિત થયેલ, તોરણ-સહિત, પૂર્વજોની મૂર્તિઓથી યુક્ત, કૈલાસ પર્વત જેવું પાર્શ્વ જિનેશ્વરનું ચૈત્ય રચાવ્યું હતું. જે મંદિરના બલ્કાનકમાં, હાથી પર આરૂઠ થયેલી, રૂપાનાં કૂલોની માળા હાથમાં લઇને રહેલી, સચિવેશની માતા કુમારદેવી, યુગાદીશ પ્રભુની માતા જેવી વિરાજે છે.

મંત્રી તેજપાલે ત્યાં ચૌલુક્ય રાજા (વીરધવલ) ના હૃદયને આનંદિત કરવાની ઇચ્છાથી બીજાં પણ પ્રશસ્ત કીર્તિ-સ્થાનો કરાવ્યાં હતાં. કહ્યું છે કે—

“ તે સુકૃતીએ દર્ભાવતીપુરી(ડભોઇ)માં વૈદનાથના આવ સથમંડપ પર સોનાના ૨૧ કલશો સ્થાપ્યા હતા. વૈદનાથ મહાદેવના ગર્ભગૃહની આગળ, પોતાના રાજા (વીરધવલ)ની મૂર્તિ, તેની પ્રિયતમા(જયતલ્લદેવી)ની મૂર્તિ, પોતાના લઘુ-બંધુની અને જ્યેષ્ઠબંધુની મૂર્તિ તથા પોતાની મૂર્તિ સાથે જૈનચૈત્ય કરાવ્યું હતું. ત્યાં નવ ખંડવાળી ધરાનો ઉદ્યોત કરવામાં સૂર્ય જેવા સોનાના પવિત્ર નવ કલશો કરાવ્યા હતા.

ત્યાં કિલ્લાના પશ્ચિમ અને ઉત્તર દ્વાર પર પોતાનાં કીર્તિ-મંગલનો પાઠ કરનારી બે પ્રશસ્તિયો સ્થાપન કરી હતી.

તેણે સ્વાદુ પાણીથી શોભતી સ્વયંવર મહાવાપી કરાવીને પૃથ્વીને નવીન અમૃતના આસ્વાદવાળી કરી હતી.

વૈદ્યનાથ મંદિરના ઉત્તરદ્વાર આગળ (સફેદ) પાષાણો-વડે ઉંચું તોરણ રચાવ્યું હતું.

અહિં રાજગૃહની સામે આ મંત્રીના બંધુએ (વસ્તુપાલે) બે માળવાળી સોનાના કળશથી શોભતી ધર્મમાંડવી કરાવી હતી.

તથા આ મંત્રીએ પોતાના રાજના કાલક્ષેત્રમાં રેવાના મોટા સંગમ પર(ચાણોદમાં), તેના નામવડે વીરેશ્વરનું દેવળ કરાવ્યું હતું.

કુલેશ્વર નામના તીર્થમાં તપસ્વીઓના પાંચ મઠો સર્વ પ્રકારની ધર્મ-સામગ્રીથી યુક્ત કરાવ્યા હતા. ” એમ દર્ભાવતીની પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે.

ત્યારપછી શ્રેષ્ઠ નરેશ્વરો દ્વારા, કૂલમાળથી પૂજાતો મંત્રીશ્વર

તેજપાલ, અનેક સિદ્ધો, ગંધર્વો અને

પાવાગઢમાં કિંનરોવડે સેવાયેલા, તળાવો, નદીઓ,

સ્મારક કુંડો અને વૃક્ષોવડે શોભતા, સદા

ફલ-વિલાસવાળાં સારાં સારાં વૃક્ષોવડે

પ્રાર્થના વિના પણ સર્વ અતિથિઓનું ગૌરવ કરનારા,

પાવક નામના ગિરીશ્વર (પાવાગઢ) પર ચડ્યો. ઐરા-

વણની જેમ સત્પાદ-સ્થિતિથી શોભતા તે પર્વતના શિખ-

રપર ચડેલો તે પ્રૌઢ મંત્રી ઈંદ્ર જેવો શોભતો હતો.

પ્રશસ્ત મનવાળા કવિઓવડે જેના ગુણો ગવાતા હતા અને

અપરિમિત દાનોવડે જે વિદ્વાનોની દુર્દશા ટાળતો હતો. ધર્મધુરંધરોમાં અગ્રણી એવા તે મંત્રીએ તે ગિરીંદ્રના અદ્ભુત શોભા-સમૂહને જોતાં અંતઃકરણમાં વિચાર કર્યો કે—

“ રાજના સન્માનને પ્રાપ્ત કરીને જે મનુષ્ય, પોતાના રાજસ ભાવને તજી હિતકારક ધર્મમાં મગ્ન થતો નથી; તે કૃતધનને સુખ-સંપદાઓ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? કહ્યું છે કે—‘ ધર્મથી ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરનાર જે મનુષ્ય, ધર્મને જ હણે; સ્વામિ-દ્રોહરૂપ પાતક કરનાર તે, ભવિષ્યમાં શુભ કેવી રીતે મેળવી શકે ? ’

વિમલ ઉદયવાળા, ઇંદ્રને જીતે તેવા તેજવાળા વિમલ-મંત્રીએ પ્રૌઢ પ્રભુતાને પ્રાપ્ત કરીને જગતને આનંદ આપનાર, શ્રીઆદિજિનેશ્વરનું ઉચું ચૈત્ય કરાવીને અર્બુદ (આખૂ) પર્વતને વિમલાચલ જેવો કર્યો.

અમરોને પણ આશ્ચર્ય કરનારા, પુણ્યાત્મા પાસલિ મંત્રીએ અંબિકાના પ્રસાદથી જગતને આહ્લાદ ઉપજાવે તેવા, નેમિનાથના પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કરીને આરાસણ નામના પર્વતને દૈવત દૈવત (ગિરનાર) જેવો ઉચ્ચ કર્યો.

જગતને જીવિતદાન આપનારા કુમારપાલદેવે તારંગ-પર્વતને, ચિત્રકૂટ (ચિત્તોડ) પર્વતને, ઇલદુર્ગ (ઇડરગઢ) ગિરીશ્વરને, સુવર્ણશિખર (સોનગિર-જાલોરગઢ) ને તથા પારકરપર્વતને વસુધાના આધારભૂત તીર્થરૂપ બનાવ્યા.

તેવી રીતે મહારે પણ આ પર્વત (પાવાગઢ) ને અર્હતનું ચૈત્ય કરાવીને ભવરૂપી સાગરથી તરવાની ઇચ્છાવડે તીર્થરૂપ કરવો જોઈએ.

જેવો તેવો પણ પર્વત, પૃથ્વીનો આધાર હોવાથી લોકમાં તીર્થ તરીકે કહેવાય છે; તો તે જૈનમંદિરથી પવિત્ર થઈને તેમ કહેવાય, તેમાં શું કહેવું ? કહ્યું છે કે—“ રેવ-તાચલ(ગિરનાર)નાં દર્શન કરતાં, શત્રુંજય ગિરિને નમન કરતાં, અષ્ટાપદ તીર્થનું સ્મરણ કરતાં, સંમેતગિરિનું ધ્યાન કરતાં, પાવકાદ્રિ(પાવાગઢ) પર ચડતાં અને અર્બુદાચલ (આબૂ)ને પૂજતાં પવિત્ર ચિત્તવાળા મનુષ્યનું કરોડો લવોમાં કરેલું પાપ ક્ષય પામે છે. ”

પુણ્યલક્ષ્મીના પાત્રરૂપ તે જ મનુષ્ય, પૃથ્વીમાં લોકો-વડે ગવાય છે, કે જે સદ્ભાવવાળો પુરુષ, પહેલાં તીર્થનો અવતાર કરે. જેઓ આદરપૂર્વક જિનમંદિર કરાવે છે, તેમાં વિવિધ બિંબો કરાવે છે અને ત્રણે જગતમાં જયવંત એવાં તે બિંબોને જેઓ પૂજે છે; તે જનો પ્રમોદ આપનારા પુણ્યપાત્ર છે” એમ વિચાર કરીને સુબુદ્ધિમાન તે મંત્રીએ (તેજપાલે) ત્યાં (પાવાગઢમાં) જગતને આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવો સર્વતોભદ્ર નામનો આર્હત પ્રાસાદ કરાવ્યો.^૧

સંપદાવડે ઈંદ્ર જેવા, પ્રતિષ્ઠિતોના પણ પૂજ્ય એવા તે મંત્રીએ (તેજપાલે) કેટલાક મહિના સુધી ત્યાં રહીને દુષ્ટોને

૧ કેટલાક લેખકોએ સર્વભદ્ર જણાવ્યું છે, તે ખરાબર નથી. શિલ્પશાસ્ત્ર-વાસ્તુશાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં સર્વતોભદ્ર પ્રાસાદનો પરિચય મળે છે. આ શ્વેતાંબર જૈનમંદિરની મૂર્તિઓને કેટલાક શ્વેતાંબર જૈનોએ કારણસર કેટલાંક વર્ષોથી ત્યાંથી ઉપાડી લઈ વડોદરાના દાદાપાર્શ્વનાથના મંદિરમાં સ્થાપ્યા પછી પાવાગઢના ઉપર્યુક્ત શ્વે. જૈનમંદિરને દિગંબર જૈનોએ દિ. મંદિર કરી પોતાને આધીન અધિકારનું કરી લીધું હોય એમ જણાય છે.

શાસન કરી ચૌલુક્ય ભૂપાલ(વીરધવલ)ના શાસનને પ્રચંડ બલ-પરાક્રમવાળા પદ્મીપતિ રાજાઓના મસ્તક પર આભૂષણ-રૂપ કરાવ્યું હતું.

ત્યાર પછી હાથીપર ચડાવેલા પાંજરામાં રહેલ ઘૂઘુલને લોકોમાં દર્શાવતા, પ્રૌઢ પરિવારથી યુક્ત ધોળકામાં મંત્રી તેજપાલ ધોળકા પહોંચ્યા, પ્રવેશોત્સવ. ત્યારે ત્યાં પ્રત્યેક મંદિરમાં ઘણો મોટો ઉત્સવ પ્રવર્ત્યો હતો. ઉંચે બાંધેલી પતાકાઓવડે ચતુષ્પથ(ચૌટાં)ને શણગારવામાં આવ્યું હતું. વગાડાતાં મહાવાદ્યોવડે દિશાઓનાં મુખો વાચાળ બન્યાં હતાં. સામે આવેલા સમસ્ત રાજવર્ગવડે આગળ કરા-યેલા, પૂજ્ય જ્યેષ્ઠબંધુ(વસ્તુપાલ)વડે પણ ભારે સ્નેહથી પ્રીતિપૂર્વક આદર અપાયેલા, ગોખ(ઝરખા)માં આરૂઢ થયેલી નગરની નારીઓનાં નેત્રોને ઉત્સવ આપતા તેજ-પાલે જ્યેષ્ઠબંધુ(વસ્તુપાલ)ના ચરણ-કમલને નમન કર્યું. વસ્તુપાલ પણ, તે વખતે ભાઈને અધિક સ્નેહપૂર્વક ભેટ્યા. સત્કૃત્યોની સ્થિતિ(ઉચિત કર્તવ્ય)માં કુશલ એવો તેજપાલ, વસ્તુપાલને આગળ કરીને આનંદિત થયેલા સ્વજનો સાથે રાજમંદિરે પહોંચ્યો.

નક્ષત્રો જેવા સદાચારી ભૂપાલો(સામંત રાજાઓ)વડે સેવાયેલા, ઉદય પામેલા ચંદ્ર જેવા શોભતા વીરધવલ રાજા સામે મુક્તાફળો, ઘોડા, કરોડો સોનૈયા વિગેરે વસ્તુ તથા દુર્યોધન જેવા ઉદ્ધત આકારવાળા, તેવા પ્રકારના ઘૂઘુલ રાજાને મૂકીને સર્વ સામંતો સાથે તેજપાલે પાંચે અંગોવડે

ભૂમિ-સ્પર્શ કરતાં મહારાણા વીરધવલને પ્રણામ કર્યો. તેજ-સ્વી મુખ-ચંદ્ર ધારણ કરતા, હર્ષવડે અમૃતરસ વર્ષાવતા મહારાણા ઉભા થઈ તેને લેટ્યા. તેના પરાક્રમને સાંભળી ચમત્કાર પામેલા રાજાએ તેને જે સન્માન આપ્યું, તે કરોડો વચનદ્વારા પણ કહી શકાય નહિ.

સમસ્ત વિશ્વનો દ્રોહ કરનારાઓમાં ધુરંધર, અતિ-પ્રચંડ બાહુદંડના શૌર્યવડે વિકટ આકૃ-
માનીનો તિવાળા, તેવા પ્રકારની અવસ્થામાં
માનભંગ. (પાંજરામાં-બંધનમાં) હોવા છતાં પણ
 દીનતાથી રહિત મુખદ્વિતિવાળા, ગોધાના

રાજાને જોઈ, ઉજ્જવલ યશવાળા રાજાએ (વીરધવલે) અંતઃકરણમાં વિચાર કર્યો કે—અહો ! ગોધાના રાજાનું શરીર કેવું તેજોમય છે ? ત્રણ જગત્પર જય મેળવવામાં લાલસાવાળું તેનું બાહુ-પરાક્રમ કેટલું બધું ઉચ્ચ પ્રકારનું છે ?

ત્યાર પછી, તે ઘૂઘુલે જ લેટ કરેલ કાજળની ડબ્બી અને કાંચળી સાથે શોભતી સાડી રાજાના આદેશથી, ખજાનામાંથી મંગાવીને મહાન્ સચિવે (વસ્તુપાલે) કુતૂહલથી સકળ રાજાઓના જોતજોતામાં ઘૂઘુલને પહેરાવી.^૧ જયલક્ષ્મીની કીડાથી શોભે તેવા તેના કંઠપીઠ પર હઠથી બંધાયેલ અંજન-ગૃહ (મેશનું ઘર—ડબ્બી) તે વખતે શોભતું હતું. મંડલાધીશ્વર (ઘૂઘુલ) પોતાનો તેવો માન-ભંગ જોઈ, અત્યંત લન્નિજત થઈ પોતાના દાંતોવડે જીભ ખંડિત કરીને તે જ વખતે પ્રાણ-ત્યાગ કરીને પૃથ્વીમાં યશઃશેષ થયો (મરણ પામ્યો).

૧ પ્રબંધકાશમાં જણાવ્યું છે કે—વીરધવલે કાજળનું ઘર તેને ગળે બાંધ્યું અને વંઠાએ તેને સાડી પહેરાવી.

ચૌલુક્ય રાજ(વીરધવલ)ની રાજધાની(ઘોળકા)માં વધાપન-મહોત્સવ થયો. ત્યાર પછી, આણેલું તે સર્વ ધન, યથાયોગ્ય સ્થાનમાં સ્થાપન કરીને તેજપાલ, બંધુ (વસ્તુપાલ) સાથે ઉત્સવપૂર્વક પોતાને ઘરે આવ્યો.

કૃતજ્ઞ રાજાએ(વીરધવલે) અન્ય દિવસે મંડલેશ્વર રાજાએથી શોભતી સલામાં વસ્તુપાલ વિજયી વીરનું બંધુ સાથે સચિવાધીશ તેજપાલને બહુ-સન્માન માનપૂર્વક બોલાવી પાંચે અંગે પર પ્રસાદ કરી કરોડ સોનૈયા સમર્પણ કર્યા. ત્યાર પછી રાજાએ તેજપાલના ગુણોની સ્તુતિ કરવા ઉત્તમ દ્વિજ કવીશ્વર સોમેશ્વર (ગૂર્જરેશ્વર-પુરોહિત કીર્તિકૌમુદી-કાર) તરફ દષ્ટિ-સંચાર કર્યો. તેથી તેણે પણ મનના ઉત્સાહપૂર્વક, ઉંચો હાથ કરીને તેના સાચા સદ્ગુણોની સ્તુતિ ઉચ્ચારી—

“ કિન્ચિદથી દુઃખે પાર ઉતરાય એવા, પાણીથી ભરેલા, સેંકડો ખાડાઓથી વ્યાપ્ત એવા માર્ગમાં, ગાડું હાંકનાર ખિન્ન થાય એવી સ્થિતિમાં, ભાર અતિ વિષમ હોય અને કાંઠો દૂર હોય—આવા ગહન પ્રસંગ(કષ્ટભર્યા સંકટ સમય)-માં ભાર વહન કરવા માટે ધવલ(ઉત્તમ વૃષભ, વીરધવલ) સિવાય બીજો કોણ સમર્થ થઈ શકે ? એ હું તર્જની(આંગળી) ઉંચી કરીને મોટા શબ્દવડે કહું છું—પૂછું છું.

પોતાના રાજા પ્રત્યે એકાંત ભક્ત (પૂર્ણ વફાદાર) એવા તેજપાલ સુમંત્રીએ ઉત્કટ કંટકોથી વિકટ એવા ભૂમં-ડલને સર્વ તરફથી સંશુદ્ધ કરીને પૃથ્વીને ન્યાયવાળી કરી,

કૃતિ જનોને-સજ્જનોને પરમ વૃદ્ધિએ પહોંચાડ્યા-ઉન્નત કર્યા.
વીરધવલ રાજના મંદિરને ઇંદ્ર જેવી સમૃદ્ધિવાળું કયું.^૧

રજ-સમૂહ જેવા દુઃસ્થત્વ(દારિદ્ર)વડે કાલિમાને પ્રાપ્ત થયેલી, આશ્રિતોની મુખશ્રેણિને મંત્રી તેજપાલ, આંખના પ્રસન્ન પ્રાંતભાગવડે પ્રક્ષાલિત કરે છે-ઉજ્જવલ બનાવે છે.

વીરધવલ, સમુદ્રપર્યંત ભૂવલયના સ્વામી થાઓ, જે સુકૃતિએ અશ્વરાજના પુત્ર(તેજપાલ)ને શ્રીમુદ્રાનો અધિકારી કર્યો; કેમ કે લલાટો પર લખતાં વિદ્યાતાને જે શ્રીકારનું વિસ્મરણ થઈ ગયું હતું, તે શ્રીકારને, વિશ્વ પર ઉપકાર કરવાના વ્રતવાળો આ(તેજપાલ) સજ્જનોમાં વિસ્તારે છે.

પૃથ્વીતલ પર પ્રાણીઓને સ્વસ્તિ-કલ્યાણના મંદિર જેવો, બલવાન્ જનોએ કરેલી સ્થિતિ(તેજ)નું પાલન કરતો, વસ્તુપાલનો અનુજ(લઘુબંધુ) તેજપાલ છે; વિશિષ્ટ બુદ્ધિના સ્થાનરૂપ જેને જોઈને કામંદકિ(રાજનીતિશાસ્ત્ર રચનાર) પોતાના ગુણ-સમૂહ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવતો નથી અને સુપ્રસિદ્ધ ચાણક્ય પણ હૃદયમાં ચમત્કાર પામે છે.^૨ ”

૧ “ પૃથ્વી ન્યાયવતી કૃતા કૃતિજનો વૃદ્ધિ પરાં પ્રાપ્તિ:

ચક્રે શકસમૃદ્ધિ વીરધવલક્ષોણીમુજો મન્દિરમ્ ।

સંશોધ્યોત્કટકળકાલિવિકટં ભૂમણ્ડલં સર્વતઃ

તેજઃપાલસુમન્ત્રિણા નિજવિમોરેકાન્તમક્તાત્મના ॥ ”

૨ “ અસ્તિ સ્વસ્તિનિકેતનં તનુમૃતાં શ્રીવસ્તુપાલાનુજઃ

તેજઃપાલ ઇતિ સ્થિતિં બલિકૃતામુર્વીતલે પાલયન્ ।

આત્મીયં બહુ મન્યતે ન હિ ગુણગ્રામં ચ કામન્દકિઃ

ચાણક્યોઽપિ ચમત્કરોતિ ચ હૃદિ પ્રેક્ષાઽઽસ્પદં વીક્ષ્ય યમ્ ॥”

—આ શ્લોક, આખૂની લૂણસીહ-વસહી નામથી પ્રસિદ્ધ નેમિ-જિન-મંદિરની પ્રશસ્તિ(શ્લો. ૪૯)માં શિલાલેખમાં છે.

મંત્રીની સ્તુતિથી પ્રસન્ન હૃદયવાળા થયેલા, દાનવીરોમાં અગ્રણી એવા રાજાએ(વીરધવલે) તે કવીશ્વરને તેના ઔચિત્ય સ્થાનમાં ૩ લાખ સોનૈયા આપ્યા.

ત્યાર પછી, રાજાને નમસ્કાર કરીને, તેના આદેશથી રાજાએ(સામંતો)થી પરિવૃત્ત થયેલો, પ્રોઠ હાથી પર આરૂઠ થયેલો, સારા શ્વેત છત્રથી અને વીંઝાતા ચામરોવડે શોભતો, આસપાસના શત્રુઓને ફોલ પમાડતો, કીર્તિ-કલ્લોલ કરનારાઓને પગલે પગલે દાન આપતો, વડિલખંધુ(વસ્તુપાલ) સાથે શોભતો તેજપાલ, નિશાન(વાઘો)ના ધ્વનિપૂર્વક, જય જય શબ્દ થતાં, પોતાને ઘરે આવ્યો. આનંદિત થયેલી *બહેનોએ તેનો નીરાજના(આરાત્રિક-મંગલ) ઉત્સવ કર્યો. મંત્રીએ પણ મહાદાનવડે તેમના મનોરથો પૂર્ણ કર્યા. ”

* મંત્રીશ્વર તેજપાલે અર્ચુદાયલ મહાતીર્થ પર કરાવેલ લૂણ-સીહવસહિકા નામના નેમિનાથદેવ-ચૈત્યની જગતીમાં પોતાની ૭ બહેનોના શ્રેય માટે પણ વિહરમાણુ અને શાશ્વત જિનોની પ્રતિમાઓથી અલંકૃત દેવકુલિકાઓ વિ. સં. ૧૨૯૩ ચૈત્ર વ. ૮ શુક્રે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી હતી. ત્યાંના શિલાલેખો પરથી ૧ ઝાલહણુદેવી, ૨ માઉ, ૩ સાઉદેવી, ૪ ધણુદેવી, ૫ સોહગા, ૬ વયજુકા અને ૭ પદ્મલા એવાં બહેનોનાં નામો જણાય છે: વિ. સં. ૧૨૮૭માં કવીશ્વર સોમૈશ્વરે ઉપર્યુક્ત ધર્મસ્થાનની પ્રશસ્તિ [શ્લો. ૧૭]માં

“ જાલ્હ-માઝ-સાઝ ઘનદેવી-સોહગા-વયજુકાસ્ત્ર્યા: ।

પદમલદેવી ચૈષાં કમાદિમા: સપ્ત સોદર્ય: ॥ ”

આ પ્રમાણે નામો સૂચિત કર્યાં છે.

પ્રાસ્તાવિક સાથે આ લેખમાં આવેલાં ઐ. વિશેષનામોની અનુક્રમણિકા.

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
અકબ્બર [પ્રા. ૩૩, ૪૧]		અંબિકા દેવી ૨૩, ૩૨	
* ,, નામા [પ્રા. ૪૩]		અર્બુદાચલ=આબુ	
,, પુર [પ્રા. ૫, ૩૩]		અર્હચૈત્ય [પ્રા. ૨૦]	
અકોટા [પ્રા. ૫], ૨૮		અલ્લાહિદ્દ(વ)દીન [પ્રા. ૩૬, ૩૭]	
અંકોદ્દ(ટ)ક [પ્રા. ૫]		અશ્વરાજ=આસરાજ	
,, પુરચતુરશીતિ ,,		અશ્વાવબોધ [પ્રા. ૧૧]	
અંગ્રેજ સરકાર (પ્રા. ૪૩)		અષ્ટાપદતીર્થ ૩૨	
અન્નિતનાથ-પ્રાસાદ[પ્રા. ૮], ૨૭		અસાહિલિ [પ્રા. ૩૭]	
અંચલગચ્છ=વિધિપક્ષ		અહમ્મદાવાદ [પ્રા. ૧૯,	
[પ્રા. ૯, ૧૧, ૨૧, ૨૪, ૩૧, ૩૫]		૨૩, ૩૨, ૩૩]	
* ,, પદાવલી [પ્રા. ૯, ૧૧]		*આચારાંગ સૂત્ર ૭	
અણહિલપાટકપત્તન=પાટણ		આદીશ્વર જિન-મંદિર ૨૮, ૩૧	
,, પુર= ,,		[પ્રા. ૫, ૩૧]	
,, વાડ= ,,		,, ચતુર્વિંશતિકા [પ્રા. ૨૭]	
અનુપમા ૫, ૬		આણંદ (દો.) [પ્રા. ૨૫]	
,, સરૌવર ૫		આર્ન(ણ)દસોમ [પ્રા. ૩૩]	
અમરકીર્તિ ગણિ (કવિ)[પ્રા. ૬]		આબૂ [પ્રા. ૧૦, ૧૧, ૧૪]	
અમિતગતિ [પ્રા. ૬]		૬, ૩૧, ૩૨, ૩૬	
અંબડ ૨, ૬, ૧૩		આમણૂ ગામ [પ્રા. ૧૯]	
અંબપ્રસાદ (અંબાપ્રસાદ-આમ્ર		આમ્રદેવ=અંબડ	
પ્રસાદ) [પ્રા. ૬]			

* આવી નિશાનીવાળા ગ્રંથો છે.

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
આત્રભટ=અંબડ	
આરાસણ	૩૧
,, જિનમંદિર [પ્રા. ૧૪], ૩૨	
આર્યરક્ષિત સૂરિ [પ્રા. ૯]	
આહતખિંખ	[પ્રા. ૨૦]
આલેખ્યપટ	[પ્રા. ૧૨]
આસદ (મલિક) [પ્રા. ૩૮]	
આસધર (મંત્રી) [પ્રા. ૨૧]	
આસરાજ	૩૬
,, વિહાર	૫
* ઇંડિયન એન્ટિક્વેરી	
[પ્રા. ૫, ૩૫, ૩૬, ૪૩]	
* ,, આર્ટ એન્ડ લેટર્સ [પ્રા. ૧૨]	
ઇંડીઆ સો. લંડન [પ્રા. ૧૨]	
ઇંદ્રનંદિ સૂરિ [પ્રા. ૨૩, ૨૭]	
ઇલદુર્ગ=ઇરગઢ	
ઇલપ્રાકાર=,,	
ઇરગઢ [પ્રા. ૧૩, ૨૫], ૩૧	
,, ના રાવ [પ્રા. ૩૮]	
* ઇષ્ટાર્થસાધક [પ્રા. ૨૨, ૩૦]	
ઇત્રસેનપુર=આગરા [પ્રા. ૯]	
ઇજ્જયંત=ગિરનાર [પ્રા. ૧૫]	
ઉત્કોટ પુર=અકોટા	
ઉત્તમવિજય (પં.) [પ્રા. ૩૫]	
* ,, રાસ [પ્રા. ૩૫]	
ઉદયકિરણ [પ્રા. ૨૪]	
ઉદયન મંત્રીશ્વર	૨, ૬, ૧૩

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
ઉદયપ્રભ સૂરિ	૫
ઉદયસાગર સૂરિ [પ્રા. ૩૫]	
ઉદ્ધવ	૧૧
* ઉપદેશતરંગિણી [પ્રા. ૧૪]	
ઉમરવાણુ ગામ [પ્રા. ૧૮, ૩૭]	
ઋષભજિનેશ-ચૈત્યગૃહ [પ્રા. ૮]	
* એ. ઇ. = એપિગ્રાફિઆ ઇંડિકા.	
[વો. ૨] [પ્રા. ૩૧]	
* ઐતિહાસિક રાસસંગ્રહ [પ્રા. ૨૨]	
* ,, સંજ્ઞાયમાલા [પ્રા. ૩૩]	
એસવાળ જ્ઞાતિ [પ્રા. ૯, ૩૨]	
,, વંશ [પ્રા. ૨૮]	
કંટેલિયા પાષાણ [પ્રા. ૯, ૧૦]	
કણ્ઠ (કૃષ્ણ) રાજ [પ્રા. ૬, ૭]	
,, ઉર વંશ [પ્રા. ૬]	
કનકકીર્તિ [પ્રા. ૪૫]	
કંતાજી [પ્રા. ૪૦]	
કપર્દી યક્ષ [પ્રા. ૨૩]	
કમલ શાહ શેઠ [પ્રા. ૩૫]	
કર્કરાજ [પ્રા. ૫]	
કર્પટવાણિજ્ય=કપડવંજ	
[પ્રા. ૨૫]	
કરમા-કર્મા	
કર્માશાહ (પ્રધાન) [પ્રા. ૨૮-૩૧]	
કલિકુંડ [પ્રા. ૧૪]	
કલ્યાણસાગરસૂરિ [પ્રા. ૯]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
*કાન્હડદે પ્રબંધ [પ્રા. ૩૭]	
કામંદકિ	૩૬
કામાદેવી [પ્રા. ૧૯]	
કાલા [પ્રા. ૩૨]	
કાલિકા દેવી (કાલકા માતા) [પ્રા. ૪૪-૪૫]	
*કીર્તિકૌમુદી	૩૫
કીર્તિવલ્લભગણિ [પ્રા. ૨૪]	
કુમારદેવી	૨૯
„ મૂર્તિ	૩૦
„ સરોવર	૫
કુમારપાલ	૧૩, ૩૧
કુકુટેશ્વર [પ્રા. ૧૪]	
કુતુબદીન [પ્રા. ૨૨]	
કુંભકર્ણુ મહારાણી [પ્રા. ૧૫-૧૭]	
કુંભેશ્વર તીર્થ	૩૦
કુંરપાલ અમાલ [પ્રા. ૯]	
કુશલસંયમ ગણિ (પં.) [પ્રા. ૨૬]	
કુશ [પ્રા. ૪૫]	
કૃષ્ણ	૧૧
કૃષ્ણાજી [પ્રા. ૪૦]	
કેશવ (મં.) [પ્રા. ૨૧]	
કોઠારી [પ્રા. ૧૨, ૨૫]	
કંસારીપુર [પ્રા. ૩૨]	
ખંભાત [પ્રા. ૨૬, ૨૭, ૩૧, ૩૨, ૩૭]	
ખરતરગચ્છ [પ્રા. ૩૨]	
ખીમસિંહ (સંઘવી) [પ્રા. ૧૯]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
ખેમા દેદરાણી [પ્રા. ૨૨]	
* „ રાસ [પ્રા. ૨૨, ૩૪]	
ખોરાસાની [પ્રા. ૩૯]	
ગંગરાજેશ્વર [પ્રા. ૧૯, ૩૬]	
* ગંગાદાસ-પ્રતાપવિલાસ „	
ગંગાધર	„
ગદા સચિવ [પ્રા. ૧૫]	
* ગા. ઓ. સિ=	
ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ	
સિરીઝ [પ્રા. ૬, ૧૨], ૫, ૬	
ગિરનાર [પ્રા. ૨૦], ૪-૬	
ગુજરાત [પ્રા. ૧૯, ૩૭, ૩૯, ૪૦, ૪૬] ૧, ૨, ૪, ૬, ૭, ૯, ૧૦	
„ ના રાજા ૧૦, ૧૧, ૨૪	
„ ના સુલતાન [પ્રા. ૧૯]	
„ ની રાજમાતા	૨
* „ નો નાથ	૨
* „ અર્વાચીન ઇતિહાસ [પ્રા. ૪૦]	
* „ પ્રાચીન ઇતિહાસ	૮
* „ સર્વ સંગ્રહ [પ્રા. ૩૬]	
ગુણનિધાનસૂરિ [પ્રા. ૩૧]	
ગુણપા(વા) લ [પ્રા. ૬]	
ગુણવિજય [પ્રા. ૩૪]	
ગુણેયક [પ્રા. ૧૨]	
* ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય [પ્રા. ૧૪, ૧૭, ૧૮]	

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

- * ગુર્વાવલી [પ્રા. ૧૨]
 ગૂર્જર જ્ઞાતિ,, દેશ [પ્રા. ૭, ૨૩]
 ,, ધરિત્રી(ભૂમિ) [પ્રા. ૩૧]
 ,, વંશ [પ્રા. ૨૧]
 ગૂર્જરેન્દ્ર ૨૨
 * ગૂર્જરેશ્વરોના મંત્રીશ્વરો ૩
 ગોદહય=ગોધા
 ગોદ્રહક= ,,
 ગોધરા= ,,
 ગોધા [પ્રા. ૬-૮, ૩૭] ૭-૧૦,
 ૧૪-૧૬, ૧૯, ૨૧, ૨૭
 ,, નો દુર્ગ ૨૫
 ,, રાજમહાલય ૨૬
 ,, રાજ ૧૦, ૧૪, ૧૮, ૨૧,
 ૨૩, ૩૪
 * ગેઝિટીઅર [પ્રા. ૩૬]
 ગૌર્જર દેશ [પ્રા. ૩૧]
 ગૌર્જરરાજ=ગુજરાતના રાજા
 ગ્યાસુદ્દીન સુલતાન [પ્રા. ૩૮]
 ગ્વાલિયર [પ્રા. ૪૨]
 ઘૂધિલ=ઘૂધુલ
 ઘૂધુલ મંડલેશ્વર [પ્રા. ૬] ૭,
 ૯, ૧૦, ૧૨-૧૬, ૧૯-૨૬, ૩૩, ૩૪
 ચક્રપાણિ ૧૧
 ચક્રેશ્વરી દેવી [પ્રા. ૯]

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

- ચચિચલિ [પ્રા. ૬]
 * ચતુરશીતિ-પ્રબંધ ૭
 * ચતુર્વિંશતિ-પ્રબંધ=પ્રબંધકોશ
 ચંદ્રકીર્તિ મુનિ [પ્રા. ૬]
 ચંદ્રવંશ ૧૪
 ચંપક દુર્ગ = ચાંપાનેર
 ,, નગ(ય)ર=,,
 ,, નેર દુર્ગ=,,
 ,, પુર=,,
 ,, મેર=,,
 ચહુઆણુ વંશ [પ્રા. ૧૮]
 ચાણક્ય ૩૬
 ચાણોદ ૩૦
 ચારૂપ [પ્રા. ૧૪]
 ચાવડા [પ્રા. ૪૬]
 ચિંતામણિ મિશ્ર [પ્રા. ૩૪-૩૫]
 ચામુંડ ૧૨
 ચાંપસી મેતા (નગરશેઠ)
 [પ્રા. ૨૩, ૧૨]
 ચાંપ [પ્રા. ૩૭]
 ચાંપાનેર [પ્રા. ૯, ૧૨-૧૭, ૨૦
 ૨૪, ૨૬-૨૯, ૩૧-૪૪]
 * ,, નાં ખડિયેરો [પ્રા. ૧૦, ૩૮]
 ચાલુક્ય વંશ [પ્રા. ૬, ૭]
 ચિત્રકોશ [પ્રા. ૨૦]
 ચિત્રકૂટ દુર્ગ=ચિત્તોડ
 [પ્રા. ૨૮-૩૧], ૮, ૩૧

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
ચીમનાળ	[પ્રા. ૪૧]	* ,, સ્તોત્રો [પ્રા. ૧૨]	
ચૂણેલ ગામ	[પ્રા. ૨૬]	જિનપ્રભસૂરિ [પ્રા. ૧૮] ૫,	
ચૌલુક્ય=સોલંકી	[પ્રા. ૪૬]	જિનહર્ષ ગણિ	૮
ચૌહાણ રાજપૂત		જિતેશ્વર	૧૭, ૨૫
	[પ્રા. ૩૬, ૩૭, ૪૬]	જીરાપદ્મી(જીરાવલા)[પ્રા. ૧૩, ૧૪]	
* છકમ્બુવએસ	[પ્રા. ૬]	જીર્ણદુર્ગ (જૂનાગઢ)	
છાડા શેઠ	[પ્રા. ૧૯]		[પ્રા. ૧૫-૧૭, ૨૨]
છોટા ઉદેપુર	[પ્રા. ૩૬]	જીવરાજ	[પ્રા. ૩૨]
જયકેસરી સૂરિ	[પ્રા. ૨૪]	જુમ્મા મસજિદ [પ્રા. ૯]	
જયચંદ્રસૂરિ	[પ્રા. ૧૯]	જેસલમેર	[પ્રા. ૨૭]
જય(જૈ)તક્ષદેવી	૧૪, ૧૫	* જૈન ઐતિહાસિક ગૂર્જર કાવ્ય-	
,, મૂર્તિ	૨૯	સંચય [પ્રા. ૩૩]	
જયંતસિંહ	૪	* ,, ,, રાસમાલા [પ્રા. ૩૫]	
જયવંત શેઠ	[પ્રા. ૩૪]	જૈન ધર્મ	૨, ૩
જયસિંહ રાજા (જૈસિંગ રાવળ)		* ,, ,, પ્રકાશ	૧, ૩
	[પ્રા. ૧૫-૧૯, ૩૮]	,, મંત્રીશ્વર	૧, ૩
જયસિંહસૂરિ	૬	,, સમાજ	૨, ૩
જર્નલ બે. સો.	[પ્રા. ૧૫]	,, દિ.	[પ્રા. ૪૩]
જહાંગીર	[પ્રા. ૯]	,, શ્વે.	[પ્રા. ૪૩-૪૫]
જહાંપનાહ કોટ	[પ્રા. ૪૧]	* જૈનસાહિત્યસંશોધક [પ્રા. ૯]	
જિન-પૂજા	૧૮	* જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ [પ્રા. ૧૫]	
,, પ્રાસાદ	[પ્રા. ૨૩]	* ,, સ્તોત્રસંદોહ [પ્રા. ૧૩]	
,, બિંબ	૧૭	* ,, જ્ઞાન-પ્રસારક મંડળ, પ્રા. ૧૭]	
,, મંદિર	[પ્રા. ૪૫]	* જૈન પ્રતિમા-લેખસંગ્રહ બુદ્ધિ.	
* ,, સિદ્ધાંત	[પ્રા. ૨૪]		[પ્રા. ૨૧, ૨૩]
		* ,, લેખસંગ્રહ નાહર [પ્રા. ૨૩]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
* જ્ઞાતાસૂત્ર	[પ્રા. ૨૪]
ઝાંસી	[પ્રા. ૪૪]
ડભોધ	૮, ૨૮, ૨૯
,, નું પાર્શ્વજિન-ચૈત્ય	[પ્રા. ૨૧, ૩૦]
,, નો કિલ્લો	૨૮, ૩૦
કુંગરશી (દિવાન)	[પ્રા. ૩૯]
તપસ્વી જટાધરો	૫
તપાગચ્છ	[પ્રા. ૧૨-૧૫, ૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૫, ૩૨, ૩૩]
,, (કુતબપુરાશાખા)	[પ્રા. ૨૭]
તપાગચ્છ પટ્ટાવલી	[પ્રા. ૩૪]
,, ભાંડાર	
* ,, લઘુ પૌ. પટ્ટાવલી	[પ્રા. ૨૭, ૩૩]
,, (વૃદ્ધ)	[પ્રા. ૨૭]
* તપાગણુપતિ-ગુણુપદ્ધતિ	[પ્રા. ૩૪]
તબકાતિ અકબ્બરી	[પ્રા. ૩૫]
તયરવાડા	[પ્રા. ૧૧]
તરકાણું	[પ્રા. ૩૭]
તાતિયા ટોપી	[પ્રા. ૪૩]
તારંગ પર્વત	૩૧
* તીર્થ-કંદપ	૫
મુખધ	[પ્રા.]
* તીર્થ માલાસ્તોત્ર	[પ્રા. ૧૦, ૧૧]

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
તેજપાલ મહામાત્ય	[પ્રા. ૫, ૬, ૯-૧૧] ૧, ૩, ૪, ૬, ૭, ૧૦, ૧૧, ૧૪-૧૮, ૨૧-૩૦
૩૨, ૩૩, ૩૫, ૩૬	
તેજલપુર	૫
તેજ	[પ્રા. ૩૨]
તોલાશાહ	[પ્રા. ૨૮]
ત્રિભુવનદીપક જિન-મંદિર	[પ્રા. ૧૫]
ત્ર્યંબકભૂપ	[પ્રા. ૩૭]
થંભાણુપુર=ખંભાત	
થીરશાહ	[પ્રા. ૨૭]
દર્ભાવતી=ડભોધ	૨૮-૩૦
,, પ્રશસ્તિ	૩૦
દાદા પાર્શ્વનાથ-મંદિર	૩૨
* દિગંબર જૈન ડાઇરેક્ટરી	[પ્રા. ૪૪]
* દિગંબર જૈન યાત્રાદર્પણ	[પ્રા. ૪૪]
દિલ્લી	[પ્રા. ૪૪, ૪૬], ૮
દુર્યોધન	૩૩
દુઃશાસન	૧૦
દેલવાડાનાં જૈન મંદિરો	[પ્રા. ૧૦]
દેવગઢ બારિયા	[પ્રા. ૩૬]
દેવરાય (મલ્લિકાજીન ૨ જો)	[પ્રા. ૧૯]
દેવસૂરિ	[પ્રા. ૧૮]

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
*દેશી નામમાલા	૬
દોહદ	[પ્રા. ૪૩]
દારકા	[પ્રા. ૧૯]
ધનદેવી	૩૭
ધનરત્ન સૂરિ	[પ્રા. ૨૧, ૨૭]
ધરણાક	[પ્રા. ૨૩]
,, શાહ(સંધપતિ)	[પ્રા.૧૫,૧૮]
ધર્મમાંડવી	૩૦
*ધર્માબ્યુદય મહાકાવ્ય	૫
ધૂસાક	[પ્રા. ૨૭]
ધૂલકું	[પ્રા. ૩૭]
ધોળકા	૭, ૩૩, ૩૫
નગરાજ	[પ્રા. ૨૧]
નંદીશ્વર તીર્થ	[શત્રુંજય પર]
	[પ્રા. ૧૦], ૫
નંદુરબાર	[પ્રા. ૩૩]
નવલકથાકાર	૧, ૨
નાકર ઠાકુર	[પ્રા. ૩૧]
નાગર(ણાયર)કુલ	[પ્રા. ૬]
નાડલાઈ	[પ્રા. ૨૭]
નાયકડા	[પ્રા. ૪૨-૪૩]
નિગમાવિર્ભાવક	[પ્રા. ૨૩]
નિઝામુલ્મુલ્ક	[પ્રા. ૪૦]
નિત્યલાલ કવિ	[પ્રા. ૩૫]
*નિર્વાણકાંડ	[પ્રા. ૪૫]
નેમિજિનેન્દ્ર (જિણુંદ)	[પ્રા. ૩૫]
નેમિનાથ જિન	૫

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
,, પ્રાસાદ	૩૧, ૩૬
* ,, કાગ	૭
*ન્યાયકંદલી-પંજિકા	૭
પંચતીર્થી	[પ્રા. ૧૨]
પંચમહાલ	[પ્રા.૪૨-૪૩]
પંચલાસા ગામ	[પ્રા. ૨૫]
*પંચાખ્યાન-સમુદ્ધાર	[પ્રા. ૨૧]
*પટ્ટાવલી-સમુચ્ચય	[પ્રા.૧૭, ૩૪]
* ,, સારોદ્ધાર	[પ્રા. ૩૪]
પદમાઈ	૨૪, ૩૭
પદ્મનાભ કવિ	[પ્રા. ૩૭]
પદ્મવિજય (પં.)	[પ્રા. ૩૫]
પદ્મીપતિ રાજઓ	૩૩
પાટણુ	[પ્રા.૧૨,૧૯,૨૧,૩૩,૩૬]૭
,, ના ચિત્કોશ જૈ. સં. ભંડાર	[૧૨, ૧૫, ૨૧]
* ,, જૈન ભંડારોનું ડી. કચો.	૬
* ,,ની ચડતી પડતી	૮
* ,,ની પ્રભુતા	૨
પાતા શાહ	[પ્રા. ૨૫]
પારકર પર્વત	૩૧
પારેખ	[પ્રા. ૩૨]
પાર્શ્વજિન	[પ્રા. ૧૧]
,, મંદિર	૫, ૨૭
,, (માતાના રૂપમાં રખાઈ	
હિંદુઓવડે પૂજતા)	૨૭

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
પાર્શ્વનાથ [પ્રા. ૨૩]		પ્રતિષ્ઠાસોમ (પં.) [પ્રા. ૧૫]	
„ (સામળી)		* પ્રઅંધકોશ ૮, ૧૫, ૨૨, ૨૬, ૩૪	
પાવક દુર્ગ=પાવાગઢ		* „ ચિંતામણિ [પ્રા. ૧૦]	
„ પર્વત= „		પ્રમોદસુંદરસૂરિ [પ્રા. ૨૭]	
„ ભૂધર= „		* પ્રશસ્તિયો	૭
„ શૈલ= „		* પ્રાકૃતદ્વાયાશ્રય-વૃત્તિ	૭
પાવકગિરિ=પાવાગઢ		પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ=પોરવાડ વંશ	
પાવક ગિરીશ્વર=પાવાગઢ		„ બૃહચ્છાખા (વૃદ્ધ વીસા)	
પાવકાચલ= „		* પ્રાચીન ગૂર્જર કાવ્ય-સંગ્રહ ૫	
પાવકાદ્રિ= „		* „ જૈન લેખ સંગ્રહ [પ્રા. ૧૪]	
પાવયગિરિ= „		* „ તીર્થમાલા સંગ્રહ [પ્રા. ૩૫]	
[૯, ૨૦, ૨૨, ૩૪, ૩૬]		પ્રાચ્યવિદ્યા-મંદિર ૧, ૯	
* પાવાગઢ ૧૮, ૧૯ [પ્રા. ૩૯]		ફલવર્ધિ [પ્રા. ૧૪]	
* „ ચા પોવાડા [પ્રા. ૩૯]		ફાર્જસ [પ્રા. ૮]	
* „ નો પ્રલય [પ્રા. ૩૯]		* બડોદાચે મરાઠી સાહિત્ય [પ્રા.]	
„ તીર્થ(સિદ્ધક્ષેત્ર) ૮, ૩૦-૩૨		બનારસ [પ્રા. ૨૩]	
„ પતિ [પ્રા. ૩૬]		બપ્પભટ્ટિ [પ્રા. ૧૮]	
* પાવાગઢનો પ્રવાસ [પ્રા. ૩૯]		* બમ્બાઇ પ્રાંતકે પ્રાચીન જૈન	
પાવાગિરિ [પ્રા. ૪૪]		સ્મારક [પ્રા. ૪૫]	
પાસલિ મંત્રી ૩૧		બલિ ૧૧	
* પીટર્સન રિપોર્ટ ૭		બહાદુરશાહ-બાદ(ધ)રશાહ	
પુંડરીકાચલ=શત્રુંજય [પ્રા. ૧૩, ૩૧]		બારબોસા (ફિરંગી મુસાફર)	
પુરુષ [પ્રા. ૨૪]		[પ્રા. ૨૭]	
પૃથ્વીરાજ [પ્રા. ૧૮]		બાલચંદ્રસૂરિ ૫	
પોરવાડ વણિક [૧૨, ૧૪, ૧૫,		બાદ(ધ)રશાહ [પ્રા. ૨૮, ૩૧, ૪૦]	
૧૯, ૨૧, ૨૭, ૩૨], ૩		* બુદ્ધિપ્રકાશ ૮	
પોરવાડ વંશ [પ્રા. ૨૪]		બ્રહ્મદાય [પ્રા. ૫]	
		બ્રિટીશ સામ્રાજ્ય [પ્રા. ૪૨, ૪૬]	

विशेषनाम	पृष्ठ.
*लङ्काभर महास्तोत्र	२३
*लङ्काणी अथवा पावागढनो	
प्रलय [प्रा. १०, ३८]	
लरुअच्छ=लरुय [प्रा. ११]	
लानुलट्ट [प्रा. ५]	
*लारत भ्रमण [ला. ४]	
[प्रा. ४३]	
लावनगर [प्रा. ३१]	
लृगुअच्छ=लरुय ६	
लीम (मं.) [प्रा. २१]	
लीम १२	
लुवनसुंदरसूरि [प्रा. ३४, ४५]	
लूषण (वाही) [१२, १३]	
लोण १६	
* ,, प्रअंध [प्रा. १४]	
मजादभान [प्रा. २४]	
मण्णी [प्रा. २४]	
मंडलिक रा. [प्रा. १५-१७]	
महाक्षर पातसाह [प्रा. २४-२६]	
मयलुक्ता २	
मल्लिकार्जुन (राज-पितामह) १३	
महाकाली (लिका) देवी	
[प्रा. १६, ३५]	
*महाविद्या-विडम्बन [प्रा. १२]	
महावीर-मंदिर [प्रा. ६, २७]	

विशेषनाम	पृष्ठ.
महिमु (भू.) ६ (मे'म ६) वेगडा	
[प्रा. २१-२४, २८, ३४, ३८-४१]	
,, आद [प्रा. ४०]	
महिमुं ६ [प्रा. २२, २५, २८, २९]	
महीतट (महीकांठा) [प्रा. ७]	
महीयड-महीतट ६	
म (मा) हेंद्री नदी ६, १८	
महेन्द्रसूरि-महिं ६ [प्रा. १०, ११]	
माणि ३७	
मांडवगढ [प्रा. १३]	
माथुर संध [प्रा. ६]	
मारवाड [प्रा. ४६]	
मालव=माणवा [प्रा. १३, १४, ४६]	
,, ना राज १०	
* मिराते अहम्मही [प्रा. ३५]	
* मिराते सिकंदरी [प्रा. ३५, ४०]	
मुज्झर पातशाह	
[प्रा. २४, २५, २८, ४०, ४१]	
मुंज १६	
मुंजल महामात्य २	
मुनियंद्रसूरि [प्रा. २७]	
मुनिसुंदरसूरि [प्रा. १२]	
मुनिसुप्रत जिन मंदिर	
[प्रा. ११], ६	
मुंज छबिआनुं सरकारी	
कुणवणीआतुं [प्रा. ३६]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
મુંબઈ સરકાર [પ્રા. ૩૬]	
મુસલમાન [પ્રા. ૪૬]	
મુસલમાની આક્રમણ ૭	
,, આધિપત્ય ૭	
મૂલરાજ રાજ ૨૮	
મેદપાટ-મેવાડ [પ્રા. ૧૫-૧૭, ૪૬]	
મેઘવિજય ઉ. [પ્રા. ૩૪]	
મેરુતુંગસૂરિ [પ્રા. ૧૧]	
મોગલ [પ્રા. ૪૬]	
યશોદા ૧૧	
*યશોવિજય જ્ઞેન ગ્રંથમાળા [પ્રા. ૧૪, ૧૫, ૨૨, ૩૫]	
યુગાદીશ-માતા ૨૯	
યુધિષ્ઠિર ૨૭	
*યુષ્મદ્દરમત્રયોગમય સ્તોત્ર [પ્રા. ૧૫]	
,, અવચૂર્ણિ ॥	
રણુચંભોર [પ્રા. ૧૮]	
રતનપાલ [પ્રા. ૩૨]	
રતલામ [પ્રા. ૧૩]	
રત્નમંદિરગણિ [પ્રા. ૧૪]	
રત્નશેખરસૂરિ [પ્રા. ૧૪, ૧૮]	
*રત્નસાર [ભા. ૨] [પ્રા. ૧૧]	
રત્નસિંહ [પ્રા. ૨૮]	
*રત્નાકરાવતારિકા-પંજિકા ૭	
રવિવર્ધનગણિ [પ્રા. ૩૪]	
રાજપાલ [પ્રા. ૩૨]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
રાજપૂતાના [પ્રા. ૪૬]	
રાજ-વિહાર [પ્રા. ૧૫]	
રાજશેખરસૂરિ ૮	
*રાજધિરાજ ૨	
*રાજવલી-કોષક [પ્રા. ૨૨, ૨૫]	
રાણુપુર [પ્રા. ૧૪, ૧૮]	
રાનેર [પ્રા. ૩૭]	
રામકીર્તિ [પ્રા. ૪૫], ૮	
રામગૌડ તુવાર [પ્રા. ૩૬]	
રામચંદ્રજી ૧૮	
,, સુત [પ્રા. ૪૪]	
રામદેવ [પ્રા. ૩૭]	
રાષ્ટ્રકૂટ વંશ [પ્રા. ૫]	
*રાસમાળા [પ્રા. ૩૬], ૮	
રિ. લિ. ઓફ એ. રિ. ધી	
ઓએ પ્રેસીડેન્સી [પ્રા. ૪૩]	
રિસહજિણેસ-ચેષહર=ઋષલ-	
જિન-ચૈત્યગૃહ [પ્રા. ૮]	
રેવંતદેવ ભટ્ટ ૧૦	
રીડા [પ્રા. ૩૨]	
*રેવંતગિરિ-રાસ } ૫, ૩૧, ૩૨	
રેવતાચલ	
રૈવત	
*,, કલ્પ [પ્રા. ૨૧]	
રેવાકાંડા પો. એ. [પ્રા. ૪૪]	
રેવોરુ-સંગમ ૩૦	
લક્ષ (સંઘવી) [પ્રા. ૧૫]	
લક્ષ્મી ૧૧	

विशेषनाम	पृष्ठ.	विशेषनाम	पृष्ठ.
लक्ष्मीरत्न डवि [प्रा. २२, २३, ३४]		* ,, नो धर्मप्रेम	४
लक्ष्मीसागरसूरि [प्रा. २०, २५]		वस्त्रापथ	५
लटकणु [प्रा. ३२]		वाग्लट	२
ललतादे [प्रा. ३२]		वाधाक [प्रा. १२]	
लव [प्रा. ४५]		वाधेला ८, १६	
लाट(३)नरेंद्र [प्रा. ४५]		वाछा दुवे [प्रा. २१]	
लाटेश्वर [प्रा. ५]		वात्रक नदी [प्रा. ३८]	
लावण्यसिंह } ४, ६		वादींद्र लट्ट [प्रा. १२]	
लूणुसीह }		विक्रम (प्रा. ५) १६	
,, वसही ६, ३६		विक्रम सं. (५, ६, ११-१२, १४-१५, १७-२५)	
लोढा गोत्र [प्रा. ६]			
वट(३)पद्रक-वडोहरा		विजयकिरण [प्रा. २४]	
वडोहरा [प्रा. ५, २७, ३०, ३७, ३६], ८, ६, २७, ३२		विजयचंद्र उ. [प्रा. ६]	
* ,, नो वैभव [प्रा. ४०]		विजयदेव भाछात्म्य [प्रा. ३४]	
* वनराज यावडो [प्रा. ३७], ३		विजयनगर [प्रा. १६]	
वनसर गाम २८		विजयप्रशस्ति महाकाव्य [प्रा. ३४]	
वयणुका ३७		विजयसेनसूरि ५	
वर्धमान शेट [प्रा. २४]		,, (प्रा. ३३)	
वलभी (वणा) [प्रा. ५]		विधिपक्ष=अंयलगच्छ	
* वसंतविलास महाकाव्य ५		विद्यामंडनसूरि	
वस्तुपाल मंत्रीश्वर [प्रा. ११]		विद्यासागर उ. [प्रा. ३२]	
३, ४, ६, ७, १०, ११, १४-१७, ३३-३६		विनयमंडन उ. (प्रा. ३५)	
* ,, यरित्र [प्रा. ६], ८, ६, २८		,, सूरि (प्रा. ३०)	
* ,, प्रणध [प्रा. १०], ८, २८		विमलमंत्री ३१	
		विमलायल (प्रा. ३२)	
		विवेकधीरगणि पं. (प्रा. २२, २५)	

विशेषनाम	पृष्ठ.
विश्वामित्रि नदी (प्रा. ३६)	
विष्णुश्चर्मा [प्रा. २१]	
वीर-प्रतिमा (प्रा. १०, ११)	
वीजपुर (प्रा. ३२)	
वीरधवल महाराष्ट्रा(न) ७,	
१०-१२, १४-१८ २४, २६,	
३३-३७	
* ,, प्रणध	८
,, भूर्ति	२६
वीरेश्वर देवालय	३०
वीसलदेव महाराष्ट्रा(न) ६, ७	
वृत्रासुर	२२
वेद्वाक संधपति [प्रा. १३, १४]	
वैद्यनाथ महादेव	२६
,, आवसथ मंडप	,,
,, गर्भगृह	,,
,, मंदिर	,,
शकंदर पातसाह	
[प्रा. २१, २५, २८]	
शकनृप सं. (प्रा. ५)	
शकुनिका-विहार	६
शक्ति [प्रा. १६]	
* शतपदी-समुद्धार (प्रा. ११)	
* शंखवज्रिन-स्तवन [प्रा. १२-१३]	
शंखवनाथ [प्रा. १२-१४]	

विशेषनाम	पृष्ठ.
शत्रुंजय गिरि (प्रा. २०, २१,	
२८, ३०-३१) ५, ३२	
* ,, तीर्थोद्धार प्रणध	
[प्रा. २२, २५, ३०, ३१]	
* ,, प्रशस्ति शिलालेख	
[प्रा. २५, ३१]	
शांतिनाथ-प्रासाद (प्रा. १२, ३१)	
,, जिंय (प्रा. २१)	
शीतलनाथ ,, (प्रा. २३)	
शीलविजय (प्रा. ३५)	
शुभशीलगण्डि शीघ्रकवि	
(प्रा. २६, २७)	
शूरदेव	१४
श्रीपाल [प्रा. २५]	
श्रीमंत सरकार (प्रा. ५)	
श्रीश्रीमालज्ञाति [प्रा. २७]	
श्रीश्रीवंश (प्रा. ३१)	
श्रीहर्ष कवि (प्रा. १६)	
श्रियांसनाथ मंदिर प्र. [प्रा. ६]	
संज्येश्वर [प्रा. १४]	
* संधपति-यरित	५
संधर्ष गण्डि (पं.) (प्रा. २६)	
सन्नज्ज	२
सत्यलामा	११
सद्यवच्छ [प्रा. २३]	
संप्रति राज	२७
संभेतगिरि	३२

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

સમલિકા-વિહાર [પ્રા. ૧૧]	
* સયાળ સાહિત્યમાલા [પ્રા. ૩૮]	
* „ બાલ જ્ઞાનમાલા [પ્રા. ૩૯]	
સર્વતોભદ્ર આર્હત પ્રાસાદ	
[પ્રા. ૯, ૧૦], ૩૨	
સહસા સંઘવી (પ્રા. ૧૯)	
સહસ્રકિરણ (પ્રા. ૨૪)	
સાગિ ૩૭	
સાંગણ ૧૨	
સાચા દેવ „	
સાદૂલ (પ્રા. ૨૫)	
સાધુ પૂર્ણિમાપક્ષ [પ્રા. ૨૭]	
સાધુલખિધ પ્રવર્તિની (પ્રા. ૧૯)	
સાંતૂ (પ્રા. ૨૪)	
સાયર (પ્રા. ૧૪)	
સિકંદરશાહ (પ્રા. ૪૧)	
સિંધા [પ્રા. ૨૪]	
સિદ્ધપુર (પ્રા. ૫)	
* ‘ સિદ્ધરાજ અને જૈનો ’ ૪	
સિદ્ધશમી [પ્રા. ૫]	
સિંધિયા [પ્રા. ૪૧-૪૩]	
સિવા [પ્રા. ૨૭]	
સિંહસેન ૨૬	
સીરોહી (પ્રા. ૩૨)	
સુમતિકીર્તિ (પ્રા. ૩૭)	
સુમતિસાધુસૂરિ (૨૩, ૨૫)	

વિશેષનામ પૃષ્ઠ.

સુમતિસુંદરસૂરિ (પ્રા. ૨૪)	
સુરત્રાણ (પ્રા. ૨૭)	
સુવિધિનાથ=ભિખ [પ્રા. ૨૭]	
સુલતાન (પ્રા. ૧૩)	
સુવર્ણવર્ષ [પ્રા. ૫]	
સુવર્ણ શિખરી=સોનગિર ૩૧	
સૂરત બંદર (પ્રા. ૩૪)	
સોઝીત્રા ગામ [પ્રા. ૨૬]	
સોનપાલ અમાત્ય (પ્રા. ૯)	
સોમચારિત્રગણિ (પં) [પ્રા. ૧૪]	
સોમજ્યસૂરિ (પ્રા. ૨૦)	
સોમદેવ ગણિ (વાચક)	
„ સૂરિ [પ્રા. ૧૨, ૧૫-૧૮]	
સોમધીર ગણિ (પ્રા. ૩૦)	
* સોમાવમલસૂરિ રાસ (પ્રા. ૩૩)	
* „ સઝાય (પ્રા. ૩૩)	
સોમસુંદરસૂરિ [પ્રા. ૧૨, ૧૫, ૧૭]	
* „ સૌભાગ્ય કાવ્ય (પ્રા. ૧૫)	
સોમસાગરગણિ પં. (પ્રા. ૧૪)	
સોમાદિત્ય ભટ્ટ (પ્રા. ૫)	
સોમેશ્વર કવિ ૩૫	
સોરઠ [પ્રા. ૪૬]	
સોલંકી રાજા ૧૦, ૧૫, ૧૬, ૧૮, ૨૪, ૨૯, ૩૩	
સોહગા (પ્રા. ૨૫), ૩૭	
સૌભાગ્યહર્ષસૂરિ [પ્રા. ૨૩]	

વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.	વિશેષનામ	પૃષ્ઠ.
સ્તંભતીર્થપુર=ખંભાત			[પ્રા. ૨૬]
(પ્રા. ૧૧)		હાલોલ	[પ્રા. ૧૮]
સ્તભનં પાર્શ્વનાથ જિનમંદિર		* હિસ્ટોરીકલ સ્કેચ ઑફ ધ હીલ	
(પ્રા. ૩૨)		ફેટ્રેસ ઑફ પાવાગઢ ઇન ગુજરાત	
* સ્તભનેંદ્ર-પ્રખંધ	૮		[પ્રા. ૩૫]
સ્વયંભૂ શંભુ	૯	હીરવિજયસૂરિ	[પ્રા. ૩૩]
સ્વયંવર મહાવાપી	૩૦	હુમાયુ	[પ્રા. ૪૩]
હડાલા	[પ્રા. ૨૧]	હેમચંદ્રાચાર્ય	૨
હમ્મીર	૭	હેમવિજયગણિ (પં.)	[પ્રા. ૩૪]
* „ મદમદન	૬	હેમવિમલસૂરિ	[પ્રા. ૨૫, ૩૨]
હમ્મીરદેવ	[પ્રા. ૧૮]	હેમસોમસૂરિ	[પ્રા. ૨૭, ૩૩]
હર્ષકુલગણિ (પં. શતાર્થી)			

પં. લાલચંદ્રજીનાં

સાહિત્ય—સંશોધન, સંપાદન, અનુવાદ, લેખો વિ.

(૨૪ વર્ષની સાહિત્ય ડાયરી).

ગ્રંથ-નામાદિ.

અભિધાનચિંતામણિ (હૈમ સ્વોપસ્ય વિવરણ) પ્રેસકૉપી
 પાર્શ્વનાથ-ચરિત (સં.) ભાવદેવસૂરિરચિત „
 સ્યાદિશબ્દસમુચ્ચય (સ્યાદિશબ્દદીપિકા સહિત) સંપાદન
 જૈન-પ્રતિમા-લેખ-સંગ્રહ ભા. ૧ લેખન-સંશોધન

„ „ (જામનગર, ખંભાત વિ. ના)
 શુકસમતિ પ્રા. ગુ. કવિરત્નસુંદરકૃત. વિ. પ્રેસકૉપી
 નલાયન, શતાર્થી વિ. પ્રેસકૉપીનું સંશોધન
 અભિધાનચિંતામણિ-શેષશબ્દ, ઐ. નામસૂચી, શુદ્ધિપત્રક વિ.
 ઉક્તિરત્નાકર (ઔકિતિક) પ્રેસકૉપીનું સંશોધન
 પ્રબુદ્ધરૌહિણેય, શાકુનસારોદ્ધાર, શકુનચોપાષ્ટ વિ. પ્રેસકૉપી.
 ઉત્તરાધ્યયન (કમલસંયમોપાધ્યાયની વૃત્તિ સાથે)ની પ્રેસકૉપી

પંચમી-માહાત્મ્ય (પ્રા. નો ગુ. અનુવાદ) ભા. ૧
 ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ (પ્રા. ગુ. આધ્યાત્મિક) સંશોધન

ભરત-બાહુબલિ રાસ કર્તા શાલિભદ્રસૂરિ. પ્રેસકૉપી.
 સંબોધસમતિ વૃત્તિસહિત-ભાષાંતર
 વીર-ચરિત્રનાં સાધનો (ઐ. લેખ)
 જ્ઞેસલમેર ભાં. ગ્રંથસૂચી (સં. ઐ. પ્રસ્તાવના,
 અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથ-ગ્રંથકૃત્પરિચય, પરિશિષ્ટાદિ સાથે) સંપાદન
 ક્ષમામુનિ-સ્તુત્યષ્ટક (સં.) ક્ષમામુનિ-ચરિત્રમાં

પ્રેરક પ્રકાશક સંસ્થા.	સ્થલ	મૂલ્ય વિ. સંવત્.
યશોવિજય જ્ઞેન ગ્રંથમાલા	વારાણસી.	૪-૦-૦ ૧૯૬૮-૭૦
”	”	૩-૦-૦ ”
સ્વયં સંશોધિત પ્રકાશિત	”	૦-૧૦-૦ ૧૯૭૧
પ્રેરક સ્વ. બુદ્ધિસાગરસૂરિજી		
અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ, મુંબઈ.	૧-૦-૦	૧૯૭૨-૭૩
સ્વ. વિજયધર્મસૂરિજી		૧૯૭૩
પ્રેરક વિજયેન્દ્રસૂરિજી ય. વિ. જ્ઞેન ગ્રંથમાળા, ભાવનગર.		”
”	”	”
”	”	”
પ્રેરક ઇટાલિયન ડૉ. એલ. પી. ટેસીટોરી, બિકાનેર.		૧૯૭૪
અન્યત્ર પ્રકાશિત.		
ય. વિ. જ્ઞેન ગ્રંથમાળા, ભાવનગર.	૧૪-૦-૦	૧૯૭૫-૮૦
પ્રેરક વિજયેન્દ્રસૂરિજી તથા સં. મુનિરાજ જ્યંતવિજયજી		
જ્ઞેન ધર્માબ્યુદય ગ્રંથમાળા [૧], વડોદરા.	૦-૫-૦	૧૯૭૭
” [૨] [દી. બ. પ્રો. કે. હ. ધ્રુવદ્વારા પંદરમા શતકના	૦-૮-૦	”
‘પ્રાચીન ગૂર્જરકાવ્ય’માં દ્વિતીય આવૃત્તિરૂપે સંમાનિત.]		”
(વિ. સં. ૧૨૪૧ નું પ્રા. ગૂ. વીરરસમય અપ્રસિદ્ધ કાવ્ય)		”
જ્ઞેન આત્માનંદ સલા, ભાવનગર.		૧૯૭૮
‘ જ્ઞેન ’	”	”
ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સિરીઝ નં. ૨૧ વડોદરા	૩-૪-૦	૧૯૭૯
[વિદ્વજ્ઞન-સંમાનિત]		
જ્ઞેન ધર્માબ્યુદય ગ્રંથમાળા, વડોદરા.		૧૯૮૦

અંત્ય-નામાદિ.

જ્ઞેનપ્રતિમા-લેખ સંગ્રહ (ભા. ૨ જો) સંશોધન પ્રેરક સ્વ. બુદ્ધિસાગરજી
પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ (અપ્રકટ લેખ)
ચૌલુક્ય રાજાઓના સંવતો [પરિશિષ્ટ ૨]
બાલશિક્ષા (ઔકિતક લેખ)
સાધનમાલા [ભા. ૧] સંપાદક ડૉ. ભટ્ટાચાર્યને સંશોધન-સહાયતા

માનસોલ્લાસ [ભા. ૧] સંપાદક શ્રીયુત શ્રીગોંદેકરને „
તત્ત્વાખ્યાન ઉત્તરાર્ધ કર્તા ન્યાયતીર્થ ઉ. મંગલવિજયજી, સંશોધન
ધર્મદીપિકા સં. વ્યાકરણ „ „ „
જ્ઞેન ઐ. ગૂર્જરકાવ્યસંચય (અવશિષ્ટ સાર)
પાટણચૈત્ય-પરિપાટી (પ્રસ્તાવના પર ટિપ્પણો તથા સંશોધન)
શત્રુજયતીર્થનો ઉદ્ધારક સમરસિંહ (ઐ. લેખ)

જગદ્દશાહ (ઐ. લેખ)
નલવિલાસ નાટક કર્તા મહાકવિ રામચંદ્ર
(સં. વિસ્તૃત ઐ. પ્રસ્તાવના સાથે)
સિદ્ધરાજ અને જ્ઞેનો (ઐ. વિસ્તૃત લેખ)
શ્રીકેસરિયાજી („
અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી (પ્રાકૃત, અર્ધભાગધી, અપભ્રંશ, દેશી
ભાષાઓ, જિનવલ્લભસૂરિ, જિનદત્તસૂરિ વિ.
વિસ્તૃત ઐ. ભૂમિકા સાથે) સંપાદન
વીર-રાસ. ક. અભયતિલકગણિ. [પ્રા. ગૂ. છાયા
ભીમપદ્મીનું વીર-મંદિર ઐ. નામોના પરિચય સાથે]
મહાવીર-જયંતી (બોરસદમાં પ્રમુખસ્થાનેથી વ્યાખ્યાન)
ભારવિનું (?) ભટ્ટિકાવ્ય

પ્રેરક પ્રકાશક સંસ્થા.	સ્થલ	મૂલ્ય વિ. સંવત.
અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ,	પાદરા.	૧-૦-૦ ૧૯૮૦
પુરાતત્ત્વ	અમદાવાદ.	૧૯૮૦-૮૧
”	”	૧૯૮૧
ગા. ઓ. સિ. નં. ૨૬	વડોદરા.	૫-૦-૦ ”
” નં. ૨૮	”	૨-૧૨-૦ ”
ય. વિ. ગ્રંથમાળા,	ભાવનગર.	૩-૦-૦ ”
”	”	૪-૦-૦ ”
જૈન આત્માનંદ સભા,	ભાવનગર.	૩-૧૨-૦ ૧૯૮૨
હંસવિજયજી જૈન ફી લાયબ્રેરી,	અમદાવાદ.	૦-૬-૦ ”
જૈનયુગ, મુંબઈ.		”
[મુનિરાજ જ્ઞાનસુંદરજી દ્વારા હિંદીભાષામાં અનુવાદિત]		”
જૈન, ભાવનગર.		”
ગા. ઓ. સિ. નં. ૨૯ વડોદરા.	૨-૪-૦	”
[જૈન શ્રવે. એ. બોર્ડ મુંબઈની સં. પરીક્ષા (ધો. ૫, વિ. ૬)માં સ્વીકૃત]		
જૈન, ભાવનગર	[અનેક સાક્ષરોથી સન્માનિત.]	૧૯૮૩-૮૫
”	”	”
ગા. ઓ. સિ. નં. ૩૭ વડોદરા.	૪-૦-૦	૧૯૮૩
[પ્રતિષ્ઠિત વિકાસોદી પ્રશ્નસિત,		
બી. એ. ની અર્ધમાગધી પરીક્ષામાં સ્વીકૃત.]		
જૈનયુગ, મુંબઈ.		૧૯૮૩
”	”	”
”	”	”

અથ-નામાદિ.

સાધનમાલા [ભા. ૨] સંપાદક ડૉ. ભટ્ટાચાર્ય મહાશયને
સંશોધનમાં સહાયતા

આરામશોભા-ચરિત્ર (ઐ. પ્રસ્તાવના)

નાટ્યદર્પણ (કર્તા પં. રામચંદ્ર, ગુણચંદ્ર) સંશોધન

ભાવનાસંધિ અપભ્રંશ ક. જયદેવમુનિ

મિ. મધુસૂદન મોદી એમ. એ. ને સંશોધનાદિમાં સહાયતા
વીરસ્તોત્ર અપ. ગુ. છાયા

રાજ-સેવકોનો ધર્મ (સં. નો ગુ. અનુવાદ)

જિનપ્રભસૂરિ અને સુલતાન મહમ્મદ (ઐ. લેખ)

” ” દ્વિતીય આવૃત્તિ

ઉપકેશગચ્છ-પ્રબંધ (સં. નો હિંદી અનુવાદ)

ત્રિષષ્ટિ શ. પુ. ચ. ઇ. [પર્વ ૧] માં

અમેરીકન વિદુષી મિસ હેલન એમ્ જોહન્સનને સહાયતા
પ્રાકૃતભાષાની ઉપયોગિતા (મનનીય નિબંધ)

નર-નારી સંબોધ (પ્રા. ગૂ. અનુવાદ સાથે)

જૈનોનો દાન-ધર્મ (અપ્રસિદ્ધ લેખ)

શ્રીસયાજીરાવ-હીરક મહોત્સવ-અભિનંદન-પ્રશસ્તિ (સં.)

ગુજરાતના વીર મંત્રી તેજપાલનો વિજય

(ગોધ્રા, પાવાગઢ અને ચાંપાનેરના અપ્રકટ ઇતિહાસ સાથે.)

ગૂર્જરેશ્વરોના મંત્રીશ્વરો

જૈન તીર્થોનો સચિત્ર ઇતિહાસ (પ્રથમ ભાગ શત્રુંજય)

પાટણના જૈન લંડારોનું વિસ્તૃત સચિત્ર

(ત્રથેના આશ્રન્ત ભાગ અને ઐ. પરિશિષ્ટો સાથે)

અલંકારમહોદધિ (કર્તા નરેન્દ્રપ્રભસૂરિ)

પ્રેરક પ્રકાશક સંસ્થા.	સ્થલ	મૂલ્ય વિ.સંવત્.
ગા. ઓ. સિ. નં. ૪૧	વડોદરા	૯-૦-૦ ૧૯૮૪
જૈન હઠીસિંહ સરસ્વતી સભા,	અમદાવાદ.	„
ગા. ઓ. સિ. નં. ૪૮	વડોદરા.	૪-૮-૦ ૧૯૮૫
ઓ. ભાં. ઓ. રિસર્ચ ઇ.	પૂના.	„
જૈનયુગ	મુંબઈ	„
ડૉ. વિનયતોષ ભટ્ટાચાર્યજી	વડોદરા.	૦-૬-૦ „
જૈન રૌપ્ય મહોત્સવ અંક	ભાવનગર.	૧૯૮૬
પ્રેરક મુનિરાજ હરિસાગરજી		
„ „ જ્ઞાનસુંદરજી જૈન ઐ.	જ્ઞાનભંડાર, જોધપુર.	૧૯૮૭
ગા. ઓ. સિ. નં. ૫૧	વડોદરા.	„
જૈનધર્મ-પ્રસારક સભા,	ભાવનગર.	૧૯૮૮
[અનેક વિદ્વાનો, મુનિરાજો, પત્રકારો, પ્રો. વિ.થી પ્રશંસિત]		
કાઠીપોળ, જૈન સંઘ	વડોદરા.	૧૯૯૦
ધર્માધિકારી કચેરી,	„	૧૯૯૧
સયાજી વિજય તા. ૧૩-૬-૩૫	„	„
જૈન ધર્માભ્યુદય ગ્રંથમાળા [૩]	ભાવનગર.	૦-૮-૦ „
„	„	„
થોડા વખતમાં પ્રસિદ્ધ થશે.		
„ „		
ગા. ઓ. સિ.	વડોદરા.	

નિવેદક:—

અભયચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી.

હેરીસરોડ, ભાવનગર (કાઠિયાવાડ).

श्री ३

दे

पुस्तक